

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

TAHÂVÎ (ö.321/933) ve CASSÂS (ö.371/981) ÖRNEKLİĞİNDE
İKİ HANEFÎ AHKÂM TEFSİRİNİN MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeyneb SOYARSLAN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

TAHÂVÎ (ö.321/933) ve CASSÂS (ö.371/981) ÖRNEKLİĞİNDE
İKİ HANEFÎ AHKÂM TEFSİRİNİN MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeyneb SOYARSLAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Ankara-2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)

ANABİLİM DALI

TAHÂVÎ (ö.321/933) ve CASSÂS (ö.371/981) ÖRNEKLİĞİNDE

İKİ HANEFÎ AHKÂM TEFSİRİNİN MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeyneb SOYARSLAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU .....

Doç. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU .....

Yrd. Doç. Dr. Esra GÖZELER .....

Tez Sınavı Tarihi: 08.07.2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Zeyneb SOYARSLAN

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iii

GİRİŞ

I) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II) ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ VE CASSÂS'IN İÇİNDE YAŞADIKLARI SOSYOKÜLTÜREL ÇEVRELERİN VE HAYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

I) MÜFESSİRLERİN YAŞADIKLARI ÇAĞ VE COĞRAFYA.....	6
I.1) Tahâvî'nin Yaşadığı Ortam	6
I.2) Cassâs'ın Yaşadığı Ortam	12
I.3) Değerlendirme	15
II) MÜFESSİRLERİN HAYATLARI	18
II.1) Doğumları	18
II.2) Yetişmeleri	19
II.3) İlmî Durumları	22
II.4) Şahsiyetleri	35
II.5) Şeyhleri	38
II.6) Talebeleri	47
II.7) Eserleri	49
II.8) Değerlendirme.....	59

İKİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ ve CASSÂS'IN *AHKÂMU'L-KUR'ÂNLARININ* KARŞILAŞTIRILMASI

I) TEFSİRLERDE TAKİP EDİLEN GENEL YÖNTEM.....	62
I.1) Tahâvî'nin Tefsirinde Takip Ettiği Genel Yöntem	62
I.2) Cassâs'ın Tefsirinde Takip Ettiği Genel Yöntem.....	65
II) TEFSİRLERİN KAYNAKLARI	67
II.1) Tefsir Kaynakları	68
II.2) Hadis Kaynakları.....	70
II.3) Fıkıh Kaynakları	72
II.4) Lügat ve Nahiv Kaynakları	77
II.5) Tarih Kaynakları	78
III) RİVAYET	79

III.1) Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmeleri.....	80
III.2) Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmeleri	82
III.3) Sahabe ve Tâbiûn Kavliyle Tefsirleri	84
III.4) Sebeb-i Nüzulle Tefsir Yapmaları	86
III.5) Nâsîh-Mensuh ile Tefsir Yapmaları	92
III.6) Kırâat ile Tefsir Yapmaları	100
III.7) Tefsirlerdeki İsnatlar.....	103
III.8) Değerlendirme	107
IV) RE'Y	109
IV.1) Tefsirlerin Hadis Usûlü Yönü	109
IV.2) Tefsirlerin Fıkıh Usûlü ve Fıkıh Yönü	116
IV.3) Tefsirlerin Lügat Yönü	131
IV.4) Tefsirlerin Sarf ve Nahiv Yönü	135
IV.5) Değerlendirme	137
V) GÖRÜŞLER KARŞISINDAKİ TUTUMLARI	140
V.1) Hanefî Mezhebine ve Ebû Hanîfe'ye Karşı Tutumları	140
V.2) Diğer Mezhep Görüşlerine Karşı Tutumları	146
V.3) Değerlendirme	149
SONUÇ	151
BİBLİYOGRAFYA	154
ÖZET	159
ABSTRACT.....	161

ÖNSÖZ

Din, insan mutluluğunu sağlamayı hedefleyen bir kurumdur. Dinimiz ve Kur'ân-ı Kerim'in maksadı iki dünya saadetidir. Mutlu olmamız için Kur'ân-ı Kerim'i anlamamız ve onun istediği şekilde yaşamamız gerekmektedir. Kur'ân'ı bizzat kendisini okuyarak anlayabileceğimiz gibi daha şümulü okumalarla da anlayabiliriz. Bu kapsamlı okumalar için bize yardımcı olacak çeşitli kaynaklar mevcuttur. Söz konusu kaynaklardan birisi tefsirlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinden bir kısmı ahkâm ayetleri olarak anılmaktadır. Bu ayetler insan hayatını düzenleyen ibadet, hukuk, muamelat hükümlerini içermektedir ve yalnızca bu ayetleri inceleyen tefsirler mevcuttur. İşte bizim çalışmamızı bu tefsirlerden ikisi oluşturmaktadır.

Tamamı elimizde bulunan Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı ile yarısı elimizde bulunan Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin aynı adı taşıyan ve Hanefî mezhebinin bakış açısını esas alan tefsirlerini karşılaştıracamız. Mukayesemizde bu iki tefsiri tercih etme sebebimiz her ikisinin de Hanefî mezhebinin bakış açısını esas almasıdır. Öte yandan hacim olarak diğer *Ahkâmu'l-Kur'ân*lar kadar geniş olmamaları bir yüksek lisans çalışmasında istihdam edilebilir olduklarına karar vermemizi sağlamıştır.

Çalışmamızın ilim deryasına bir damla dahi olsa katkı sağlamasını umut ederiz.

Yüksek lisans tezimi hazırlamaya çalıştığım süreçte, yoğun çalışma temposuna rağmen bana zaman ayıran ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca maddi ve

manevi destekleri ile her zaman yanımda olan babam İbrahim GÜNAYDIN ve annem Hayriye GÜNAYDIN'a, katkılarından dolayı eşim Servet SOYARSLAN'a, akademisyen arkadaşlarım Elif Havva AKIN ve Ayşenur ÖĞÜT'e, İngilizce kısmın çevirisinde desteğini esirgemediği için Meryem AY hanımefendiye sonsuz şükranlarımı sunarım.

Çalışmamı tamamlayabilmiş olmanın mutluluğuyla yüce Allah'a sonsuz hamd ederim. Başarı Allah'tandır.

Zeyneb SOYARSLAN

Ankara 2014

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.y.	: Aynı yer
ANKUZEM	: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
<i>CÜİFD</i>	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
<i>EAÜİFD</i>	: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
edit.	: Editör
<i>FÜSBD</i>	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
<i>İ.A.</i>	: İslam Ansiklopedisi
m.y.	: Matbaa yok
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

tsz. : Tarihsiz
yay. : Yayınları
zkr. : Zikreden

GİRİŞ

D) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerim'in genel olarak üç yönü vardır: İtikat, ibadet ve ahlak. İbadetler ve muâmelatla ilgili ayetlere ahkâm ayetleri adı verilmektedir.¹

Kur'ân-ı Kerim'deki ahkâm ayetlerinin sayısı hakkındaki görüşlere göre sayı 500-1000 arasında değişmektedir. Ahkâm ayetlerinin incelendiği *Ahkâmu'l-Kur'ân*lar farklı sayıda ayetler içermektedirler. Örneğin Cassâs'ın, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı 1080 âyeti ihtiva ederken, İbn Arabî (543/1148)'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı 800 küsur ayeti,² M. Sıddık Hasan Hân (1307 /1890)'nki ise 253 ayeti içermektedir.³

Kur'ân-ı Kerim'in itikat ve ahlâk yönü felsefî, kelâmî ve tasavvufî tefsirlerde incelenmekteyken ibadetler ve muamelat ile ilgili ayetlerini ahkâm tefsirleri incelemektedir. Bu tefsirler "*Ahkâmu'l-Kur'ân*", "*Fıkhu'l-Kur'ân*", "*Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*" gibi birbirinden farklı adlarla anılabilmektedir.⁴

Tezimizin konusu iki ahkâm tefsirinin karşılaştırılmasıdır. Bunlardan biri Ebû Cafer et-Tahâvî (321)'nin diğeri Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs (371)'in *Ahkâmu'l-Kur'ân*larıdır.

Ahkâm tefsirleri fikhî mezheplerin görüşlerine yer vermekte kimi zaman da bu mezheplerden birinin usûlünü benimsemektedir. İncelemiş olduğumuz tefsirler Hanefî mezhebinin usûlünü benimsemektedir.

---

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr yay. 2005 Ankara, s. 463.

² A.y.

³ Abdülhamit Birışık, A. Cüneyt Eren, "Sıddık Hasan Han", *DİA*, TDV yay. İstanbul 2009, XXXVII, s. 93.

⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 463,464.

Karşılaştırma yapılan çalışmalar, üzerinde çalışma yapılan düşüncenin, zihniyetin gelişimi hakkında fikir vermesi açısından önem arz eder. Vefatları arasında elli yıl olan iki farklı Hanefî âlimin ahkâm ayetleri ile ilgili düşüncelerinin incelenmesi Hanefî mezhebinin yapısının oluşumunda yer alan bir sürecin incelenmesi anlamına gelmektedir. Bu çalışma Hanefî mezhebinin zihniyet teşekkülünü ve hüküm çıkarmadaki perspektifini hicri 4. asırdaki yapısını görmek açısından önem arz etmektedir.

İncelediğimiz tefsirlerden bir tanesinin müellifi olan İmam Tahâvî önceleri Şâfiî mezhebinin görüşlerini benimserken daha sonra Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsemeye başlamıştır. Böylesi bir âlimin Hanefî mezhebinin gelişimine sağladığı katkıyı görme açısından da bu çalışma önemlidir.

Yapılan mukayese Hanefî mezhebinin zihniyet teşekkülünün ve hüküm çıkarmadaki perspektifinin tefsirlere nasıl yansıdığı ile ilgili sonuçlar elde etmemize yardımcı olması açısından önemlidir.

II) ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı biri “İran’da bir ortaçağ şehri olan” Re’y’de diğeri Mısır’da yaşamış iki farklı âlimin aynı konuları ele alan eserlerinin şekil ve içerik açısından hangi noktalarda farklılaştığını görmek aynı zamanda hicri 4. asırda Hanefî mezhebinin ayetleri istihdamının yapısını müşahede etmektir.

Aynı zamanda bu çalışma Hanefî mezhebinin zihniyet teşekkülünde iki müfessirin dönemleri arasındaki fark olan yarım asırlık zaman diliminde ve farklı coğrafyalarda Kur’ân’ın anlaşılmasında ve ahkâm istinbatında nelerin değiştiğini görmek ve bu değişikliklerin tefsirlerdeki izdüşümüne şahit olmak amacı gütmektedir.

Diğer bir amaç ise Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini özümsemiş bir âlim olan Tahâvî’nin Hanefî mezhebine katkısını Cassâs’ın tefsiri ile karşılaştırırken incelemektir.

Bu amaçları gerçekleştirme doğrultusunda çalışmamıza başlarken öncelikle tefsir ve eser incelemesi yapan çalışmaların yöntemini inceledik.⁵ Daha sonra ahkâm tefsirleri ve ahkâm ayetleri ile ilgili yazılan tez ve makalelere baktık.⁶ Ardından iki eseri karşılaştırma usulü ile inceleyen akademik çalışmaları inceledik.⁷ Bunları

---

⁵ Mehmet Akif Koç, *İsnâd Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebî Hâtim (Ö.327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi (Basılmamış Doktora Tezi)* Ankara 2001; Necmettin Çalışkan, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydani ve Tefsiri (Basılmamış Doktora Tezi)* Ankara 2013.

⁶ Hüseyin Emin Sert, *Tefsir Tarihinde Fıkhî Tefsirler ve İmam Şâfiî’ye Nisbet Edilen Ahkâmü’l-Kur’ân (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)* 1996 Kayseri; Cihad Akkoyun, *İbnü’l-Arabî’nin Ahkâmü’l-Kur’ân’ındaki Metodu (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)* İzmir 2006.

⁷ Ali Eroğlu, “Me’alimu’t-Tenzil Ve Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim Tefsirleri Üzerine Bir Mukayese” *EAÜİFD*, sy. 9, Erzurum 1990, s. 280-303; Hakkı AYDIN, “Cassas ve Debûsî’nin Usûllerindeki Metodları” *CÜİFD*, sy. 4, Sivas 2000, s. 11-60; Selim Özarlan, “Es-Sevâdü’l-A’zam ile El-Akidetu’t-Tahâviyye’nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Bir Tahlili” *FÜSBD*, XII, sy. 2, Elazığ 2002 s. 439-458; Yunus Özdamar, *Hasan Basri Çantay’ın “Kur’ân-ı Hakim ve Meal-i Kerim” Adlı Meali*

takiben Tahâvî⁸ ve Cassâs⁹ hakkında yapılan çalışmaları okuduk. Tezi yazma aşamasına geldiğimizde, iki müfessirin hayatları ile ilgili yeterli bilgi sahibi olduktan sonra bu bilgileri ayrıntıya girmeden özet bir şekilde aktarmaya dikkat ettik. Çünkü bu mesele çalışılmıştı ve meselemiz bu değildi.

Tahâvî'nin hayatı ile ilgili oldukça geniş bilgiye ulaştık fakat aynısını Cassâs'ın hayatı ile ilgili söyleyemeyeceğiz. Ama mevcut bilgiler müfessirlerin hayatlarını tezimiz çerçevesinde karşılaştırmak için yeterli oldu.

Özellikle müfessirlerin hayatını işlerken Mevlüt Güngör, Emrullah İşler ve Nejla Hacıoğlu'nun doktora tezlerinden yararlandık. İlmî sadakat gereği bu kaynaklara bağlı kaldıysak da onların baktığı kaynakları görmeyi ihmal etmedik.

Müfessirlerin *Ahkâmu'l-Kur'ân*ları haricinde kalan eserleri ile ilgili bilgi verirken ayrıntıya girmemeye özen gösterdik. Bu sebeple, eğer eserin şerhi varsa bunları zikretmedik, sadece şerhi/şerhleri yapılmıştır demekle yetindik. Aynı şekilde basılı veya el yazması nüshalarına da değinmedik. Bu bilgilere ihtiyaç duyanların dipnotlarda atıf yaptığımız eserler kanalı ile ilgili bilgilere ulaşabileceğini varsaydık.

Tahâvî ayetleri konu bütünlüğü çerçevesinde ele alıp bab başlıkları altında incelerken Cassâs ayetleri nüzul sırasına göre işlemektedir. Biz çalışmamızda

---

ile “Kur’ân Yolu” Tefsirinde Sosyal Meselelere Yaklaşımlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2006; Arif Çakır, *Hak Dini Kur’ân Dili Ve Kur’ân Yolu Tefsirlerinin Ahkâm Ayetleri Açısından Mukayesesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,) Ankara 2008.

⁸ Ahmet Karadut, *Kelâm Tarihinde Tahâvî ve Akide Risalesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990; Emrullah İşler, *Tahâvî ve Ahkâmu'l-Kur’ân’ı* (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1993; Bahattin Akbaş, *Ebü Ca’fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

⁹ Mevlüt Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur’ân’ı*, Elif Matbaası, Ankara 1989; Nejla Hacıoğlu, “*El-Fusûl Fi'l-Usûl*” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010; Merve Özdemir, *Cassâs'ın Nesih Anlayışı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

kronolojik olarak önce olması hasebiyle Tahâvî'nin tefsirini esas aldık. Ayetlerin tefsirini öncelikle Tahâvî'nin tefsirinden okuduk. Ardından aynı ayetleri Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ından bulup okuduk. Çalışmamızı hazırlama sürecinde Tahâvî'nin esas aldığı sıralama ile yani konu sıralamasına göre ayetleri incelemiş olduk.

Neticede tarihsel karşılaştırmalı bir çalışma ortaya çıkarmış olduk. Müfessirlerin yaşadıkları coğrafyaları, hayatlarını ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*larını araştırırken bilgi verici, tanımlayıcı bir yöntem izlemeye dikkat ettik. Gerekli gördüğümüz başlıklardan sonra eklediğimiz değerlendirme bölümlerinde verilen bilgileri yorumlamaya gayret ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ VE CASSÂS'IN İÇİNDE YAŞADIKLARI SOSYOKÜLTÜREL ÇEVRELERİN VE HAYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

D) MÜFESSİRLERİN YAŞADIKLARI ÇAĞ VE COĞRAFYA

İnsanlar yaşadığı devrin siyasî durumundan, bulunduğu toplumun sosyal, ekonomik, ilmî ve fikrî seviyesinden muhakkak etkilenirler. Tüm bunların kişinin yetişmesinde ve kişiliğinin teşekkül etmesinde büyük rolü vardır. Bundan dolayı Tahâvî ve Cassâs'ın hayatlarını ele almadan önce yaşadıkları devrin özellikleri hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacaktır.

I.1) Tahâvî'nin Yaşadığı Ortam

Tahâvî Mısır'da doğmuş ve hayatını orada sürdürmüştür. Hayatının büyük bir bölümünü hicrî üçüncü asırda geri kalanını ise hicrî dördüncü asrın başında geçirmiştir. Yaşadığı dönem Abbasî devletinin siyasi bakımdan sıkıntılı olduğu bir dönemdir. Fakat bu dönem Abbasî devletinin bir eyaleti olan Mısır'da durum, Abbasî Devletinin genelinde olduğundan daha farklıdır. Mısır'da dönemin valileri tarafından sağlanan huzur ve sükûn hâkimdir.¹⁰ Bu sayede Tahâvî rahat bir hayat geçirmiştir.¹¹

---

¹⁰ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, T.D.V. yay., 6. Baskı, Ankara 2007, s.76-92.

¹¹ Emrullah İşler, *Tahâvî ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı (Basılmamış Doktora Tezi)* Ankara 1993, s.10.

Bu dönemde bazı siyasi problemler olsa da Bağdat ve Mısır gibi ilim merkezlerinde ilmî çalışmaların devam ettiği belirtilmektedir.¹²

Tahâvî'nin yaşadığı devirde Mısır, Abbasî devletinin bir eyaletiydi, hilafet merkezi Bağdat idi. Devlet Mu'tasım'ın 218/833 yılında halife olmasıyla birlikte yapılan muhtelif hatalardan dolayı sıkıntılı bir döneme girmiş bulunmaktaydı. Zamanla merkezî otorite azalmıştı. Başkentte otorite Türk emirlerinin eline geçmiş, eyaletlerde valiler bağımsız davranmaya başlamışlardı. Bunun neticesinde hicrî dördüncü asrın başlarında İslam âleminde yeni halifeler ortaya çıkmıştır. Bunlar Fas'taki Fâtımî ve Endülüs'teki Emevî halifeleridir.¹³

Müfessirimizin yaşadığı dönemde on Abbasî halifesi görev yapmış, bunların çoğu ya öldürülmüş, ya da görevden alınmışlardır. Tahâvî bu sıkıntılı dönemde Mısır'da doğup büyümüştür.¹⁴

Abbasî devletinin genelinde durum böyleyken Mısır'da hâkim olan bir Türk ailesi –Tolunoğulları- huzur ve sükûnu sağlamış bulunmakta idi.¹⁵

Sosyal açıdan bakıldığında; Tolunoğulları gösterişe düşkün olduğu, yaşantılarının lüks içinde bulunduğu anlatılmaktadır. Onlar Kahire'yi mimari anlamda yapılandırmışlar ve bu süreçte gösteriş merakları mimariye de yansımıştır.

---

¹² Muharrem Önder, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Şurût İlmi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Konya 2008, s. 365-397.

¹³ M. Hanefî Palabıyık, "Türk Devlet Telakkisinde Tebaa Anlayışının Tarihi ve Dini Bazı Kökenleri" *A.Ü. Türkiyyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, Erzurum, 2001, s.168.

¹⁴ Yazıcı, a.g.e., s. 12-24; Önder, a.g.m., s.365-397.

¹⁵ Yazıcı, a.g.e., s.76-92.

Bu durumun, o dönemden günümüze kalan Tolunoğlu Ahmed Camii'nden de anlaşıldığı ifade edilmektedir.¹⁶

O dönemde Mısır'da orta tabaka ve köylülerin çoğu Hıristiyan Kıptilerdi. Az sayıda Yahudi vardı. Müslümanlar ise genelde Kahire ve İskenderiye gibi şehirlerde oturuyorlardı. Daha sonra Müslümanlar Mısır'ın köylerine yerleştirilmişlerdir. Yine de o dönemde köylerde yaşayan Müslümanların sayısı Kıptilerden daha azdır. Kahire ve İskenderiye'de az sayıda Rum yaşamaktadır.¹⁷

Tahâvî'nin yaşadığı çağda Mısır'da hemen her mezhebe mensup insan bulunmaktaydı. Halkın çoğu Şafî idi. Ancak fakihlerin çoğu Malikî idi. O dönemde Mısır'ın bazı bölgelerinde Şia mezhebinin mensupları bulunduğu gibi, akide yönünden Mu'tezile mezhebine bağlı olanlar da vardı.¹⁸ Hanefilik Mısır'da yayılmıştı ve Hanefiliğin Mısır'da yayılmasında en büyük rol kadı olarak görev yapan Hanefî imamları olmuştur. Diğer yandan Tahâvî'nin hocası Bekkâr b. Kuteybe'nin bu yolda etkisi büyük olmuştur. Döneme bu çerçeveden bakıldığında şu tespit yapılmaktadır; Halkın çoğunun Şafî olduğu bir muhitte fakihlerin çoğunun Malikî olması ve kadılık makamına ise Bekkâr ve Tahâvî gibi Hanefî âlimlerinin atanması ilgi çekicidir.¹⁹

Tolunoğullarının Mısır'a mutlak hâkimiyeti iktisâdî açıdan da Mısır'ı çok iyi bir konuma getirmiştir. Onların yönetiminde Mısır'da ziraat ve ticaret hicrî üçüncü

---

¹⁶ Yazıcı, a.g.e., 83.

¹⁷ Yazıcı, a.g.e., s.86.

¹⁸ Yazıcı, a.g.e., s.85.

¹⁹ Bahattin Akbaş, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara 2008, s.25.

asrın sonuna kadar gayet iyi gitmiştir.²⁰ Tolunoğullarının iktidardan düşmesiyle ziraat ve ticaret düşüşe geçmiş ve dördüncü asrın sonuna kadar olumsuz gitmiştir.²¹ Bu düşüş dönemi diğer müfessirimiz Cassâs'ın yaşadığı zamana rastlamaktadır.

Tahâvî'den önce de Mısır ciddi bir ilim merkezi idi. Özellikle İslamî ilimler revaçta idi. Mısır'ın fethinden sonra Mısır'a çok sayıda âlim sahabe hicret etmişti. Bu sahabe arasındaki en meşhur sima Abdullah b.Amr b. El-As (65/687-688) idi.²²

Abbasîler döneminde valiler merkeze çok bağlı değillerdi. Bundan önce bir âlimin şöhret kazanması Bağdat'a gidip halifeye yakın olmasıyla ilişkiliydi. Eyaletler bağımsız hareket etmeye başladıktan sonra valiler kendi eyaletlerindeki âlimlere ilgi göstermeye başladılar. Böylece her belde başlı başına bir ilim merkezi haline geldi. Bu ilim merkezleri arasında ilmî ziyaretlerin artarak devam ettiği nakledilmektedir. Mısır; Hicaz, Şam ve Irak'tan gelen birçok âlime ev sahipliği yapmıştır.²³

Tahâvî, meşhur muhaddislerden Buhârî (256/869), Müslim (261/874), İbn Mâce (373/886), Ebû Dâvûd (275), Tirmizî (279/892) ile çağdaştır ve bu muhaddisler Mısır'da bulunmuşlardır. Hatta Tahâvî bazılarının şeyhlerinden hadis rivayet etmiştir.

Tahâvî'nin yaşadığı çağda hadis ilmine senet ilmi de katılmaya ve ilk "cerh ve ta'dil" kitapları yazılmaya başlamıştır.²⁴ Tahâvî cerh ve ta'dil ilmiyle uğraşmış ve "sikât"la ilgili bir kitap telif etmiştir.²⁵

---

²⁰ Yazıcı, a.g.e., s.86,87.

²¹ Yazıcı, a.g.e., s.108.

²² Cengiz Tomar, "Mısır", *DİA*, TDV., yay., Ankara 2004, XXIX, 575.

²³ İşler, a.g.e., s.20-21.

²⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, T.D.V. yay. Ankara 2007, s.200-205.

²⁵ İşler, a.g.e., s.21.

Tahâvî'ye gelinceye kadar Mısır'da Mâlikî ve Şâfîî Mezhepleri yayılmıştır.²⁶ Tahâvî döneminde Mâlikî âlimlerinden önde gelenleri şöyle sıralayabiliriz: Süleyman b. Dâvûd Ebû Rebi' el-Mısırî (253/867), Abdülğanî b. Abdülaziz el-Assâl (254/868), Zekeriyya b. Yahyâ el-Vekkâr el-Mısırî (254/868), Rûh b. el-Ferec (282/918), Ahmed b. el-Harb b. el-Miskîn (313/923), Hârûn b. Muhammed b. Hârûn (327/938).²⁷

Aynı dönemde Mısır'daki ileri gelen Şâfîî âlimler ise şunlardır: er-Rebi' b. Süleyman Dâvûd el-Ezdî (256/869), Ebû Zur'a Muhammed b. Osman b. İbrahim ed-Dımeşkî(327/938), Ebû'l Kâsım Bişr b. Nasır (302/914), Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-Kazvîni (315/927).²⁸

Hanefî mezhebi ise Mısır'a ilk defa Abbasî devletinin tayin etmiş olduğu kadılar vasıtasıyla girmiştir.²⁹ Mısır'da kadılık yapan Hanefî âlimler şunlardır: İsmail b. el-Yesa' el-Kindî(164/781)³⁰, Muhammed b. Mesrûk el-Kindî (184/800), Hâşim b. Ebî Bekr el-Bekrî (196/811), İbrahim b. el-Cerrah (212/827), Muhammed b. Ebî Leys (230/844), Bekkâr b. Kuteybe b. Esed es-Sekâfî (270/883).³¹

Mısır'da Hanefî mezhebinin yayılmasındaki en büyük rolü kadı Bekkâr b. Kuteybe oynamıştır. Kendisi Tahâvî'nin hocasıdır. Ayrıca Tahâvî'nin şeyhi olarak

---

²⁶ Tomar, a.g.m., s.575.

²⁷ İşler, a.g.e., s.21.

²⁸ A.y.

²⁹ Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi" , *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1997, XVI, 5.

³⁰ A.y.

³¹ İşler, a.g.e., s.21.

bilinen Hanefî fakihi Ahmed b. Ebî İmrân (285/898)'nın da Mısır'da Hanefî mezhebinin yayılmasında rolü olmuştur.³²

Mısırlı ilk Hanefî âlim Tahâvî'dir. Mısır'daki diğer Hanefî âlimler Mısır'a dışarıdan gelmişlerdir. Bazıları halife tarafından kadılıkla görevlendirilmiş, bazıları da ticaret veya ilim için Mısır'a gelmiştir. Tahâvî, Irak'ta dönemin ileri gelen Hanefî âlimi Ebû'l-Hasen el-Kerhî (340/951) ile çağdaştır.³³ Ayrıca Kerhî Cassâs'ın hocasıdır.

O dönemde Mısır'da yedi kıraat yaygındır ve birçok kıraat âlimi yaşamıştır. Yine bu dönemde Mısır'da dini ilimler yanında tarih ve lügat ilimleri de gelişme kaydetmiştir. Diğer İslam beldelerinde olduğu gibi hicrî ikinci asırda Mısır'da da tasavvuf hareketleri baş göstermeye başlamıştır. Bu asrın öncesinde Zünnûn el-Mısırî (245/859)'nin yaşadığı Mısır'da Tahâvî döneminde, mutasavvıfların kutublarından kabul edilen Ebû'l-Hasen Bennân b. Muhammed (316/928) yaşamıştır.³⁴

Tahâvî zamanında Mısır'da medreseler henüz teşekkül etmemiştir. Zira İslam âleminde medreseler hicri beşinci asırda yaygın hale gelmeye başlamıştır. Ancak camilerde oluşturulan çeşitli ilim halkaları vardı. Ayrıca bu ilim halkalarının yanı sıra emirlerin, vezirlerin ve âlimlerin evlerinde ilim meclisleri oluşturulurdu. 'Amr b. el-Âs ve Ahmed b. Tolûn Camiileri ilim halkalarının odak noktalarını teşkil etmekte idi. Hicrî 326 yılına gelindiğinde; 'Amr b. el-Âs Camii'nde Mâlikî ve Şafîîlerin on

---

³² Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", s.5.

³³ İşler, a.g.e., s.22.

³⁴ İşler, a.g.e., s.23.

beş, Hanefîlerin ise üç ilim halkası bulunmaktaydı. Tahâvî ise derslerini ‘Amr b. el-Âs Camii’nde verirdi.³⁵

I.2) Cassâs’ın Yaşadığı Ortam

Cassâs hicrî dördüncü asırda yaşamıştır. Bu asrın İslam tarihinde önemli yeri vardır. Çünkü bu asırda hem siyasî, ırkî ve mezhebî anlamda üstünlük kazanma mücadeleleri artmış,³⁶ hem de bütün bu karışıklık ortamına rağmen ilmî faaliyetler devam etmiştir. Bu asırda birçok ilim kesin hatlarıyla ortaya çıkıp müstakil hale gelmiştir.³⁷

Siyasî bakımdan hicrî dördüncü asır, Abbasîlerin merkezî gücünün zayıfladığı, halifelerin otoritelerinin kalmadığı bir zamana rastlar. Bu nedenle, bir taraftan eyaletler daha bağımsız davranmaya ve zamanla devletten kopup küçük yönetimler haline gelmeye başladı. 324 yılından sonra merkezi otorite bir müddet Türk emirlerinin yönetimine, 334 yılında ise Bağdat, Şii Büveyhîlerin eline geçti. Büveyhîlerin Bağdat’ı işgali ile Abbasi tarihinde yeni bir devir başlamış oldu. Artık Abbasî halifeleri bir devlet başkanı olmaktan çıkıp dinî bir lider olarak kalmışlardır.³⁸ Diğer taraftan aynı dönemlerde üç halife aynı anda mevcut idi: Bağdat’ta Abbasî halifesi, Mağrip’te ve -Tahâvî zamanında da- Mısır’da Fatımî halifesi, Endülüs’te Emevî halifesi.³⁹ Bu demek oluyor ki o dönemde İslam dünyası üçe bölünmüş durumda ve bu üç ayrı halife bu bölünmüşlüğün temsilcileriydiler.

---

³⁵ İşler, a.g.e., s.24.

³⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, A.Ü.İ.F. yay. Ankara 1971, s.23-24.

³⁷ Mevlüt Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu’l-Kur’ân’ı*, Elif Matbaası, Ankara 1989, s.1.

³⁸ Yazıcı, a.g.e., s.20-24.

³⁹ Palabıyık, a.g.m., s.168.

Diğer yandan bu asrın en önemli görüntülerinden birisi de hepsi Müslüman olmasına rağmen Arap, Türk ve Farisîler arasındaki siyasî mücadelelerdir.⁴⁰

Dördüncü asırda artan siyasî karışıklık ve çalkantıların neticesinde bu dönem halifeleri ya görevden alınmış ya hapsedilmiş veya gözlerine mil çekilmiş ve öldürülmüşlerdir.⁴¹

Dönemin sosyal durumuna bir göz atacak olursak siyasî durumdan pek farklı olmadığı görülür. Bu alanda en temel toplumsal durum mezhepler arası çekişmelerdir. Bu asırda hem Ehl-i Sünnet kendi arasında, hem de Ehl-i Sünnet ile Şia arasında çatışmalar olmuştur. Bu çatışmalar mezhep müntesiplerinin birbirlerine karşı yakışsız ifadelerinden sürgün, boykot, hapis, toplu veya ferdî ölümlere kadar ulaşmıştır. Bu mezhep kavgaları özellikle başkent Bağdat'ta daha yoğun yaşanmıştır. Çünkü o dönem Bağdat toplumunun yapısı karma bir özelliktedir. Şehirde Ehl-i Sünnetten Hanefîler, Şafîîler ve Hanbelîler olduğu gibi Şiîler de mevcuttur ve her mezhep müntesibi diğerine müspet olmayan gözle bakmaktadır.⁴²

Cassâs, hayatının büyük bölümünü Bağdat'ta geçirmiş ve anılan durumun tesiri altında kalarak diğer mezheplere eleştirel yaklaşmıştır.⁴³ Çalışmamızın ileriki aşamasında bununla ilgili ayrıntılara değinilecektir.

Hicrî 4. asırda ekonomik durum oldukça kötüydü. Çünkü toplumdaki çatışma ve kargaşa şiddetli ekonomik krizleri beraberinde getiriyordu. 334/945'te Bağdat'ta

---

⁴⁰ Yazıcı, a.g.e., s.12-24.

⁴¹ Yazıcı, a.g.e., s.20-24.

⁴² Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1991, IV s.431; Güngör, a.g.e., s.2.

⁴³ Güngör, a.g.e., s.3.

şiddetli pahalılık ve açlık baş göstermiştir.⁴⁴ İnsanlar yiyecek ekmek bulamamış, ölü insan eti, ölü hayvan eti yemek zorunda kalmışlardır. Veba salgını meydana gelmiş, ölen insanlar defnedilememiş, sokaklarda terkedilmişlerdir. Bu sebeple insanlar Basra ve diğer illere gitmiş, bir kısmı oraya ulaşmadan vefat etmiştir.⁴⁵

Halk imparatorluğun merkezi olan Bağdat'ta böyle kıtlık ve sıkıntılar içinde yaşarken, halife ve devletin ileri gelenleri bolluk içerisinde yaşıyordu. Cassâs bu kıtlık sebebiyle hocasından izin alarak bir süreliğine Ahvaz'a⁴⁶ gitmek zorunda kalmıştı.⁴⁷

İlmî duruma bakacak olursak hicrî dördüncü asrın bütün bu siyasî, sosyal, ekonomik çalkantısına rağmen ilmî hayatın kesintiye uğramadığı ve parlak şekilde devam ettiği anlatılmaktadır.⁴⁸ Bu asırda ilmî hareket ve bütün yönleriyle kültürel faaliyetler revaç bulmuş, başta Bağdat, Mısır ve Şam olmak üzere ilmî merkezler çoğalmıştır. Abbasî hilafetinden kopan müstakil küçük yönetimlerin ve ortaya çıkan farklı dinî fırkaların ilmî hareketin gelişmesine katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir. Söz konusu yönetimler kendi bölgelerini âlimlerle güzelleştirmek için yarışa girmişler, bununla övünmüşlerdir. Halk ve hükümdarlar

---

⁴⁴ Abdülazîz ed-Dûrî, a.g.m., s.430.

⁴⁵ Nejla Hacıoğlu, “*El-Fusûl Fi'l-Usûl*” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s.10.

⁴⁶ Ahvaz; İran'ın güneybatısında, 3. yüzyılda Sasani Kralı I. Ardaşir'in kurduğu bir kenttir. Huzistan eyaletinin merkezidir. İlk İslam kaynaklarında Düceyl denilen Karûn nehrinin kıyısında kurulmuş olan Ahvaz eski Elam Krallığı'nın başşehridir. Şehir, Hz. Ömer devrinde fethedilmiştir (19/1640 veya 21/641-42). Önemini Emeviler ve Abbasiler devrinde de korumuştur. Mustafa L. Bilge, “Ahvaz” *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, II, 192-193.

⁴⁷ Güngör, a.g.e., s.3.

⁴⁸ Abdülazîz ed-Dûrî, a.g.m., s.429-430.

âlimlere büyük önem vermiş, onların çalışabilecekleri ilmî mekânlar hazırlamaya çalışmışlardır.⁴⁹

Ayrıca hicrî dördüncü asır üzerine yapılan değerlendirmelere göre, eser telifi bakımından bu asır diğer asırlardan üstündür.⁵⁰ Bu dönemde İslam toprakları Mâverâü'n-Nerh'den Endülüs'e kadar uzanmaktadır.⁵¹ Diğer yandan İslam âlemindeki karışıklığa rağmen ilmî seyahatler ve ilim alışverişleri devam etmektedir.⁵²

Siyasi açıdan çalkantılı geçen bu asırda; fikhî mezheplerin oluşması sonucunda, din bilginleri bağlı buldukları mezheplerin imamından nakledilen prensipleri sistematize etme faaliyetine başlamışlardır. Genellikle şer'î bir hükmün illet ve sebebini araştırıp bulma çabasından ibaret olan bu faaliyet "tahric" olarak ifade edilmektedir.⁵³

I.3) Değerlendirme

Tahâvî ile Cassâs'ın vefatları arasında elli yıl vardır. Biri Bağdat diğeri Mısır'da yaşamıştır. Dönemleri siyâsî istikrar ve ekonomik durum açısından oldukça farklıdır. Bu durum müfessirlerimizin tefsirlerindeki üslup ve içerik farklılıklarının bir açıklaması olabilir. Zira Tahâvî'nin yaşadığı ortam ekonomik refah açısından yüksektir ve üslûbu buna paralel olarak yumuşaktır. Eleştiri yaparken kullandığı cümlelerde bu durum kolaylıkla görülür.

---

⁴⁹ Abdülazîz ed-Dûrî, a.g.m., s.429-430; Hacıoğlu, a.g.e., s.12.

⁵⁰ Mehmet Eren, "Hadis ilminde Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları-I", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000, II. sy. 6, s.135.

⁵¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, m.y. tsz., I, 31.

⁵² Yıldız, a.g.m., s.36.

⁵³ Tuncay Başoğlu, "Tahric", *DİA*, TDV yay., İstanbul 2010, XXXIX, 421.

Ekonomik refah seviyesinin düşük olduğu durumlarda insanların daha gergin ve sabırsız olduğu, hoşgörülerinin sınırlı olduğu görülür çünkü ihtiyaçlar hiyerarşisinin tabanındaki ihtiyaçların dahi karşılanması mümkün olmamaktadır.⁵⁴ Hele ki açlık ve kıtlık durumlarında bu had safhadadır. Bu da devamında sosyal kargaşayı getirir. Cassâs'ın yaşadığı dönem ise anlatıldığı üzere açlık ve kıtlık zamanıdır. İnsanlar kıtlık yüzünden hicret etmek zorunda kalmışlardır. Müfessirimiz de bu muhacirlerdendir.

Bu ekonomik ve sosyal durumun Cassâs'ın üslubuna yansıdığını görebiliyoruz. Mesela onun ifadeleri daha nettir. Özellikle eleştirel yaklaşımlarda sözü dolaylı yönden söylemeden veya yumuşatmak ihtiyacı duymadan söyler.

Her iki müfessirimizin yaşadığı zaman dilimlerinde İslâm dünyasında tefrika hâkimdir. Fakat Tahâvî'nin döneminde Mısır İslam dünyasındaki karışıklığın aksine sükûnetli idi. Bu dingin ortam yönetimi elinde bulunduran Tolunoğulları sayesinde sağlanmıştı. Dolayısı ile müfessirlerimizin yaşadığı çağlar siyasî şartlar bakımından birbirine zıt görünümdeydi.

Sosyal yapı açısından Bağdat ve Mısır birbirine benzerdir. Sünnî mezheplerin Tahâvî zamanındaki durumu, Cassâs zamanındaki mezhepler arası kutuplaşmaya yol açacak kıvamdadır. Tahâvî zamanında halkın çoğu Şafîî iken fakihlerin çoğu Malikî'dir. Kadılık makamına geçenler arasında ise Hanefîler vardır.

İlmî faaliyetler bakımından müfessirlerimizin yaşadığı ortamlara bakacak olursak bu tür faaliyetlerin devam etmiş olması bakımından benzerlik gösterdiklerini fark ederiz. Ayrıca ifade etmemiz gerekir ki; Tahâvî ve Cassâs'ın yaşadığı dönemler

---

⁵⁴ Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini hatırlayalım.

hadis tarihinin altın çağı olan Kütüb-i Sitte'nin tasnif edildiği asır olan 3. asra yakın olması bakımından önem arz eder.

II) MÜFESSİRLERİN HAYATLARI

II.1) Doğumları

Tahâvî:

İsmi ve Nesebi: Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme b. Abdülmelik el-Ezdî el-Mısırî et-Tahâvî. ⁵⁵

Künyesi: Ebû Câ'fer. ⁵⁶

Ailesi: Önceleri Divânü'l-Cünd⁵⁷, deydi. Halife'ye karşı bir isyana katılmaları sebebiyle görevlerine son verildi ve böylece Tahâvî'nin ailesi ilme yönelmiş oldu. ⁵⁸

Babası: Muhaddis, şair ve edipti, 264/877 yılında vefat etmiştir. ⁵⁹

Annesi: Müzenî (264/877)'nin ⁶⁰ kız kardeşidir. ⁶¹

Ali adında bir oğlu olduğundan bahsedilir. ⁶²

Cassâs:

İsmi: Ahmed b. Ali

Künyesi: Ebû Bekr

Doğduğu şehir olan er-Reyy sebebiyle er-Râzî, genç yaşta yerleşip ömrünü geçirdiği Bağdat sebebiyle el-Bağdâdî, bir Hanefî alimi olduğu için el-Hanefî

---

⁵⁵ İşler, a.g.e. , s.26.

⁵⁶ A.y.

⁵⁷ Divânü'l-Cünd; İslam devletlerinde askeri işlere bakan teşkilattır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülaziz ed-Dûrî, "Divan" *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1994, IX., 377-381.

⁵⁸ İşler, a.g.e. , s.27.

⁵⁹ Ahmet Karadut, *Kelâm Tarihinde Tahâvî ve Akide Risalesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990, s. 23-26.

⁶⁰ Müzenî, Mısır'da bulunan Şafîî fakihleri arasında zikredilir. Müzenî hakkında ayrıntılı bilgi ileride verilecektir. Bkz. s. 27.

⁶¹ İşler, a.g.e. , s.27.

⁶² İşler, a.g.e. , s.28.

nisbetleri yapılmıştır. El-Cassâs ise lakabı olup kireççilik veya badanacılık yaptığına ve geçimini bu yolla kazandığına işaret etmektedir.⁶³

Cassâs'ın hayatı hakkında Tahâvî'nin hayatı kadar geniş malumata sahip değiliz. Tahâvî'nin ailesi hakkında oldukça ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz halde Cassâs'ın ailesi hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Aynı şekilde Tahâvî'nin nesebi hakkında bilgimiz varken Cassâs'ın nesebi hakkında malumatımız yoktur.

Tahâvî 239/853'de Mısır'da 10 Rebûlevvel 239 (19 Ağustos 853) Cuma günü doğmuştur. 228, 229, 236 ve 238 tarihlerinde doğduğuna dair rivayetler vardır.⁶⁴ Cassâs ise 305/917'de Rey'de doğmuştur.

II.2) Yetişmeleri

Tahâvî'nin Yetiştirilmesi:

Yukarıda zikrettiğimiz üzere âlim bir anne babadan dünyaya gelmiş olup yetiştiği ev bir ilim yuvasıdır. İlk dini bilgilerini evde anne babasından almıştır. Daha sonra Ebû Zekerriyya Yahya b. Muhammed tarafından eğitilmiş. Ondan Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmiştir. Onun Kur'ân halkasından ayrıldıktan sonra dayısı Müzenî'den Şâfiî fıkım öğrenmiş ve ayrıca *Muhtasar*'ını dinlemiştir.⁶⁵

Tahâvî sekiz yaşına gelince Mısır'a Kadı Bekkâr b. Kuteybe (270/883)⁶⁶ gelmiştir (246/860). Bekkâr b. Kuteybe Hanefî idi ve ilmi, edebi, ahlâkı, zühd ve takvasıyla halk tarafından çok seviliyordu. Mısır valisi Ahmed b. Tolun

---

⁶³ Güngör, a.g.e., s.8-9.

⁶⁴ Huzeyfe Çeker, "Hanefi Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. asrın Sonuna Kadar)" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2012, s. 171.

⁶⁵ Davut İltaş, "Tahâvî" *DİA*, TDV yay. İstanbul 2010, XXXIX, s.385.

⁶⁶ Bekkar b. Kuteybe hakkında ayrıntılı bilgi ileride verilecektir. Bkz. s.28.

(270/884)'un⁶⁷ Bekkâr b. Kuteybe'nin hadis meclislerine katıldığı rivayet edilir. Tahâvî de Bekkâr b. Kuteybe'nin meclislerine katılarak küçük yaşta Hanefilerin görüşlerine vâkıf olmaya başlamıştır. Diğer taraftan dayısı Müzenî'nin meclislerine devam etmektedir. Bilgisi arttıkça, fikhî meselelerde yoğunlaşmaya başlar. Dayısı el-Müzenî'nin görüşleri kendisini tatmin etmez olur. Ayrıca dayısının ihtilafı konularında Ebû Hanîfe (150/767)'nin kitaplarına başvurduğunu görür. Hatta bazı meselelerde dayısı el-Müzenî, Ebû Hanîfe'nin fikirlerini benimser ve bu Tahâvî'nin dikkatinden kaçmaz. Bu nedenlerden dolayı Tahâvî Hanefî mezhebine yöneldiği değerlendirilmektedir.⁶⁸

Tahâvî 20-21 yaşlarında iken dönemin önde gelen Hanefî fakihlerinden Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân (280/893) Mısır'a gelir. Tahâvî, Hanefî fikhını bu şahıstan öğrenmiştir ve ondan çok etkilenmiştir.⁶⁹

Müfessirimiz hicri 260'lı yıllarda 20-21 yaşlarında iken dayısı el-Müzenî'nin vefat etmesinin sonrasında, Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsemeye yönelmiştir.⁷⁰

30 yaşına yaklaştığında Mısır'da ilmiyle ün salmıştır. İlmî ve edebiyat Ahmed b. Tolun'un sevgi ve saygısını kazanması da hayatının bu dönemine rastlamaktadır.⁷¹

---

⁶⁷ Ahmed b. Tolun: Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tolun, Tolunoğulları hanedanının kurucusudur. 835 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Askerî eğitiminin yanında hadis ve Hanefî fikhı üzerine de tahsil görmüştür. Ahmed b. Tolun'un, devrinin hükümdarları arasında seçkin bir yeri vardır. On beş yıllık idareciliği zamanında Mısır, tarihinin en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Zamanı refah, imar, ilim ve irfan devri olmuştur. Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun" *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, II, s.141-143.

⁶⁸ İşler, a.g.e. , s.30.

⁶⁹ İşler, a.g.e. , s.30-31.

⁷⁰ Akbaş, a.g.e., s.28.

Tahâvî, fikhî sadece teorik anlamda değil, pratik olarak da biliyordu. Mahkeme âdâbı, şahitlik, mahâdir ve sicillât (noterlik) konusunda geniş bilgisi vardı ve bu sayede kadıların yanında çeşitli vazifeler almıştır. Kadılarına kâtiplik ve yardımcılık yaptı. Şâhidlik -bir çeşit- noterlik görevinde bulundu. 311/923 yılında kendisine kadılık görevi teklif edildi, ancak kabul etmedi ve hayatını telif ve talebe yetiştirmekle meşgul olarak tamamladı.⁷²

Cassâs'ın Yetişmesi:

Yirmi yaşlarındayken Rey'den ayrılmış ve Bağdat'a yerleşmiştir. Cassâs, Bağdat'ta zamanın büyük Hanefî âlimi olan Ebu'l-Hasen el-Kerhi'den⁷³ (340/951) ders almış, fikhî tahsil etmiş ve zamanla onun önde gelen talebelerinden biri olmuştur.⁷⁴

Cassâs'ın ilmî seyahatleri de olmuştur. Cassâs'ın iki defa Bağdat dışına çıktığını biliyoruz. Bağdat'ta 334 yılında çıkan şiddetli kıtlık sebebiyle Ahvaz'a gitmiş durum düzelince tekrar Bağdat'a dönmüştür. Bağdat'a döndükten sonra, hocası Kerhî'nin müsaadesi ile o sırada Bağdat'ta bulunan el-Hakîm en-Nîsâburi ile Nîsâbur'a gitmiştir. Kendisi Nîsâbur'da iken 340 yılında hocası Kerhî Bağdat'ta vefat etmiş, 344 yılında Bağdat'a dönmüş ve hocasının yerini almıştır. Hocası Kerhî'nin vefatından sonra yerini geçici olarak öğrencisi Ebu Ali eş-Şâşi (340/951) doldurmuş, Cassâs döndükten sonra görevini ona devretmiştir.⁷⁵ Böylece hocasından

---

⁷¹ Akbaş, a.g.e., s.28.

⁷² İşler, a.g.e., s.31-32.

⁷³ Ebu'l-Hasen el-Kerhi hakkında ayrıntılı bilgi ileride verilecektir. Bkz. s.30.

⁷⁴ Güngör, a.g.e., s.11; Hacıoğlu a.g.e., s.6.

⁷⁵ Güngör, a.g.e., s.11; Hacıoğlu a.g.e., s.7.

sonra ders okutma ve fetva vermede hocasının yerini almıştır. Bu da bize gösteriyor ki Cassâs'ın ilmî müktesebâtı akranlarından üstündür.⁷⁶

Cassâs vefatına kadar Bağdat'ta Hanefilerin önderi durumunda kalmış ve bu süre zarfında pek çok talebe yetiştirmiştir.⁷⁷

Tahâvî'nin ilmî seyahatleri yoktur ancak Cassâs'ın ilim için seyahatlere çıktığını görüyoruz. Tahâvî'nin ilmî seyahatlere çıkma ihtiyacı duymama nedeni, yaşadığı dönemde Mısır'ın birçok âlime ev sahipliği yapması ve Tahâvî'nin bu âlimlerden ilim tahsil etmesi olarak gösterilmektedir.

Tahâvî 321/933'de 82 yaşındayken Mısır'da vefat etmiştir. Cassâs ise 371/982'de 65 yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁷⁸ Buna göre Cassâs on altı yaşında iken Tahâvî vefat etmiştir. Ayrıca Tahâvî Cassâs'tan on yedi sene daha uzun yaşamıştır.

II.3) İlmî Durumları

Her iki müfessirimiz hem fakih, hem müfessir, hem muhaddistirler. Müslüman kültür tarihinde âlimler arasında önemli birer ilmî mevkie sahiptirler.

II.3.1) Hadis İlmindeki Yerleri

Tahâvî'nin Hadis İlmindeki Yeri:

Tahâvî'nin muhaddis, hâfız, sika, sebt olduğuna neredeyse bütün âlimler şahitlik etmiştir. Hadis alanında birçok kıymetli eseri vardır. Bunlardan *Şerhu Meâni'l-Âsâr* bazıları tarafından “Sünen”lere denk tutulmuştur. Yine *Şerhu*

---

⁷⁶ Güngör, a.g.e., s.11.

⁷⁷ Güngör, a.g.e., s.11; Hacıoğlu a.g.e., s.7.

⁷⁸ Güngör, a.g.e., s.11; Hacıoğlu, a.g.e., s.7.

Müşkilü'l-Âsâr'ın da alanında tek olduğu, isnad, metin ve nakd bakımından benzerlerinden daha kapsamlı olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹ Ricâl hakkında bir kitabı vardır.⁸⁰

Şerhu Meâni'l-Âsâr'da diğer hadis kitaplarından farklı bir metot takip ederek, bir konuda zikredilen hadisleri aktarmakla yetinmeyip, rivayetleri değerlendirmeye tabi tutarak onlardan fikhî hükümler çıkarmıştır. Yani fikhu'l-hadis örnekleri sergilemiştir. Bu onun hadis alanındaki yerinin özgün tarafıdır.⁸¹

Müşkilü'l-Âsâr'da ise aynı konudaki birbirine tamamen zıt gibi gözükten hadisleri ele almış ve bunları ya aynı manaya hamlederek ya da birisini tercih ederek telif etmiştir.⁸² Te'vîlu muhtelifi'l-hadis⁸³ alanındaki bu eser alanda mühim yere sahiptir.

Tahâvî; Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Nesâî ile müşterek rivayette bulunmuştur. Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin şeyhlerinden hadis rivayet etmiştir.⁸⁴ Tahâvî'nin hadis otoriteleri ile aynı şeyhlerden hadis alması, hadisin altın çağını yakaladığı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla onun hadis alanında otorite olması ve eserleriyle herkesin takdirini kazanmasının açıklamasını burada

---

⁷⁹ Ayhan Tekineş, "Meâni'l-Âsâr" *DİA*, TDV yay. Ankara 2003, XXXIX, s.207-208.

⁸⁰ İşler, a.g.e., s.40-41.

⁸¹ Tekineş, a.g.m., s.207.

⁸² Ayhan Tekineş, "Müşkilü'l-Âsâr" *DİA*, TDV yay. İstanbul 2006, XXXII, s.162.

⁸³ Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs; iki hadisin zahiri olarak birbirine zıt anlamlarda vârid olması durumunda bu hadisler arasında bir tenakuz olmadığını ortaya koyan ilimdir. Bu isimde İbn Kuteybe (276/890)'nin bir eseri vardır. Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 4.bsk. Ankara,1993, s.147-148.

⁸⁴ İşler, a.g.e., s.41.

bulunmaktadır. Diğer yandan Tahâvî Muhtefu'l-Hadis ve Müşkilu'l-Hadis konularını ayrıntılı olarak işleyen ilk Mısırlı âlim olma özelliğini taşımaktadır.⁸⁵

Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri:

Cassâs'ın, *El-Fusûl fi'l-Usûl* isimli fıkıh usulü eserine, hadis ilmi açısından bakacak olursak; hadis/sünnet bahsini şer'î hüküm kaynakları arasında bir kaynak olarak ele aldığını ve Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak olarak zikrettiğini görürüz.⁸⁶

Cassâs bu eserde hadis usûlü konularını fıkıh usûlcüsü yaklaşımıyla ele almaktadır. Fıkıh usûlcüsü olarak Cassâs'ın hadis usûlü yaklaşımı ile ehl-i hadis'e mensup hadis usûlcülerinin, daha doğrusu ulûmu'l-hadis ve mustalahu'l-hadis müelliflerinin yaklaşımının oldukça farklı olduğu tespiti yapılmaktadır.

Cassâs, hadis ve hadise ilişkin konuları “haberler” başlığı altında ele almakta ve değerlendirmektedir. Haberlerle ilgili konuları daha çok bilgi değeri, bağlayıcılığı, delil olma yönü ve kabulünde gerekli şartlar açısından açıklamaktadır. Sünneti, farz vacib ve mendup hükümleri çerçevesinde incelemektedir. Hz. Peygamber'in fiilleri konusunu geniş bir değerlendirmeye tâbi tutmakta, bağlayıcılık ve teşrii değeri açısından değerlendirmektedir.

Ehl-i hadise mensup hadis usûlcüleri ise daha çok hadisleri isimlendirme ve sınıflandırma işiyle meşgul olmuşlar, isnada ve râvîlerin durumu ile ilgili hususlara ağırlık vermişlerdir. Bu hususlarla ilgili geniş malumat oluşturmuşlardır. İlk ulûmu'l-hadis eseri olarak bilinen ve Cassâs'ın çağdaşı olan Kâdî Ebû Muhammed er-Râmehurmuzî (360/971)'ye ait olan *el-Muhaddisû'l-Fâsil* muhtevası açısından

---

⁸⁵ İşler, a.g.e., s.42.

⁸⁶ Hacıoğlu, a.g.e., s.56.

incelendiğinde ağırlıklı olarak, rivayet teknikleri, hadis tahammül yolları, bu hususlarda kullanılan lafızlar ve benzeri konuları ele aldığı, bilgi değerlemeye yönelik bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu anlamda Cassâs'ın benimsediği hadis usûlü yaklaşımının hadis usûlcülerininkine göre oldukça gelişmiş, kapsamlı, derinlikli ve pratik olduğu mütalaa olunmaktadır.⁸⁷

Cassâs, konuları “haber” lafzını kullanarak ele almış ve mütevatir habere geniş yer vermiştir. Mütevatir haberi; önemi, gerekliliği, kabulü ve bilgi değeri açısından ele almış ve aklî delillendirmeler yoluyla konuyu değerlendirmiştir. Âhad haberler ise onun değerlendirmelerinde oldukça geniş yer tutmuştur. Âhad haberleri; kabulünün gerekliliği, kabulünün delilleri ve bilgi ve amel yönünden değeri açısından ele almış ve üzerinde özellikle durmuştur. Haberlerin kabul ve reddinde haberin ihtiva ettiği manayı yani hadisin metnini esas almış, râvi ile ilgili durumların ve senedin etkisi daha az olmuştur.⁸⁸

Hanefî hadis usûlünün oluşumunda Cassâs'ın ilk sırada yer aldığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. Cassâs, Hadis ve sünnet meselelerinde Îsâ b. Ebân (220/835)'dan önemli ölçüde etkilenmiştir. Hatta Hadis ve sünnet konusundaki yaklaşımını, onun görüşleri ekseninde oturtmuştur. Ancak ondan farklılaşan yönleri de olmuştur.⁸⁹

---

⁸⁷ Hacıoğlu, a.g.e., s.36-48.

⁸⁸ Hacıoğlu, a.g.e., s.57.

⁸⁹ Hacıoğlu, a.g.e., s.272.

Ayrıca Cassâs'ın Tahâvî'ye ait değerli bir hadis kitabı olan *Müşkilu'l-Âsâr*'ı şerh ettiğine dair bir bilgi mevcuttur. Fakat söz konusu şerh günümüze ulaşmış değildir.⁹⁰

II.3.2) Fıkıh İlmindeki Yerleri

Tahâvî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri:

Tabakât yazarları Hanefî fakihlerini yedi tabakaya ayırırlar:

- “1. Dinde müctehid olanlar
2. Mezhepte müctehid olanlar
3. Meselede müctehid olanlar
4. Tahric yapabilenler
5. Tercih yapabilenler
6. Temyiz yapabilen mukallidler.
7. Sırf mukallidler tabakası”⁹¹

Tahâvî meselede müctehidlik tabakası olan üçüncü tabakada zikredilir.⁹² Fakat bu pek isabetli değildir. Çünkü Tahâvî tefsirinde ve diğer eserlerinde görüldüğü üzere pek çok usûl ve fûrû'da mezhep imamlarına muhalefet etmiştir. Aslında o müctehid imamlara intisab eden müctehitlerdendir. Fakat Tahâvî ve onun gibiler kendileri müctehid oldukları için imamlarını usulde ve fûrûda taklit etmezler,

---

⁹⁰ GÜNGÖR, a.g.e., s.40.

⁹¹ Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınevi, İstanbul tsz., II, 350-358; İŞLER, a.g.e., s.42; GÜNGÖR, a.g.e., s. 22-23; HACIOĞLU a.g.e., s.14-15.

⁹² Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, çev.Mustafa Genç, Beka yay., İstanbul 2012, I, 11; İŞLER, a.g.e., s.42.

yalnızca imamlarının içtihatları metotlarını benimserler. Dolayısıyla Tahâvî'nin tabakası mezhepte müctehidlik olan ikinci tabakadır.⁹³

Cassâs'ın Fıkıh İlmindeki Yeri:

Cassâs, yukarıda Tahâvî'nin fıkıh ilmindeki yerini açıklarken zikrettiğimiz yedi tabakadan dördüncüsü olan 'tahric yapabilenler' tabakasında zikredilmiştir. Oysa *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın'dan anlaşıldığı üzere Cassâs, üçüncü tabaka olan meselede müctehidlik tabakasına daha uygundur. Hem kendisine ait müstakil içtihatları vardır hem de üçüncü tabakada adı zikredilen Kâdîhân (592/1196), Şemsü'l-Eimme el-Halvanî (456/1064), es-Serahsî (483/1090), el-Bezdevî (390/1000) gibi âlimlerden kesinlikle daha aşağı değildir.⁹⁴ Güngör de Cassâs'ın üçüncü tabakaya dâhil edilmesinin daha uygun olacağı görüşündedir.⁹⁵

Daha önce belirttiğimiz gibi Cassâs, Bağdat'ta zamanın en büyük Hanefî âlimi Ebu'l-Hasen el-Kerhi'den fıkıh tahsil etmiş, onun müsadesi ile el-Hakim en-Nîsâburî (405/1014) ile Nîsâbur'a gitmiştir. Cassâs Nîsâbur'da iken hocası Ebu'l-Hasen el-Kerhî vefat etmiştir. Ebu'l-Hasen el-Kerhî ölümünden bir süre önce tedris işini, Ebu Ali eş-Şâfi'ye, fetva işini ise Ahmed b.Muhammed ed-Dâmeğânî'ye yüklemiştir. Cassâs, Nîsâbur'dan Bağdat'a döndüğünde bu iki önemli görev kendisine itirazsız teslim edilmiştir. Böylece Cassâs, Bağdat'ta kendi döneminde Hanefilerin önderi olmuştur.⁹⁶

---

⁹³ İşler, a.g.e., s.44.

⁹⁴ Güngör, a.g.e., s.24.

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ Güngör, a.g.e., s.21; Hacıoğlu, a.g.e., s.14-15.

Tabakât ve terâcim kitapları görüş birliği ile Cassâs'ın olgunluk çağında Bağdat'taki Hanefî âlimlerinin önderi konumunda olduğunu, mezhep mensuplarının gerek tedris ve gerek fetva hususunda ona başvurduklarını, çeşitli bölgelerden birçok talebenin ilim tahsili için ona geldiğini, çok sayıda değerli fakihin onun elinde yetiştiğini belirtmektedir.⁹⁷

II.3.3) Kelam İlmindeki Yerleri

Tahâvî'nin Kelâm İlmindeki Yeri:

Tahâvî'nin kelâm alanındaki tek eseri *Beyânu İtikadı Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* isimli risalesidir.⁹⁸ Eserde selefi görüşü benimsemiş, Ebû Hanîfe'nin akide ile ilgili görüşlerini tespit etmiş ve günümüze ulaştırmıştır. Ayrıca Ebû Hanife'den sonra bu konuyla ilgili ortaya çıkan meselelere kitabında yer vermiştir. Örneğin, sosyal hayatla ilgili olarak devlete, idareye başkaldırmayı caiz görmediğini dile getirmiştir.⁹⁹

Tahâvî, bütün fikhî mezhepler ve sünnî kelâmî ekoller tarafından benimsenen orta yolun temsilcisi konumunda olmuştur. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat kavramını kullanmıştır. Birleştirici olmasının yanında hiçbir fırkayı, hiçbir günahkârı tekfir etmemiştir. Fırkalara bakış açısı Ebû Hanife'ninki gibidir.¹⁰⁰

Onun Kelâm ilmi açısından en önemli özelliği Ebu Hanife'nin başlattığı Hanefî zihniyetinin Mısır'da tanınmasını ve yayılmasını sağlamış olmasıdır. Dolayısıyla Ebû Hanife'nin akîdeyle ilgili görüşlerini Mısır'da tanıtan ve yayan ilk

---

⁹⁷ Güngör, a.g.e., s.21.

⁹⁸ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi (Giriş)*, Damla yay., İstanbul, 1981, s.127.

⁹⁹ Karadut, a.g.e., s.37.

¹⁰⁰ A.y.

Mısırlı olmuştur. Nazar ve istidlale fazla yer vermediği için geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür.¹⁰¹

Kuzey Afrika'da bir dönem Tahâviyye olarak isimlendirilen itikadî görüşleri daha sonraları Hanefiyye-Matüridiyye içinde erimiştir. Bunu Eşari Kelamının Kuzey Afrika'daki hakimiyetine ve Maliki ve Şafiilerin çoğunluğunun Eşari kelamını benimsemelerine bağlayabiliriz.¹⁰²

Aslında Tahâvi daha çok hadisçi ve fıkıhçı olup kelamla ilgili, İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf (183/798) ve İmam Muhammed (189/805)'in itikadî görüşlerini ayetlerle destekleyen küçük bir risale oluşturmakla yetinmiştir.¹⁰³ Buna rağmen selefi görüşü işleyen bu risale bütün Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından kabul görmüş ve pek çok kişi tarafından şerh edilmiştir. İtikatta herkes tarafından kabul edilebilecek bir orta yolu benimsemesi sebebiyle onun akidesini şerh eden her müellif kendi zihniyeti paralelinde açıklama yapabilecek bir şeyler bulmuştur.¹⁰⁴

Cassâs'ın Kelâm İlmindeki Yeri:

Cassâs'ın Mûtezilî tabakât kitaplarından bazılarında adı geçmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen, Cassâs'ın tefsirinde Mu'tezile mezhebine biraz temayül gösteren bazı beyanları olduğunun göze çarptığını söylemektedir.¹⁰⁵

Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın girişinde şu sözlere yer vermektedir: "Bu kitabın başında usûl-ü tevhîde dair mutlaka bilinmesi gereken konuları ele alan bir

---

¹⁰¹ Karadut, a.g.e., s.37.

¹⁰² A.y.

¹⁰³ Ebû Câfer et-Tahâvî, *İslam İnançının Temelleri*, çev. Süleyman Çelik, Elif Ofset, İstanbul 1997, s.1-40.

¹⁰⁴ İşler, a.g.e., s.45.

¹⁰⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz., s.344.

mukaddime ve Kur'ân'ı anlamakta gerekli istidlal ve dil kaidelerini içeren bir giriş yazdık. Öncelik verilmeyi en fazla hak eden ilim, Allah'ın tevhidinin bilgisi ve yarattıklarına benzerlikten ve kullarına zulmettiğini söyleyen müfterilerin sözlerinden tenzih etmedir.”¹⁰⁶

Şükrü Özen bu söylenenlere dayanarak, Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının başında yer alan *el-Fusûl fi'l-Usûl* adını taşıyan usûl-i fikh kısmının günümüze kadar geldiği halde kelama ilişkin birinci kısmının geldiğinin bilinmediğini belirtmekte ve “Muhtemelen Mu'tezilî inanç esaslarının savunulduğu bu ilk bölüm tamamen sünnileşen Hanefî gelenek tarafından ihmal edilmiştir” demektedir.¹⁰⁷

Özen, Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinin birçok yerinde Haricîler, Cebriyye, Kaderiye, Müşebbihe, Haşviyye, ashâbu'l-hadîs, Revâfiz, İsmâiliyye, Harûriyye ve Sebâiyye gibi fırkaları eleştirdiğini, ancak çağdaşı ve sonraki kuşaktan Sünnî kelamcı ve usûlcülerin her fırsatta Mu'tezile'yi eleştirmelerine rağmen onun hem *el-Fusûl fi'l-Usûl*'de hem de *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da Mu'tezile veya ehl-i itizal tabirlerini olumlu veya olumsuz bir bağlamda hiç kullanmamasının ilgi çekici olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸

Özen, “Cassâs'ın Mu'tezilî görüşleri” başlığı altında geniş bir bölüm sunmaktadır. Özen'in tespit ettiği bu Mu'tezilî görüşlerin başlıklarını maddeler halinde sıralayalım:

“a- Cassâs'ın metodolojisinde akla sünnîlere nazaran daha fazla önem verilir.

---

¹⁰⁶ Cassâs, *Ahkâmû'l Kur'ân*, I, 6.

¹⁰⁷ Zkr., Hacıoğlu, a.g.e., s.20-21.

¹⁰⁸ Zkr., Hacıoğlu, a.g.e., s.21.

b- Mu'tezilî söylem: Cassâs'ın cebr anlayışına karşı adl, teşbih anlayışına karşı tevhid, irca anlayışına karşı vaîd anlayışını benimser, vucûb alallah anlayışını caiz görür.

c- Fiilî sıfatlar hâdistir.

ç- Allah'ın zatından ayrı sıfatları yoktur.

d- Allah'ın fiilleri mualleldir yani iyi amaçlara yöneliktir.

e- Ru'yetullah caiz değildir.

f- Kafirlerle de hidayet olunmuştur.

g- Allah kötülüğü irade etmez.

ğ- İstîtâat fiilden öncedir.

h- Vaîd-i füssak: Mu'tezilî âlimler, el-menzile beyne'l-menzileteyn isimli esasları gereğince fâsığı mümin kabul etmez ve vaîd anlayışları gereğince büyük günah işleyenler tevbe etmeden ölürlerse Allah'ın onları bağışlamayacağı görüşünü ileri sürerler.

ı- Sevap istihkaka göredir.

i- Teklifi mâ lâ yutâk caiz değildir.

j- Sarfe nazariyesi: Mucizenin ancak sarfe ile gerçekleşmesidir. Kur'ân'a muaraza aslında mümkün iken Allah'ın lütfu ile onların himmetlerini ona muaraza ile meşgul olmaktan çevirmiş olmasıdır.

k- Sihrin hakikati yoktur.

l- Siyaset anlayışı: Fâsık kimse devlet başkanı olamaz, tegallüb (iktidarı zorla ele geçirme) yoluyla devlet başkanı olunamaz, tegallüb ile başa geçene itaat edilmez, aksine onunla mücadele edilir.

m- Muaviye hakkındaki görüşü.

n- Fıkıh ve fıkıh usûlündeki Mu'tezilî görüşleri.”¹⁰⁹

Özen, Cassâs'ın sünnî anlayışa yakın olduğu bazı konuları da şu başlıklar altında sıralamaktadır:

“a- Ecel değişmez.

b- Kabir hayatı haktır.

c- Nazar haktır.

ç- İlet mûcib değil, emaredir: Şer'i illetlerin hükümleri mûcib değildir, hadiselerin hükümlerini icab için konulmuş emareler değildir.”¹¹⁰

Özen, “Cassâs'a Mu'tezilî denilebilir mi?” sorusunu sormakta, bir yargıya varabilmek için önce Mu'tezile olmanın ölçütlerinin ortaya konması gerektiğini belirterek, bu ölçütleri açıklamaktadır. Bu açıklamasının sonunda ise bu konudaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:

“Bu durumda doğrudan kendi ifadelerine başvurduğumuzda görüyoruz ki bizzat kendisinin eserlerinde ortaya koyduğu, Allah'ın zatından ayrı sıfatlarının bulunmaması, fiilî sıfatlarının hâdis olması, ru'yetullah, ma'siyetlerin Allah tarafından irade edilmemesi, istitâatın fiilden önce bulunması, vaîd-i fussâk, sihrin hakikatinin olmayışı gibi konulardaki görüşleri itibariyle Mu'tezilî bir görüntü vermektedir. Söz konusu görüşler ise Cassâs'ın zamanında oldukça sembolik bir anlam ifade etmekte ve daha çok Mu'tezilî tavrı sergilemekte idi. Bu bakımdan bu meselelerin bazısında seleften yahut ehl-i sünnetten aynı görüşü paylaşanlar bulunsa bile fikirlerin ileri sürüldüğü dönemde ifade ettikleri anlamları göz ardı etmek

---

¹⁰⁹ Zkr., Hacıoğlu, a.g.e., s.21-22.

¹¹⁰ Zkr., Hacıoğlu, a.g.e., s.22-23.

mümkün değildir. Ayrıca Cassâs'ın Ebû Müslim el-İsfehânî gibi Mu'tezilî bir şahsa "itikadı düzgün" demesi de kendi meylini göstermesi bakımından oldukça manidardır. Ebû Bekr el-Îyâzî'nin "el-Mesâilü'l-aşru'l-Îyâziyye" diye bilinen Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında kelam alanında derlediği ihtilafî konuların sadece on meseleden ibaret olduğu ve Cassâs'ın ise usûl konuları da ilave edildiğinde otuz yakın meselede Mu'tezile ile paralel olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Gerek kelam, gerek fıkıh meseleleriyle ilgili olsun Cassâs'ın dinî konulara bakış açısında Mu'tezile anlayışının derin tesirleri olduğu anlaşılmaktadır. Fıkıh ve fıkıh usûlü alanında ortaya koyduğu görüşlerin kelâmî konularla ilgili görüşleriyle tam bir uyum içinde olması da onun sistematik düşünen bir ilim adamı olduğunu göstermektedir.

"Sonuç olarak sıraladığımız Mu'tezilî görüşlerden hareketle onun Mu'tezilî olduğunu söylemek, sünnî anlayışa uygun görüşlerinden dolayı ona sünnî demekten daha gerçekçidir. Çünkü sünnî anlayışla örtüşen görüşlerinde Mu'tezile arasında bir birlik olmadığı gibi sıralanan söz konusu Mu'tezilî görüşler esas itibariyle Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasında asırlar boyu tartışma konusu olmuş ve dolayısıyla iki mezhebi birbirinden ayırt eden temel unsurları teşkil etmiştir."¹¹¹

Özen, çalışmasının bu bölümünü okuyan Bekir Topaloğlu'nun konuyla ilgili kendisine yazılı olarak yaptığı şu açıklamayı da sunmaktadır:

"Ebû Bekr el-Cassâs'ın günümüze intikal ettiği tespit edilemeyen kelâma dair eseri elbette onun akâid alanında mensup olduğu ekolü gösterecek bir nitelik taşımaktadır. Onun fıkha dair eserlerinden yararlanılarak ortaya konan akaid görüşleri, gerek üslup gerekse konulara yaklaşım açısından kendisinin ilke olarak Mu'tezilî kelam ekolüne mensup olduğunu göstermektedir. Mu'tezile'nin usûl-i hamse tertibini benimsemesi, mâna sıfatları ile ru'yetullahı reddetmesi, fiilî sıfatları

---

¹¹¹ Zkr., Hacıoğlu, a.g.e., s.23-24.

hâdis kabul etmesi, irade-i ilahiyyenin şerre şâmil olmadığını söylemesi, istitâatin fiilden önce bulunduğu kanaatini taşıması bu hükmün doğruluğunu belgeler mahiyettedir. Bazı konularda farklı düşünmesi ise serbest düşüncüyü esas alan Mu'tezile ekolünde görülen bir şeydir.”¹¹²

Güngör ise, Cassâs'ın Mutezilî olduğu iddialarının, sadece, sihri kabul etmeyişi ve Allah'ın ahirette görülemeyeceğini söylemesi sebebiyle ortaya atıldığını söylemektedir. Cassâs'ın sihir mevzuunda Ehl-i Sünnet'e açıkça ters düştüğünü, konuyla ilgili hadisleri ihtiyatsızca ret yoluna gittiğini belirterek, onun bu görüşünde Mu'tezile fırkasının tesirinde değil, aynı görüşü müdafaa eden İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'nin tesirinde kaldığını söylemektedir. Ru'yet meselesinde görüşünü Mu'tezile'ye değil, seleften ismini vermediği bazı kişilere dayandırdığını söylemektedir.¹¹³

Güngör, Cassâs'ın Mu'tezile'yi destekleyen sadece bu iki görüşünden dolayı Mu'tezile'den sayılmasının mümkün olmayacağını, Cassâs'ın desteklemediği Mu'tezile'nin beş prensibi ve daha pek çok mesele bulunduğunu, Cassâs'ın bu iki husus dışında Ehl-i Sünnet görüşlerini benimseyip savunduğunu belirtmektedir.¹¹⁴ Özen, Güngör'ü, bu iddiasını örneklendirmediğini söyleyerek tenkit etmektedir. Özen daha önce ifade ettiğimiz üzere Cassâs'ın usul konuları dâhil edildiğinde otuz yakın meselede Mu'tezile ile paralel olduğunu söylemekte ve bu konuları örneklendirmektedir.

---

¹¹² Zkr. Hacıoğlu, a.g.e., s.24.

¹¹³ Güngör, a.g.e., s.28-33.

¹¹⁴ A.y.

Güngör, Cassâs'ın Mu'tezile tabakatında zikredilmesinin, Mu'tezile'nin değerini artırmak, müntesiplerini çok göstermek amacına yönelik olduğunu bunun Cassâs'ın Mu'tezilî olduğuna delalet etmediğini söylemekte Cassâs'ın Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten olup, Mu'tezile fırkası ile bir ilgisi olmadığını belirtmektedir.¹¹⁵

Mu'tezilî yazarlar tarafından, Mu'tezile tabakatında Cassâs'a yer verilmesi, onun Mu'tezilî olduğunun ispatında yetersiz bir delildir. Çünkü Mu'tezile tabakatında birinci tabakada dört halife, Abdullah b. Mes'ûd (32/653), Abdullah b. Abbâs (68/687), Abdullah b. Ömer (73/692) ve diğer bazı kişiler, ehl-i adlden olan fukaha arasında İmam Şafîî (204/820), İmam Muhammed, İmam Züfer (150/767), İsa b.Ebân, Ebû'l-Hasen el-Kerhî gibi pek çok isim yer almaktadır.¹¹⁶

Cassâs'ın Mu'tezilî olup olmadığı konusunda bir kanaate varmak, eserlerinin tamamının titizlikle incelenerek, kelâmî görüşlerinin taranması suretiyle yapılacak kapsamlı bir çalışma ile mümkün olabilir.

II.4) Şahsiyetleri

Tahâvî'nin Şahsiyeti:

Zeki, terbiyeli, doğru sözlü, insanlara karşı saygılı, çıkarı için kin gütmeyen, hakkı söylemekten çekinmeyen, idarecilere karşı aynı şekilde hakkı söyleyen, zâhid ve bu özellikleri taşımanın bir sonucu olarak ilim erbabı ve devlet erkânı tarafından saygı duyulan bir insandır.¹¹⁷

---

¹¹⁵ Güngör, a.g.e., s.32-39.

¹¹⁶ Hacıoğlu, a.g.e., s.25.

¹¹⁷ İşler, a.g.e., s.46.

Cassâs'ın Şahsiyeti:

Cassâs, zühd ve vera ile meşhur ibaresine rastlanmaktadır. Üstün bir takvâ sahibi, her türlü günahattan titizlikle sakınan, kendini ibadete vermiş bir kimsedir. Aza kanaat edip, yeme içme, mesken ve giyimdeki sadelik ve basitlikten dolayı bir rahipten bile daha mütevazı bir hayat yaşadığı söylenmektedir. Ashabı ve öğrencileri arasında bu haliyle meşhurdur. Ayrıca el-Kerhî ve Cassâs'ın arkadaşları ve talebeleri de bu halleriyle tanınmışlardır.¹¹⁸

Lakabından geçimini kireççilik veya badanacılıkla kendi eliyle sağladığı anlaşılan Cassâs'a kadılık teklif edildiği ancak onun bu teklifi reddettiği belirtilmektedir. Halife Mutîlilah döneminde (334–363) kendisine iki defa baş kadılık teklif edilmiş fakat kabul etmemiştir. Hâlbuki itibarı ve maaşı çok yüksek olan bu makama gelmek için o dönemde diğer âlimler birbirleriyle adeta yarış halindedirler.¹¹⁹

Diğer taraftan o asırda bu makamın hasetçileri ve düşmanları çok olduğu gibi, bu gibi makamlarda hakka uygun iş yapmak da epeyce zordur. Çünkü devletin ileri gelenleri istedikleri zaman başkadiya tesir edip onu istedikleri tarafa zorlayabilmektedirler. Cassâs ise özellikle haksızlık, zulüm ve dinden uzaklaşma karşısında sözünü esirgemeyen bir kişiliğe sahiptir. Bu bakımdan o tam bağımsız olamayacağı ve dolayısıyla dinin esaslarına uygun olmayan kararlar vermek zorunda kalabileceği için böyle bir makama tahammül edemeyecek bir yapıdadır.¹²⁰

---

¹¹⁸ GÜNGÖR, a.g.e., s.25.

¹¹⁹ A.y.

¹²⁰ GÜNGÖR, a.g.e., s.26.

Cassâs böyle bir şahsiyete sahip olduğundan dolayı tefsirinde özellikle emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münkere çeşitli sebeplerle temas etmiş, önemi ve lüzumu üzerinde çok durmuştur.¹²¹ Fâsık ve kâfirlerden sultan olamayacağını, böylelerine karşı çıkılmasını ve itaat edilmemesini söylemiştir.¹²² Cassâs'ın döneminin siyâsî çalkantısını hatırlarsak bu cümleler onun oldukça cesur bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesi olur.

Dinden sapmalar gösteren gruplara ve hak yoldan sapmış, haksızlık ve zulüm yapan sultanlara karşı, 'emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker' vazifesinin yapılmamasından dolayı, duruma fâcirlerin, mecûsîlerin, İslam düşmanlarının hâkim olduklarını; neticede kilit noktaların elden çıktığını, zulmün yaygınlaştığını, memleketin harap olduğunu, hem dinin hem dünyanın kaybedildiğini, böylece yeni zındıkların, Seneviyye, Harramiyye, Mezdekiyye gibi sapık mezheplerin türediğini¹²³ belirtir.

O yine aynı sebeple dinden sapmalar gösterdiklerini, iktidarlarının devamı uğruna büyük zulüm ve haksızlıklar yaptıklarını belirttiği Emevî sultanlarına ağır ithamlarda bulunur.¹²⁴

Cassâs'ın kadılık teklifini reddetmesi onun takva sahibi, dünyadan ve onun nimetlerinden yüz çeviren bir kişiliğe sahip olmasına bağlanmakla birlikte bunda hocası Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin tesiri olduğu da belirtilmektedir. Ebu'l-Hasen el-Kerhî kendisine yöneltilen kadılık teklifini aynı sebeplerle reddetmiş, bu teklifi kabul eden öğrencisi Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed et-Tenûhî'den (342/953) uzaklaşmış

---

¹²¹ Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 29-36.

¹²² Cassas, a.g.e., I. 69-71; II, 8, 34.

¹²³ Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 34, 403.

¹²⁴ Güngör, a.g.e., s.26.

ve onunla ilişkiyi kesmiştir.¹²⁵ Cassâs eğer bu sebeple kadılığı reddetmiş ise buradan onun hocasına bağlılığı ve saygısı anlaşılır.

Cassâs'ın ve hocası Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin zühdünün, dünya nimetlerini kendilerine yasaklamaları ve bazı mutasavvıflar gibi yaşamaları anlamında olmadığı belirtilmektedir. Ancak onlar dünya lezzetleri ve güzelliklerini elde etmeyi bir hedef ve gaye haline getirmemişlerdir. İlimlerini dünyanın fayda ve nimetlerini elde etmeye vesile kılmamışlardır.¹²⁶ Cassâs, dünya nimetlerinden faydalanmanın, zühde zıt olmadığı görüşündedir. Cassâs'ın zühd anlayışının bu şekilde olduğunu, tefsir ettiği dünya nimetleriyle ilgili ayetlerden anlamak mümkündür.

Ayrıca Cassâs'ın, hocalarına karşı edepli, talebe ve yaşlılarına karşı saygılı ve tevazu sahibi bir insan olduğu bilinmektedir.¹²⁷

II.5) Şeyhleri

Tahâvî'nin Şeyhleri:

Tahâvî'nin hocalarının sayısı, belki bir hadis bilgini olmasına bağlı olarak, çok fazladır. Hatta sırf onun hocalarını konu edinen müstakil eserler yazanlar dahi olmuştur. Abdulkadir el-Kuraşî (699/1297), el-Aynî (855/1451), Kandehevî (1384/1964), Zâhid el-Kevserî bunlardandır.¹²⁸ Hocalarının en meşhurları şunlardır:

1.Ebû İbrahim, İsmail b. Yahya el-Müzenî (264/877): 175/791'de Mısır'da doğdu. Şâfiî'dir. Zekası, kıyas yapabilme becerisi, tartışma usulünü iyi bilmesi ile tanınan birisidir. Bundan dolayı Şâfiî onun hakkında; “Şeytanla münazara yapsa

---

¹²⁵ Hacıoğlu, a.g.e., s.9.

¹²⁶ A.y.

¹²⁷ A.y.

¹²⁸ Karadut, a.g.e., s.26.

onu da yener.” demiştir. Ayrıca Şâfiî onunla ilgili olarak “mezhebimin destekçisi” de demiştir. Takvalı bir insandır. Cemaatle namazı kaçırdığında o namazı yirmi beş defa kılması bunun kanıtıdır. Tahâvî'nin dayısı ve onun ilk hocasıdır.¹²⁹

2.Ebû Bekre, Bekkâr b. Kuteybe el-Basrî (270/883): 184/800'de doğmuştur. Hanefî'dir. Sahabi Ebû Bekre'nin soyundandır. Mısır kadısı olarak tanınır. Halk arasında adaleti, iffeti, paklığı ve takvası ile tanıp ve sevilmiştir. Halk nezdindeki bu iyi itibarı Hanefî mezhebinin Mısır'da yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ondan etkilenen Mısırlılardan birisi de Tahâvî'dir. İmam Şâfiî'ye ve Ebû Hanife'ye ters düştüğü konularda reddiye yazdığı bilinmektedir.¹³⁰

Ebû Yusuf ve Züfer'in öğrencisi olan Hilalu'r-Re'y (245/859)'den fıkıh dersi almıştır. Mısır'da Amr Camii'ndeki ders halkasına katılanlar arasında Müzenî de vardır, Aralarında kıyas konusunda müzakereler olmuş ve Tahâvî bu müzakerelere şahit olmuştur. Bu hadise Tahâvî'nin daha sonra Hanefî mezhebinin metodunu benimsemesinde etkili olmuştur.¹³¹

Mısır valisi Ahmet b. Tolun'un kendisine saygı gösterdiği Bekkâr b. Kuteybe, Halife el-Muvaffik'a lanet etmediği için Ahmet b. Tolun ile ters düşer ve vefat ettiği sene bir süre hapiste kalmıştır.¹³²

3. Ebû Ca'fer, Ahmed b. Ebî İmrân (280/893): Mısır kadılığı yapmıştır. Büyük bir Hanefî fakihidir. Pek çok hadis rivayet etmiştir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da Tahâvî

---

¹²⁹ İşler, a.g.e., s.50; Karadut, a.g.e., s.26.

¹³⁰ İşler, a.g.e., s.51.

¹³¹ Karadut, a.g.e., s.27.

¹³² İşler, a.g.e., s.51.

onun görüşlerine sıkça temas etmiştir. Tahâvî ondan çok etkilenmiştir.¹³³ İmam Muhammed'in talebesi olan İbn Semaa (233/893)'dan ders almıştır.

4. Ebû Hâzim Abdulhamîd b. Abdulazîz (292/904): Aslen Basralıdır. Şam, Kûfe ve Kerh'de kadılık yapmıştır. Meşhur kadılardandır. Sika ve takva sahibi olup, hesap ve ferâiz ilminde, mahadır ve sicillât konusunda bilgilidir.¹³⁴ .¹³⁵ İmam Muhammed'in talebesi olan İsa b. Eban (280/893)'dan ders almıştır.

5. Harun b. Said el-Eylî (263/876): Sika bir âlimdir.¹³⁶

6. Yunus b. Abdi'l-A'lâ es-Safedî (263/876): 170'te doğmuştur. Hafız ve fakih olup, Şâfiî'den fıkıh dersi almıştır. Kıraat konusunda üstündür. Müslim, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹³⁷ Tahâvî'nin Ahkâmu'l-Kur'ân'da fazlaca hadis rivayet ettiği kişilerden birisi Yunus b. Abdi'l-A'lâ'dır.

7. Rebî' b. Süleyman b. Dâvûd el-Cîzî (256/869): Aslen Mısırlıdır. İmam Şâfiî'nin arkadaşıdır fakat ondan pek fazla rivayette bulunmamıştır. Sikadır, Ebû Dâvud ve Nesâî eserlerinde ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹³⁸

8. Rebî' b. Süleyman b. el-Murâdî (270/883): İmam Şâfiî'nin arkadaşıdır. Onun ilmini sonrakilere intikal ettirenlerden birisidir. Birçok kişi, Tirmizî dışında bütün Sünen sahipleri, ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹³⁹

---

¹³³ İşler, a.g.e., s.51.

¹³⁴ A.y.

¹³⁵ A.y.

¹³⁶ A.y.

¹³⁷ İşler, a.g.e., s.52.

¹³⁸ İşler, a.g.e., s.53.

¹³⁹ A.y.

9. İbrahim b. Merzûk b. Dinâr el-Enevî (270/883): Aslen Basralıdır, sonradan Mısır'a yerleşmiştir. Hadis rivayet etmiştir. Ömrünün son kısmı hariç sadûk ve sikadır.¹⁴⁰

10. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (268/881): Hicrî 182'de Mısır'da doğmuştur. Babasından ve İmâm Şâfiî'den fıkıh öğrenmiştir. Kendisi hadis rivayet etmiş olup, birçok kişi de ondan hadis nakletmiştir. Sika olduğu bildirilmiştir. İmâm Mâlik'in görüşlerini benimsemiştir. Fıkıh alanında kıymetli eserleri bulunmaktadır. İmâm Şâfiî ve Ebû Hanîfe'ye reddiyeler yazmıştır.¹⁴¹

Tahâvî'nin bu üstün nitelikli insanlardan ders alması, mantıklı davranarak kendi sistematığına uymayan görüşleri rahatlıkla eleştirebilmesini sağlamıştır.

Cassâs'ın Şeyhleri:

1. Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/951): 260 yılında doğmuştur. Ubeydullah b. el-Huseyn b. Dellal b. Delhem, Ebu'l-Hasen el-Kerhî. Bağdat'ta yaşamıştır. İsmail b. İshak el-Kâdî (282/895), Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî (297/910)'den hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında İbn Şahîn (385/995), Kâdî Abdullâh b. Muhammed el-Ekfânî (405/1014) yer almaktadır.¹⁴²

Eserleri; fıkıh alanında *el-Muhtasar*, usûl alanında *er-Risâle* ve Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-Sagîr* ve *el-Câmiu'l-Kebîr*'inin şerhleri olan *Şerhu Camiu's-Sagîr* ve *Şerhu Câmiu'l-Kebîr*'dir.¹⁴³

---

¹⁴⁰ İşler, a.g.e., s.53.

¹⁴¹ A.y.

¹⁴² Hacıoğlu, a.g.e., s.29.

¹⁴³ Hacıoğlu, a.g.e., s.29; Güngör, a.g.e., s.13.

Meselede müctehidlik olarak kabul edilen üçüncü tabakadan fıkıh alimi olarak zikredilir. el-Kerhî'nin Mu'tezilî olduğu, hatta bazı kaynaklarda Mu'tezile'nin reislerinden birisi olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁴

Cassâs ile ilgili bilgi veren kaynaklarda neredeyse istisnasız olarak “Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den fıkıh okumuştur.” ibaresine rastlanmaktadır. Bağdat'ta döneminin büyük Hanefî âlimi olan Ebu'l-Hasen el- Kerhî, 325- 334 yılları arasında Cassâs'a fıkıh okutmuştur.¹⁴⁵

Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân* ve *el-Fusûl fi'l-Usûl* isimli eserlerinde, “Ebu'l-Hasen el-Kerhî diyor ki...” veya “Şeyhimiz Ebu'l-Hasen zikrediyor ki...” ve buna benzer ifadelerle pek çok defa Ebu'l-Hasen el- Kerhî'nin görüşlerine yer vermektedir.

Cassâs'ın en uzun süre rahle-i tedrisinde bulunduğu hocası Ebu'l-Hasen el-Kerhî'dir.¹⁴⁶

el-Kerhî'nin Cassâs'tan başka fıkıh okuttuğu öğrencileri arasında Ebû Ali eş-Şâî ve Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed et-Tenûhî yer almaktadır.¹⁴⁷

2. Abdu'l-Bâkî b. Kâni' (351/962): el-Kâdî Ebu'l-Hasen Abdu'l-Baki b. Kanî' b. Merzûk b. Vâsık el- Emevî el-Bâğdâdî 226 yılında doğmuştur. *Mu'cemu's-Sahâbe* isimli eserin yazarıdır. Hadis aldığı kişilerin başında gelenler; el-Hâris b. Usâme

---

¹⁴⁴ Hacıoğlu, a.g.e., s.29; Güngör, a.g.e., s.13.

¹⁴⁵ Hacıoğlu, a.g.e., s.29-30; Merve Özdemir, *Cessâs'ın Nesih Anlayışı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 2010, s.XXII.

¹⁴⁶ Hacıoğlu, a.g.e., s.30.

¹⁴⁷ A.y.

(282/895), İbrahim b. İshâk el-Harbî (285/898), Muhammed b. Mesleme el-Vâsîfî (282/895)'dir.¹⁴⁸

ed-Dârakutnî (385/995), Abdu'l-Bâkî b. Kâni'den hadis rivayet etmiştir.¹⁴⁹

Bazıları onun rivayette hata yaptığını söylemektedirler. Sika olup olmadığı hakkındaki görüşler çelişkilidir.¹⁵⁰ Cassâs en çok Abdu'l-Bakî b. Kâni'den hadis rivayet etmiştir. Cassâs'ın Abdu'l-Bakî b. Kani'den aldığı rivayetlerin çoğunun *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer aldığı, hüküm istinbatı ile ilgili olan bu hadislerin yüzlerce olduğu belirtilmektedir. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da, Abdu'l-Bakî b. Kâni'nin *es-Sünen* isimli kitabından hadis rivayet ettiğini belirtmektedir.¹⁵¹

3. Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (360/971): Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî eş-Şâmî 260 yılında dünyaya gelmiş olup, muhaddistir. Hicaz, Yemen, Mısır ve İran'a gitmiş, İsbehan'da karar kılmıştır. Cassâs, hocası et-Taberânî ile İsbehan'da karşılaşmış, ondan hadis alanında istifade etmiş ve ondan hadis rivayet etmiştir.¹⁵²

En önemli eserleri; *el-Meâcimu's-Selâse*, *el-Kebîr*, *el-Evsat*, *es-Sağîr*, *Kitabu's-Sunne* ve "*Kitabu Musnedi's-Şâmiyyîn*"dir.¹⁵³

4. el- Hâkim, en-Neysâbûrî (405/1014): Muhammed b. Abdillâh b. Hamdeviyye b. Naim ed-Dabbî et-Tahmanî en-Neysâbûrî, Ebî Abdillâh el-Hâkim diye meşhur olup Tahâvî'nin vefat yılı olan 321 senesinde dünyaya gelmiştir. *el-*

---

¹⁴⁸ Hacıoğlu, a.g.e., s.30.

¹⁴⁹ Güngör, a.g.e., s.13.

¹⁵⁰ A.y.

¹⁵¹ Hacıoğlu, a.g.e., s.30-31.

¹⁵² Hacıoğlu, a.g.e., s.31; Güngör, a.g.e., s.15.

¹⁵³ Hacıoğlu, a.g.e., s.31; Güngör, a.g.e., s.15.

Müstedrek isimli eserin müellifidir. Hadis talebi için Irak, Hicaz, Maveraünnehir ve Horasan'a gitmiştir. Bine yakın şeyhten hadis aldığı söylenir.¹⁵⁴

Cassâs, hocası Kerhî'nin isteği üzerine el-Hakim en-Neysâbûrî ile Nîsâbur'a gitmiş ve ondan hadis öğrenmiştir. el-Hâkim en-Neysabûrî özellikle hadis alanında ilmî mevkiî yüksek bir şahıstır.¹⁵⁵ Cassâs'tan on altı yaş küçüktür.¹⁵⁶

Özdemir, Hâkim en-Nîsâbûrî hakkında şu görüşü ileri sürmektedir:

“Her ne kadar özellikle bazı modern kaynaklarda Cassâs'ın Hâkim en-Nîsâbûrî'den usûl-i hadîs okuduğu söylenmişse de, Kerhî'nin h. 340 yılında (Cassâs Nîsâbûr'dayken) vefât ettiğini düşündüğümüzde Cassâs o sıralar 35 yaşlarında olmakta, doğum tarihi h. 321 olan Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ise henüz çocuk yaşta olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Bağdat'a geldiği, Cassâs'ın da onunla birlikte Nîsâbûr'a döndüğü bilgisi doğru olmakla beraber, Cassâs'ın ondan hadîs okuduğunu düşünmek pek de mümkün görünmemektedir. Zira tabakât eserlerinde ondan hadîs okuduğuna dair açık bir bilgi de bulunmamaktadır. Bu yüzden Hâkim en-Nîsâbûrî'yi Cassâs'ın hocaları arasında da zikretmedik.”¹⁵⁷

Biz Özdemir'e bu görüşünde katılmıyoruz, zira Cassas ile karşılaştıklarında Hâkim en-Nîsâbûrî 19-20 yaşlarındadır ve bu yaşlar çocuk sayılabilecek yaşlar değildir. Dolayısıyla biz Hâkim en-Nîsâbûrî'yi Cassâs'ın hocaları arasında zikretmiş bulunmaktayız.

---

¹⁵⁴ Hacıoğlu, a.g.e., s.31.

¹⁵⁵ A.y.

¹⁵⁶ Güngör. a.g.e., s.16.

¹⁵⁷ Özdemir, a.g.e., s.13, 12 numaralı dipnot.

Önemli eserleri, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, *el-Medhal*, *Terâcimu's-Şuyûh*, *Fedâilu's-Şafîi* ve *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis'tir*.¹⁵⁸

5. Da'lec b. Ahmed b. Da'lec es-Sicistânî el Bağdadî (351/962): 260 yılında dünyaya gelmiştir. Döneminde Bağdat'ın muhaddisidir. Horasan, Hılvân, Bağdat, Basra, Kûfe ve Mekke'de hadis dinlemiştir. Dârakutnî, Ebu İshak el- İsfereyânî (414/1027) ve daha başkaları ondan hadis rivayet etmişlerdir. Cassâs, Da'lec b. Ahmed ile Bağdat'ta karşılaşmıştır.¹⁵⁹

6. Abdullah b. Ca'fer b. Fâris el-İsfehânî (346/962): İsfehanlı muhaddis olup 248'de dünyaya gelmiştir. İbn Merdeveyh (410/1020) ve Ebû Nuaym el-Hâfiz (430/1039) ondan hadis almışlardır. ez-Zehebî (748/1347) onun hakkında “sikaldandır” demektedir. Cassâs, ondan hadis rivayet etmiştir.¹⁶⁰

7. Ğulâmu's-Sa'leb (345/956): Ebû Amr ez-Zahid Muhammed b. Abdi'l-Vahid b. Ebî Haşim el-Bağdâdî. Ğulâmu's-Sa'leb ismiyle meşhurdur. *261'de doğmuştur*.¹⁶¹ Önemli lügat âlimlerindedir. Muhaddistir. Sa'leb en-Nahvî (291/904) ile Arapça hakkında sıkça görüşmüştür. Onunla görüşme isteğinin şiddetine binaen “Ğulâmu's-Sa'leb” diye isimlendirilmiştir. Ğulâmu's-Sa'leb, hadis, tefsir ve lügat alanında pek çok kitap tasnif etmiştir. Onlardan bazıları; *Risâle fî Garibi'l-Kur'ân*, *Garibi'l-Hadis*, *Tefsiru Esmâi's-Şuara*, *Medhal* ve *Ahbaru'l-Arab*'dir. Cassâs ondan hadis rivayet etmiştir.¹⁶²

---

¹⁵⁸ Hacıoğlu, a.g.e., s.31.

¹⁵⁹ Hacıoğlu, a.g.e., s.32.

¹⁶⁰ A.y.

¹⁶¹ Güngör, a.g.e., s.16.

¹⁶² Hacıoğlu, a.g.e., s.32-33.

8. Ebû Sehl ez-Züccâcî: ez-Züccâcî, Cassâs'ın fıkıh ilmindeki hocalarından birisidir. ez-Züccâcî, el- Kerhi'nin talebesi olup, Bağdat'ta tahsilini tamamladıktan sonra Nîsâbûr'a gitmiş ölene kadar orada kalmıştır. Cassâs, ez-Züccâcî'den, Nîsâbûr'da kaldığı sürece ders okumuştur. ez-Züccâcî'nin *Kitabu'r-Riyada* adlı eseri meşhur olup kendisi münazaralarda çok başarılı, kendinden emin bir kişidir.¹⁶³

9. Abdullah b. Ca'fer b. Faris en-Nahvi (347/958): 258'de dünyaya gelmiştir. Bilhassa Nahiv ve lügat sahasında tanınmış bir âlimdir. Bununla birlikte Fıkıh ve Hadis yönü de kuvvetlidir. *el-İrşad fi'n-Nahv*, *Ahbarü'n-Nühat* adlı eserleri yanında daha başka eserleri de vardır.¹⁶⁴

Bunların dışında kalıp Cassâs'ın eserlerinde isimleri geçen şeyhleri ise şunlardır;

- “1. Ebû Ali el-Farisî (288/901)
2. Muhammed b. Bekr el-Basrî (346/958)
3. Abdurrahman b.Sîyma (350/961)
4. Ca'fer b. Muhammed b. Ahmed el-Vâsitî (353/964)
5. Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. İshak el-Mervezî (329/941)
6. Ebû Bekr Mukrem b. Ahmed el-Kâdî (345/957)
7. Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali el-Hâfız (349/960)
8. Muhammed b. Amr el-Ciânî (355/966)”¹⁶⁵

---

¹⁶³ Hacıoğlu, a.g.e., s.33.

¹⁶⁴ Güngör, a.g.e., s.14-15.

¹⁶⁵ Güngör, a.g.e., s.12-18; Hacıoğlu, a.g.e., s.33-34.

II.6) Talebeleri

Tahâvî'nin Talebeleri:

En meşhurları şunlardır:

1. Ahmed b. el-Kâsım b. Abdillâh el-Haşşâb (364/974): Hadis rivayet etmiş ve birçok kişi ondan hadis almıştır.¹⁶⁶

2. Yusuf el-Kâsım el-Meyancî (375/985): Şam muhaddisi olarak bilinir, bir süre Şam'da kadılık yapmıştır.¹⁶⁷

3. Muhammed b. İbrahim b. Ali el-Mukrî (381/991): Yaklaşık elli şehirde çok sayıda kişiden hadis dinlemiştir. İsfahan muhaddisi olarak bilinir.¹⁶⁸

4. Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (360/970): Hicrî 260 yılında doğmuştur. Pek çok kitap telif etmiştir. *Bu kitaplardan en meşhurları; el-Mu'cemu'l-Kebir, el-Mu'cemu'l-Evsat ve el-Mu'cemu's-Sağîr*'dir. Ayrıca geniş çaplı bir tefsiri vardır. Birçok kişi ondan hadis nakletmiştir.¹⁶⁹

5. Muhammed b. el-Muzfir (379/989): Hicrî 286 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Hâfız, sika, imam ve Irak muhaddisi olarak bilinir.¹⁷⁰

Cassâs'ın Talebeleri:

1. Ebû Bekr el-Harizmî (403/1013): Muhammed b. Musa Ebû Bekr el-Harizmî, Cassâs'ın en değerli talebelerindendir. Döneminin Bağdat fakihî ve

---

¹⁶⁶ İşler, a.g.e., s.54.

¹⁶⁷ A.y.

¹⁶⁸ İşler, a.g.e., s.55.

¹⁶⁹ A.y.

¹⁷⁰ A.y.

müftüsüdür. Cassâs'tan fıkıh tahsil etmiştir. Cassâs'ın cenaze namazını kıldırmasıdır. Kâdi es-Saymerî (436/1045) kendisine talebelik etmiştir. Kendisine kadılık teklif edilmiş, fakat kabul etmemiştir. Ona itikadı sorulduğunda “İtikadımız yaşlı kadının itikadı gibidir. Kelamla işimiz yoktur.” diye cevap vermiştir.¹⁷¹

2. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el- Hanefî (390/1000): Meşhur Hanbelî fakih Ebû Ya'la (458/1066)'nın babasıdır. Cassâs'tan Hanefî fıkını öğrenmiş ve iyi bir seviyeye gelmiştir.¹⁷²

3. Ebu'l-Ferec İbnu'l-Mesleme (415/1024): Ahmed b. Muhammed b. Ömer İbn Mesleme ismiyle tanınmıştır. Bağdat'ta ikamet etmiştir ve burada Cassâs'tan ders almıştır.¹⁷³

4. Ebû Abdillâh el-Curcânî (398/1008): Muhammed b. Yahya b. Mehdî Ebû Abdillâh el-Curcânî Hanefî fıkıh alimlerindedir. Cassâs'tan ders almış, Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1037)'ye hocalık yapmıştır. *Tercihu Mezhebî Ebî Hanife* ve *el-Kavlûl-Mensûr fî Ziyareti'l-Kubur* isimli eserlerin sahibi olduğu söylenir.¹⁷⁴

5. Ebû Ca'fer en-Nesefî (414/1023): Muhammed b. Ahmed b. Mahmud Ebû Ca'fer en-Nesefî kadılık yapmıştır. Cassâs'tan fıkıh okumuştur. Şiirle ilgilendiği söylenmektedir. *et-Ta'likatu fî'l-Hilaf* isimli eseri meşhurdur.¹⁷⁵

---

¹⁷¹ Hacıoğlu, a.g.e., s.34; Güngör, a.g.e., s.34.

¹⁷² Hacıoğlu, a.g.e., s.35.

¹⁷³ Hacıoğlu, a.g.e., s.35; Güngör, a.g.e., s.35.

¹⁷⁴ Hacıoğlu, a.g.e., s.35; Güngör, a.g.e., s.34.

¹⁷⁵ A.y.

6. Ebû'l-Huseyn ez-Ze'ferânî (393/1003): Muhammed b. Ahmed b. Abdûs Ze'ferânî ismiyle tanınmaktadır. Cassâs'tan fıkıh okumuş, zaman zaman ona muhalefet ettiği olmuştur. Ebu'l-Kasım et-Tenûhî'den de ders almıştır.¹⁷⁶

7. Ebu'l-Huseyn el-Kemârî el-Vâsıtî (417/1026): Muhammed b. Ahmed b. Et-Tayyib el-Kemârî el-Vâsıtî. Cassâs'tan fıkıh okumuştur.¹⁷⁷

8. Ebû Ca'fer el-Ustrûşenî (400/1009): Muhammed b. Amr Ebî Ca'fer Ustrûşenî. Semerkant ve Buhara kadılarından biridir. Cassâs'tan fıkıh okumuştur. Ed-Debusî kendisinden fıkıh öğrenmiştir. Eserleri *ez-Ziyâdat* ve *en-Nisâb*'dir.¹⁷⁸

II.7) Eserleri

Tahâvî'nin Eserleri:

Tahâvî'nin çok sayıda eseri olmasına rağmen çoğu günümüze ulaşmamıştır. Eserler; tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tarih ve rical alanlarında kaleme alınmıştır.

“I.Tefsirle ilgili eserleri:

1.*Tefsiru'l-Kur'ân (Nevâdiru'l-Kur'ân)*

2.*Ahkâmu'l-Kur'ân*

II. Hadisle İlgili Eserleri:

1.*Meâni'l-Âsâr*

2.*Müşkilu'l-Âsâr*

3.*Sünenü's-Şâfî*

---

¹⁷⁶ Hacıoğlu, a.g.e., s.35; Güngör, a.g.e., s.35.

¹⁷⁷ A.y.

¹⁷⁸ Hacıoğlu, a.g.e., s.36; Güngör, a.g.e., s.35.

4. *Sahîhu 'l-Âsâr*

5. *er-Reddu alâ Kitâbi 'l-Müdellesîn*

6. *et-Tesviye beyne Haddesenâ ve Ahberenâ* (1 cüz)

7. *Şerhu 'l-Âsâr*

8. *el-Mişkât*

III. Fıkıhla İlgili Eserleri:

1. *el-Muhtasaru 'l-Kebir fi 'l-Furû'*

2. *el-Muhtasaru 's-Sağir fi 'l-Furû'*

3. *İhtilâfu 'l-Fukaha (İhtilâfu 'l-Ulema/ İhtilâfu 'r-Rivayât)*

4. *eş-Şurutu 'l-Kebir*

5. *eş-Şurutu 'l-Evsat*

6. *eş-Şurutu 's-Sağir*

7. *Şerhu 'l-Câmiu 'l-Kebîr li 'l-İmam Muhammed*

8. *Şerhu 'l-Câmiu 's-Sağîr li 'l-İmam Muhammed*

9. *en-Nevâdiru 'l-Fıkhiyye* (10 cüz)

10. *Hükmü Ardı Mekke* (1 cüz)

11. *el-Fey'u ve 'l-Ganâim* (1cüz)

12. *Kitabu 'l-Eşribe*

13. *er-Reddu alâ İsâ b. Ebân* (2 cüz)

14. *el-Vesâya ve 'l-Ferâid*

15. *Kitabun fi'r-R'aziyye* (1 cüz)

16. *El-Hitâbât fi'l-Furû'*

IV. Kelam ile İlgili Eserleri:

1. *el-Akide (Beyânu İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa)*

2. *Kitâbu'-Nihal ve Ahkâmihâ ve Sifâtiha ve Ecnâsihâ ve mâ Verade fihâ min Haber* (yaklaşık 40 cüz)

V. Tarih ve Biyografi ile İlgili Eserleri:

1. *et-Tarihu'l-Kebîr*

2. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî (Menâkıbu Ebî Hanîfe)*

3. *en-Nevâdir ve'l-Hikâyât* (yaklaşık 20 cüz)

4. *er-Reddu alâ Ebî Ubeyd fîmâ Ahtae fîhi Fî Kitâbi'l-Ensâb*¹⁷⁹

Bu eserler arasında meşhur olanlar şu şekildedir:

1.el-Akîde (Beyânu İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa): Tahâvî bu eserde Ehl-i Sünnet akidesini açıklamayı amaç edinmiştir. Küçük bir risale olup, ifadeler gayet veciz bir üslupla ele alınmıştır. Eserine, Ehl-i Sünnet inancını; Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in metoduna göre açıklayacağını belirterek başlamıştır. Eserin sonunda Allah'tan bizleri farklı görüşlerden, Müşebbihe, Cehmiyye, Kaderiyye gibi ehl-i sünnete ters düşen ve sapıklığa batan mezheplerden muhafaza etmesini niyaz ederek risalesini bitirmiştir.¹⁸⁰

---

¹⁷⁹ İşler a.g.e., s.56-57; Genç, a.g.e., s.12-15.

¹⁸⁰ İşler a.g.e., s.57-58.

Tahâvî, risalesinde başta Mu'tezile olmak üzere adı geçen bütün mezheplere yeri geldikçe ayetlerden istidlalde bulunarak cevap vermiş ve böylelikle ehl-i Sünnet inancının doğruluğunu göstermek için çaba sarf etmiştir.¹⁸¹

Onun Hanefî olması diğer mezhep müntesipleri tarafından bu eserinin kabul görmesini engellememiştir. Aksine Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olan dört mezhep müntesiplerince ilgi görmüştür. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca pek çok şerhi yapılmıştır.¹⁸²

Süleyman Çelik el-Akîde'nin tercümesini, Arif Aytekin ise tercüme ve edisyon kritiğini yapmıştır.¹⁸³

2.Meâni'l-Âsâr: Eserlerinin ilki ve en meşhuru budur. Bu sebeple bazı tarihçiler onu "Sahibu Meâni'l-Âsâr" olarak anar.¹⁸⁴

Bu eserini yazma sebebini şöyle açıklar: "Bazı ilim ehli, benden mülhidler ve bazı zayıf Müslümanların bilgilerinin azlığından dolayı birbirine ters zannettikleri hükümler hakkında Hz. Peygamberden gelen hadisleri bir kitapta toplayıp onlardan kitap ve sünnete göre hangisiyle amel edilmesi gerektiğini belirtmemi istemiştir."¹⁸⁵

Metodunu ise şöyle açıklar: "Her konuyla ilgili nâsih-mensuh, âlimlerin görüşlerini ve delillerini zikredip Kur'ân, sünnet, icmâ, sahabe ve tâbiünden gelen mütevâtir rivayetler gereği tercih ettiğim görüşü açıklayacağım."¹⁸⁶

---

¹⁸¹ İşler a.g.e., s.57-58.

¹⁸² A.y.

¹⁸³ Bkz. Ebû Câfer et-Tahâvî, *İslam İnancının Temelleri*; Arif Aytekin, *Ehl-i Sünnet İnanç Esasları Tahavi ve Akaid Risalesi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997.

¹⁸⁴ Akbaş, a.g.e., s.33.

¹⁸⁵ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Matbau Mustafa Muhammed Han, Keşmir 1300 h., I, 6.

¹⁸⁶ A.y.

Tahâvî bu eserinde bir konuyla ilgili hüküm arz eden hadisler, sahabe ve tâbiîn sözleri zikreder, daha sonra bu hükme zıt hüküm arz eden başka hadisler nakleder, son olarak bu hadis gruplarından birisini diğerine tercih eder. Genellikle kabul etmediği görüşü önce zikreder. Eğer bu görüşü Hanefilerden biri kabul etmişse isim vererek bunu zikreder.¹⁸⁷ Fakat genellikle kabul etmediği görüşü benimseyenlerin ismini vermeden “Bir grup bu görüştedir.” veya “Diğerleri bu görüşü kabul etmemişlerdir.” ifadelerini kullanır.¹⁸⁸

Bazıları *Meâni'l-Âsâr*'ı sünenler mertebesinde kabul eder. Gerçi *Meâni'l-Âsâr* diğer hadis kitaplarından metot bakımından farklıdır. Bu açıdan bakılınca onun eşsizliği ortaya çıkar. Bu eşsizliğinden dolayı *Meâni'l-Âsâr* sürekli âlimlerin ilgisini çekmiştir. Kimileri ona şerh yazarken, kimileri de onu ihtisar etmiştir. Bunun da ötesinde bazıları onun ricalini inceleyen eserler yazmışlardır.¹⁸⁹

3. *Müşkilü'l-Âsâr (Beyânu Müşkili'l-Hadîs)*: Bu Tahâvî'nin son kitabıdır. Bu eserinde senet bakımından sağlam ancak anlam bakımından birbirine ters düşen hadisleri incelemiş, ya aynı manaya hamlederek ya da birini diğerine tercih ederek aralarında bulunan tersliği gidermeye çalışmıştır. Eser ihtisar edilmiş olup, çeşitli kütüphanelerde yazmaları mevcuttur.¹⁹⁰

---

¹⁸⁷ Tekineş, “Meâni'l-Âsâr”, s.207.

¹⁸⁸ İşler, a.g.e., s.59.

¹⁸⁹ Tekineş, “Meâni'l-Âsâr”, s.207.

¹⁹⁰ Tekineş, “Müşkilü'l-Âsâr”, s.162-163.

4. *et-Tesviye beyne Haddesenâ ve Ahberenâ*: Hadis ıstılahlarını ele alan küçük bir risaledir. Tahâvî bu risaleyi, devrindeki bazı hadis ıstılahlarının sınırlarının belirlenmesine yönelik tartışmalara cevap mahiyetinde yazmıştır.¹⁹¹

5. *el-Muhtasar fi'l-Fıkh*: Tahâvî, Hanefî fakihleri arasında muhtasar yazan ilk kişidir. Eser sağır ve kebîr olmak üzere iki nüshadır. Eserini dayısı Müzenî'nin yöntemiyle te'lif etmiştir.¹⁹²

6. *İhtilâfu'l-Fukahâ*: Eserde âlimler arasındaki ihtilaflı meseleler ele alınmıştır. Konular işlenirken sahabe, tabî, muhaddis ve fakihlerin görüşlerine yer verilmiştir. Özellikle hemen her konuda Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin görüşleri zikredilmiştir. Hanefîlerden Ebû Yusuf, Züfer ve İmam Muhammed'in görüşlerine de değinilmiştir. Kitabın genelinde Hanefîlerin görüşleri hadislerle desteklenmiştir.¹⁹³ Cassâs, Tahâvî'nin bu eserine muhtasar yazmıştır.¹⁹⁴

7. *eş-Şurût*: Tahâvî'nin bu isimde sağır, evsat ve kebîr olmak üzere üç eseri vardır. Tahâvî bu eserinde insanlar arası ilişkileri içeren muhtelif konuların; nasıl düzenleneceği, belgelere nelerin kaydedilmesi gerektiği, ileri sürülebilecek şartların neler olduğu ve farklı durumlarda ne gibi değişiklikler meydana geleceğini ele almıştır. Diğer eserlerinde olduğu gibi bunda da fakihlerin görüşlerine yer vermiş ve tercih ettiği görüşleri aklî ve naklî delillerle desteklemiştir. Uzun yıllar

---

¹⁹¹ Genç, a.g.e. I,13.

¹⁹² İşler, a.g.e., s.61; Genç, a.g.e., I,14.

¹⁹³ İşler, a.g.e., s.63-64.

¹⁹⁴ Özdemir, a.g.e., s.XVII.

mahkemelerde görev yapmış olan Tahâvî bu eserinde bilgi ve tecrübesini paylaşmıştır. Bu bakımdan eser alanının en önemli kaynaklarından biridir.¹⁹⁵

eş-Şurûtu's-Sagîr ve eş-Şurûtu'l-Kebîr'den bize kadar ulaşan kısım Ruhi Özcan tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş ve daha sonra da neşredilmiştir.¹⁹⁶

8. *Tefsîru'l-Kur'ân (Nevâdiru'l-Kur'ân)*: Ahkâmu'l-Kur'ân'ıyla aynı eser olma ihtimali vardır.¹⁹⁷

9. *Ahkâmu'l-Kur'ân*: Karşılaştırdığımız iki eserden birisi olan bu tefsirin yarısının günümüzde varlığı bilinmekte olup diğer yarısı mevcut değildir. Tahâvî'nin en kapsamlı eserlerinden birisidir. Sahasında bize ulaşan en eski fikhî tefsirlerden biridir. Hanefî mezhebi açısından bize ulaşan en eski fikhî tefsirdir.¹⁹⁸ Bu eser ileride ayrıntısıyla işlenecektir.

Cassâs'ın Eserleri:

Cassâs'ın tefsir, hadis ve fıkıhla ilgili eserleri mevcut olup çoğunluğu fıkıh alanındadır.

“I.Tefsirle ilgili eseri:

Ahkâmu'l-Kur'ân

II. Hadisle İlgili Eseri:

Şerhu Âsâri't- Tahâvî

---

¹⁹⁵ İşler, a.g.e., s.64.

¹⁹⁶ Önder, a.g.m., s.365-397.

¹⁹⁷ İşler, a.g.e., s.65; Genç, a.g.e., I,13.

¹⁹⁸ İşler, a.g.e., s.66.

III. Fıkıhla İlgili Eserleri:

1. *Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*
2. *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*
3. *Şerhu'l-Menâsik li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*
4. *Şerhu Muhtasari'l-Fıkh li't-Tahâvî*
5. *Muhtasaru İhtilafî'l-Fukaha li't- Tahâvî*
6. *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf*
7. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*
8. *Cevâbâtu'l-Mesâil*
9. *El Fusûl Fi'l-Usûl*¹⁹⁹

Ayrıca Cassâs'ın bunlar dışında *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsna* adlı muhtevesi bilinmeyen bir eserinin daha varlığından söz edilmektedir.²⁰⁰

Eserler hakkında bilgi:

1. *Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*: İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-Kebîr fi'l-Furû* isimli eserinin şerhidir. Eserin, Cassâs'ın ilk te'lif ettiği eser olduğu belirtilmektedir.²⁰¹

2. *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*: İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'i's-Sağîr fi'l-Furu'* isimli eserinin şerhidir.²⁰²

---

¹⁹⁹ Güngör, a.g.e., s.36.

²⁰⁰ Özdemir, a.g.e., s.XVII.

²⁰¹ Güngör, a.g.e., s.37; Hacıoğlu, a.g.e., s.50.

3. *Şerhu'l-Menâsik li- Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*: Bu eserin kitap mı şerh mi olduğu konusunda ihtilaf vardır.²⁰³ Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da “Biz bunu *Şerhu'l-Menâsik*'te açıkladık”²⁰⁴ ifadesini kullanmakta ve bu ifade eserin şerh olduğu fikrini vermektedir.

4. *Şerhu Muhtasari'l-Fıkh li't-Tahâvî*: Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin *Muhtasaru'l-Fıkh li't-Tahâvî* isimli eserinin şerhidir. Yukarıda açıkladığımız üzere Tahâvî'nin bu eseri Hanefî mezhebinin ilk muhtasar eserlerinden olup temel fikhî meseleleri ihtiva etmektedir. Eser sağır ve kebîr olmak üzere iki tanedir. Cassâs'ın küçük olanını şerh ettiği ifade edilmektedir. *Şerhu Muhtasari'l-Fıkh li't-Tahâvî* kaynaklarda Cassâs'ın eserleri sıralanırken en çok zikredilenler arasında yer almaktadır.²⁰⁵

5. *Şerhu Âsâri't- Tahâvî*: Cassâs'a ait böyle bir eserin varlığı tartışmalıdır. Fakat yine de eserin adını zikretmeden geçmedik.

6. *Muhtasaru İhtilâfi'l-Fukaha li't-Tahâvî*: Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin *İhtilâfu'l- Ulemâ*, *İhtilâfu'r-Rivâyât* ve *İhtilâfu'l-Fukaha* olarak farklı isimlerde zikredilen eserinin Cassâs'a ait muhtasarıdır.²⁰⁶

7. *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf*: el-Hassâf olarak tanınan Hanefî fakih Ebû Bekr Ahmed b. Umer eş-Şeybânî (261/875)'nin *Edebu'l-Kâdî* isimli kitabının şerhidir. Kitap 120 bab ihtiva etmektedir.²⁰⁷

---

²⁰² Güngör, a.g.e., s.37; Hacıoğlu, a.g.e., s.50.

²⁰³ Güngör, a.g.e., s.38.

²⁰⁴ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 477.

²⁰⁵ Hacıoğlu, a.g.e., s.52.

²⁰⁶ Hacıoğlu, a.g.e., s.52; Genç, a.g.e., s.13; Güngör, a.g.e., s.40.

²⁰⁷ Hacıoğlu, a.g.e., s.53.

8. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*: Daha önce belirttiğimiz üzere el-Kerhî, Cassâs'ın en çok tesirinde kaldığı, en uzun süre ders gördüğü ve fıkıh tahsil ettiği hocasıdır. Cassâs'ın bu eseri hocası el-Kerhî'nin *Muhtasaru'l-Kerhî fî Furu'i'l-Hanefiyye* isimli eserinin şerhidir.²⁰⁸

9. *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ*: Çeşitli kaynaklarda bu ismi taşıyan bir eserin varlığından bahsedilir fakat mahiyeti ve muhtevası hakkında bilgi verilmez.²⁰⁹

10. *Cevâbâtu'l-Mesâil*: Bu eser şerh değil te'lifdir. Eserin ismi bazı kaynaklarda *Cevâbâtu'l-Mesâil* bazılarında ise *Cevâbât an Mesâili Veradet aleyh* olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda *el-Vâkiât* ismiyle geçen kitabın *Cevâbât an Mesâili Veradet aleyh* isimli kitapla aynı kitap olduğu belirtilmektedir.²¹⁰

11. *Ahkâmu'l-Kur'ân*: Cassâs'ın en son telif ettiği eseri budur. Olgunluğunun zirvesinde yazdığı değerli bir eserdir, diğer eserlerinin neticesi ve hulasası durumundadır. Fikhî tefsir alanında yazılmış eserlerin ilklerinden ve en önemlilerinden kabul edilmektedir. Özellikle Hanefî mezhebinde zamanımıza kadar gelen en eski ahkâmu'l-Kur'ân'dır. Ondan önce bu alanda telif edilmiş eserler Şafîî ve Tahâvî'ye aittir.²¹¹ Fakat bunların tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır. İleride işleyeceğimiz üzere Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının yarısı bugüne kadar ulaşabilmiştir. Cassâs'ın bu eserinin tamamı günümüze ulaşmış olup, eser, çalışmanın ilerleyen sayfalarında ayrıntılı olarak işlenecektir.

---

²⁰⁸ Hacıoğlu, a.g.e., s.54.

²⁰⁹ Hacıoğlu, a.g.e., s.54; Güngör, a.g.e., s.42.

²¹⁰ Hacıoğlu, a.g.e., s.54; Güngör, a.g.e., s.43.

²¹¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s.474-489.

II.8) Değerlendirme

Her iki müfessirimiz hem fakih, hem müfessir, hem muhaddistirler. Müslüman kültür tarihinde âlimler arasında önemli birer ilmî mevkie sahiptirler.

Cassâs, Tahâvî'den atmış beş yıl kadar sonra dünyaya gelmiş ve ondan elli yıl sonra vefat etmiştir. Bu durumda Tahâvî Cassâs'tan on beş-on altı sene daha uzun yaşamıştır. Cassâs on altı yaşında iken Tahâvî vefat etmiştir.

Cassâs ömrünün ilerleyen yıllarında ders okutmak ve fetva vermek işleriyle meşgul olup kadılık vb. vazifelerden uzak durmaya çalışırken Tahâvî'nin mahkemelerde aktif görev aldığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi Tahâvî zamanındaki siyasî istikrara karşılık Cassâs'ın yaşadığı devrenin siyasî ve sosyal anlamda çalkantılı olması olabilir.

Hem Tahâvî'nin hem de Cassâs'ın fakih tabakâtında dahil olduğu tabaka hakkında ihtilaf vardır. Her iki müfessirimiz olması gereken tabakada zikredilmemişlerdir. Fakat her halükarda Tahâvî Cassâs'tan bir tabaka üst pozisyonda gözükmektedir.

Her iki âlim muhaddistir. Fakat Tahâvî'nin hadis alanındaki yeri ve etkisi Cassâs'a göre biraz daha ön plandadır. Tahâvî'nin hadislerle ilgili müstakil birçok eseri varken Cassâs'ın Tahâvî'nin *Âsâr*'ına yazdığı şerh dışında hadislerle ilgili bilinen müstakil bir eserinin olmaması dikkat çekmektedir.

Hadis alanından bakıldığında Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında ve diğer eserlerinde metnin yanında senede oldukça önem verdiği görülmektedir. Rical hakkında müstakil bir eserinin olması bu yorumu desteklemektedir. Cassâs ise hadis alanında daha çok metne ve anlama önem veren yaklaşımı benimsemektedir.

İlim hayatı boyunca Cassâs'ın amacı hadislerin pratik kullanımını ön plana çıkarmak olmuştur, bir başka deyişle nesnesi hadislerdir. Tahâvî'nin çabası ise bizâtihi hadisleri ön plana çıkarmaktır. Yani Cassâs'ın öznesi işlevsellik, pratiklik iken Tahâvî'nin öznesi doğrudan hadislerdir.

Diğer yandan her iki müfessirimizin hadis alanının zorlu kısmı olan te'vîlu müşkili'l-hadis alanında müşterek bir yanları vardır. Tahâvî, *Müşkilu'l-Âsâr*'da aynı konuda birbirine tamamen zıt olan hadisleri ele alarak te'lif etmiştir, aynı yaklaşımı Cassâs'ın *El-Fusûl Fi'l-Usûl*'ünde birbirine zıt haberlerle ilgili başlıklarında görüyoruz.

Müfessirlerimize kelimî ilmi cepheden bakacak olursak, Cassâs'ın adı Mu'tezile ile birlikte anılırken Tahâvî hakkında buna benzer bir şey söylenmemiş olduğunu görürüz. Hiç şüphesiz bunun sebebi Tahâvî'nin nazar ve istidlalden çok rivayete önem vermesidir. Cassâs ise bunun tam tersi olarak daha çok akla ve mantık yürütmeye önem vermiştir.

Tahâvî'nin kelimî ilmi ile ilgili küçük de olsa müstakil bir risalesi mevcuttur fakat Cassâs'ın böyle müstakil bir eseri olmamakla beraber Şükrü Özen'e göre Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ına, kelimî görüşlerini ortaya koyan bir mukaddime yazmıştır, fakat bu mukaddime zamanla göz ardı edilmiştir.

Her iki müfessir zâhid olmaları, hakkı söylemekten kaçınmamaları gibi birçok kişilik özelliği bakımından benzerdirler.

Tahâvî'nin hocaları Muhammed b. Abdillâh ve Bekkâr b. Kuteybe, İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe'ye reddiyeler yazmışlardır. Buradan yola çıkarak Tahâvî'nin hocalarının sorgulayıcı bir zihin yapısına sahip olduğu değerlendirilebilir.

Tahâvî'nin bu tür insanlardan ders almış olması onlardan bu sorgulayıcı özelliği örnek almış olabileceğini akla getirir.

Tahâvî'nin hocalarından Bekkar b. Kuteybe, Hilâl b. Yahya yoluyla Ebû Yusuf'un fikhını öğrenmiştir. İbn Ebî İmran, İbn Semaa yoluyla; Ebû Hâzim de İsa b. Eban kanalıyla İmam Muhammed'in fikhını öğrenmişlerdir. Bu Tahâvî'nin, hocaları kanalıyla Hanefî fikhını sağlam bir şekilde aldığı anlamına gelmektedir.

Cassâs ve Tahâvî'nin eserlerini karşılaştırırken Cassâs'ın Tahâvî'ye ait birçok eseri ihtisar ettiğini gördük. Bu Cassâs'ın Tahâvî'den etkilenmiş olma ihtimalini artıran bir durumdur. İki âlimin eserlerini incelerken dikkat çeken diğer bir durum çok yönlülüğün Tahâvî'de ağır bastığıdır. Cassâs'ın eserleri yalnızca fıkıh alanında yoğunlaşırken Tahâvî hadis, fıkıh ve tarih alanlarının üçünde birden, çok sayıda eserler vermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ ve CASSÂS'IN *AHKÂMU'L-KUR'ÂNLARININ* KARŞILAŞTIRILMASI

I) TEFSİRLERDE TAKİP EDİLEN GENEL YÖNTEM

I.1) Tahâvî'nin Tefsirinde Takip Ettiği Genel Yöntem

Tahâvî, fikhî tefsirinin girişinde tefsir usulü ile ilgili özet bilgi vermiştir. Kitabının mukaddimesi sayabileceğimiz bu bölümde; muhkem-müteşabih, nâsîh-mensuh, zâhir-bâtın, âm-hâs konuları hakkındaki görüşünü açıklamıştır. Daha sonra eserini telif etmesinin sebebini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Bu kitabımızı Kur’ân’ın ahkâm ayetlerinden açıklayabileceklerimizi açıklamak ve amel edilmesi gereken hususlarda amel etmek için yazdık. Ahkâm ayetlerini açıklarken; muhkem-müteşabih olanları, sünnetin izah ettiklerini, Arap dilinin açıkladıklarını belirtip, Hulefâ-i Râşidîn, diğer sahabîler ve tabîlerden rivayet olunan hususlardan yararlandık.”²¹²

Tahâvî'nin ahkâm ayetlerini tefsir ederken kullandığı yöntem şu şekildedir:

1. Fıkıh konularına göre bablara ayrılmış olan eserinde Tahâvî, her babla ilgili ilk önce temel hükümleri içeren ayetleri öncelikle tefsir eder. Eğer konuyla ilgili tâlî kabul edilebilecek hüküm içeren ayetler varsa onları daha sonra izah eder.
2. Genellikle her ayetten sonra emredilen hükmün ne olduğunu açıklar. Bu arada ayetin muhkem yahut müteşabih olduğunu bildirir.

---

²¹² Ebû Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, TDV yay., İstanbul 1995, I, 65.

3. Bazen ayet hakkında kendi görüşünü açıklamadan, o konuda âlimlerin görüşlerini zikreder, delillerini açıklar.

4. Ayeti zikrettikten sonra genellikle “Bu hususu Cenâb-ı Hak kitabında başka yerde açıklamıştır.” diyerek ilgili ayet veya ayetlere yer verir.

5. Eğer konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de açıklayıcı ayetler bulunmazsa; “Cenâb-ı Hak bu hususu bize elçisinin diliyle açıklamıştır.” diyerek ilgili hadis veya hadislerin bütün türevlerini zikreder.

6. Tefsirini yaptığı ayetlerle ilgili olarak Hz. Peygamber’in bir açıklamasının bulunmadığı durumlarda ise “Ayette emrolunanı falan sahabinin şu sözünden anlıyoruz.” diyerek sahabi sözü nakleder. Farklı haberler varsa onların da tamamını zikreder.

7. Ayette geçen hükümle ilgili, Kur’ân, sünnet ve sahabe sözlerinde herhangi bir açıklama bulunmadığı takdirde varsa tâbiilerin görüşlerine başvurur, yoksa fukahânın görüşlerini zikrederek bir sonuca ulaşır.

8. Nüzûl sebebi olan ayetleri “و قد روا في سبب نزول هذه الآية” ibaresini kullanarak ayetin iniş sebebini aktarır. Farklı sebepler zikredilmiş ise onları ayrıca belirtir.

9. Kıraat farklılığı olan ayetleri ele aldığı anda farklı kıraatleri zikreder ve bu okuyuşların ayete kazandırdığı anlamları ifade eder.

10. Ayetin içerdiği hüküm hakkında ihtilaf varsa bazen, öncelikle ihtilafı belirtip, farklı görüşleri zikreder. Daha sonra her görüşün delillerini zikreder ve en sonunda delillerin tahlilini yapıp doğru olan görüşü belirtir.

11. Kimi zaman farklı görüş sahiplerinin birbirlerine yapmış oldukları mantıksal itirazları aktarır. Bu görüşleri tartışırken yeri geldiğinde, genellikle de meselenin sonunda “قال أبو جعفر” diyerek kendi fikrini açıklar.

12. Hüküm hakkında ihtilaf yoksa; ayet, hadis veya sahabe sözüne başvurarak meseleyi açıklayıp, bu konuda herkesin hemfikir olduğunu belirtir.

13. Genellikle fakihler arasındaki ihtilafı öncelikle zikreder. Sonra görüş sahiplerinin kim olduklarını tarihî sıralamaya göre bildirir. Sadece mezhep imamlarının görüşlerini zikretmekle yetinmeyip diğer mücteditlerin görüşlerini de zikreder.

14. Nadiren, bütün âlimlerin ittifak ettiği konularda herhangi bir delil zikretmeden konuyu kısaca izah eder.

15. Ayette veya hadislerde nesh söz konusu ise kendi görüşünü ifade eder. Bazen de sadece söz konusu ayet veya hadiste nesh vardır dendiğini zikretmekle yetinir ve görüşe değinmeden ayetin içerdiği hükmü açıklamaya devam eder.

16. Ayetin zahir anlamını belirtir. Bir istisna olmazsa zahir manayı batın anlama tercih eder. Aynı şey âm ve hâs konusu için de geçerlidir. Tahâvî genellikle ayetin umumi anlamını tercih eder.

17. Ayette geçen kelimeler farklı anlamlar içerdiği durumlarda, kelimenin Arap dilindeki anlamını zikreder. Nadiren anlamı Arap şiiriyle destekler. Kelimelerin tekil veya çoğuluyla ilgili bilgi verir.

18. Gerek duyduğunda delil olarak naklettiği hadislerin hem senet hem de metin yönünden tenkidini yapar.

19. Çoğu zaman tercih ettiği görüşün naklî delillerini zikrettikten sonra تم "النظر يوجب ذلك" (Akıl da bunu gerektirir) diyerek mantıkî deliller sunar.²¹³

---

²¹³ İşler, a.g.e., s.69-70.

20. Tahâvî'nin özen gösterdiği başka bir nokta ise ayeti açıklarken kullandığı unsurları ayrıca açıklamasıdır. Örneğin; “Doğu da batı da Allah’ındır.” (Bakara 2/114)²¹⁴ ayetini açıklarken; binek üzerinde nafîle namaz kılınırken kible dışındaki yerlere de yönelmenin mümkün olduğunu ifade ettikten sonra; binek üzerinde secde, rükû ve oturma şekli nasıl olur, normal zamanlarda bu rükünler nasıl icra edilir, bağdaş kurulur mu gibi detaylı açıklamalara girer.²¹⁵

21. Tahâvî *Ahkâmu’l-Kur’ân*’ında 68 tane ayet incelemiştir.²¹⁶

I.2) Cassâs’ın Tefsirinde Takip Ettiği Genel Yöntem

1. Cassâs, ahkâm ile ilgili olan ayetleri Kur’ân’daki sırasını göre ve fikhî başlıklar altında inceler. Bu bakımdan eser şekil özellikleri bakımından bir fikhî kitabını andırır.

2. Genellikle her ayetten sonra onun kısa bir açıklamasını yapar veya delalet ettiği manaları kısaca ifade eder.

3. Tefsir ettiği ayetten sonra eğer varsa aynı konudaki başka bir ayeti, ya da tefsir edilen ayeti açıklayan başka ayet veya ayetleri zikreder.

4. Ayette açıklanması gereken garib bir kelime varsa, o kelime hakkındaki görüşleri verir; daha sonra şiiirden yararlanır ve en son kendi görüşünün ortaya koyar. Ayrıca kıraat, sarf, nahiv veya belagatle ilgili bir açıklama gerekiyorsa bu açıklamayı yapmayı ihmal etmez.

5. Ayetin sebab-i nüzulü varsa, ayetten hemen sonra ilgili rivayetleri sıralar.

---

²¹⁴ وَ اللَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ

²¹⁵ Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 164.

²¹⁶ İşler, a.g.e., s.157.

6. Eğer ayette nesh söz konusu ise önce bu husustaki görüşleri zikreder ardından kendi tercihini söyler.

7. Bazen ayetten hemen sonra konu ile ilgili hadisleri sıralar.

8. Bundan sonra eğer gerek duyarsa, "و قد اختلف السلف فى ذلك" (Selef bu konuda ihtilaf etmiştir.) başlığını kullanarak veya kullanmadan, ayetle ilgili olarak ashâb, tâbiûn, etbâu't-tâbiûndan gelen görüşleri zikreder.

9. Daha sonra "قال أبو بكر" (Ebu Bekr dedi ki) diyerek ileri sürülen bu görüşler içinden kendi tercihini veya kişisel görüşünü delilleriyle birlikte açıklar veya seleften gelen bu görüşler arasında aslında bir ihtilaf söz konusu olmadığını savunarak onları uzlaştırma yoluna gider. Bu tarz Cassâs'ın oldukça sık tercih ettiği bir yoldur.

10. Cassâs, eğer ele aldığı ayetin içerdiği hükümler hakkında mezhepler arasında bir ihtilaf varsa onlara uzunca yer verir. "و قد اختلف فقهاء الأمصار" (Büyük imamlar bu hususta ihtilaf etmiştir.) başlığını kullanarak önce "قال اصحابنا" (İmamlarımız dedi ki) diyerek Hanefî mezhebinin daha sonra diğer mezheplerin görüşlerini zikreder.

11. Daha sonra haklı bulduğu mezhep görüşünü müdafaa eder. Bunun için "و من جهة النظر" (Sünnet yönünden ise) başlığı altında naklî delillerini "و من جهة السنة" (Aklî yönden ise) başlığı altında da aklî delillerini sıralar.

12. Eğer karşıt görüştekiler tarafından ileri sürülen, veya ileri sürülmesi muhtemel olan sorular veya itirazlar varsa onları "فإن قيل" (Eğer denilirse) başlığı ile zikredip "قيل له" (Ona şöyle denilir) diyerek cevaplandırmaya gayret eder.

13. Cassâs, "و فى الآية دلالة على أن" (Ayette şuna da işaret vardır ki) veya "فقد حوت هذه الآية معانى منها" (Bu ayet birçok manaları ihtiva etmektedir. Bunlardan birisi de) gibi başlıklar altında ele aldığı ayetin içerdiği hükümleri veya delalet ettiği

manaları sıralar. Buralarda onun bir ayetten birçok hüküm ve çeşitli manalar çıkardığı görülür. Bu hüküm ve manalar sayıca çok, ilk anda akla gelmeyecek kadar derin ve dolaylıdır. Bu husus onun ince ve kıvrak zekasını ve müçtehitlik özelliğini ortaya koyar.

14. Ayrıca Cassâs'ın yeri geldikçe okuyucuları ve kendisi için dua etmesi, bazen uzun uzun anlattıklarını sonunda özetlemesi onun tefsirinin özgün yanını ortaya koyar.²¹⁷

15. Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında 1080 ayet incelemiştir.²¹⁸

Bu sayılan özellikler Cassâs'ın tefsirinde her zaman aynı sırayı takip ederek gelmez. Her ayette hepsi tatbik edilmez, kimi zaman birkaç tanesi ile yetinilir.

Sonuçta Cassâs, tefsirinde rivayete dayanan çeşitli bilgilerin yanı sıra, fıkıh usulü, hadis usulü, fıkıh, kelam, lügat, sarf, nahiv, belagat gibi dirayete dayanan bilgilerden yararlanmış ve bunların gösterdiği yolda kendi fikirlerini ortaya koymuştur.

II) TEFSİRLERİN KAYNAKLARI

Tahâvî kullandığı bilgileri daha çok senediyle rivayet etmeyi uygun gördüğü için fazla yazılı kaynak zikretmemiştir. Diğer yandan 4. hicri asırda kaynakların durumu ve onlara ulaşabilme imkânları düşünüldüğünde bu durum anlaşılabilir olmaktadır. Ayrıca yazılı eserlerin bir kısmı Mısır'dadır ve Mısır dışında olanlar da söz konusudur.²¹⁹

---

²¹⁷ Güngör, a.g.e., s.108-109.

²¹⁸ Güngör, a.g.e., s.198.

²¹⁹ İşler, a.g.e., s.71.

Cassâs zamanının hilafet merkezi olan Bağdat'ta yaşamış ve yaşamı boyunca ilim talebi için yukarıda söz ettiğimiz üzere çeşitli ilim merkezlerinde bulunmuştur. Bu sayede zamanının ileri gelen âlimleriyle görüşmüş dönemin ilmî eserlerinden yararlanma imkanı bulmuş olmalıdır. Ancak o da Tahâvî gibi *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da fazla kaynak zikretmemiştir.

Bu tefsirlerde zikredilen kaynakların beklenenin aksine az olması, o dönemlerde hâkim olan ilmî alışkanlıkların tabiatına bağlanabilir.

II.1) Tefsir Kaynakları

Tahâvî'nin tefsir kaynakları normal olarak, tamamen sözlüdür. Somut olarak verebileceğimiz tek tefsir kaynağı hocası Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmran'dan yaptığı sözlü nakillerdir. “قال أحمد” ifadesiyle Ahmed b. Ebî İmran'ın görüşlerini tefsirinde birkaç yerde zikretmiştir.²²⁰ Bunun dışında kaynak belirtir tarzda olan ifadeleri hep umumîdir. Örneğin

“و ذهب أهل التأويل” (Tefsirciler şu görüştedir.)²²¹

“و ذهب قوم” (Bir grup şu görüştedir.)²²²

“و ذهب قوم من أهل العم” (İlim ehlinden bir grup şu görüştedir.)²²³

“المراد في ذلك مما قد اختلف فيه ما هو... فقول” (Ayetten murad olan hususta ihtilaf vardır.)²²⁴

---

²²⁰ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 334; II, 172, 201.

²²¹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 130.

²²² Tahâvî, a.g.e., I, 238.

²²³ Tahâvî, a.g.e., I, 238, 242; II, 17.

²²⁴ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 32.

“فاختلف أهل العلم في المراد” (İlim ehli ayetten ne murad edildiği hakkında ihtilaf etmiştir.)²²⁵

Cassâs, aynı şekilde umumî ifadelerle kaynak belirtir fakat Tahâvî'nin aksine o iki adet eser adı zikreder. Zikrettiği bu eserler Tahâvî²²⁶ ve Şâfiî'nin²²⁷ *Ahkâmu'l-Kur'ân*'larıdır.

Bu durum iki Hanefî müfessirin ve fakihin önce gelenin sonra gelene etkisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca görüyoruz ki Cassâs Tahâvî'den iktibasta bulunmuştur. Bu durum onun Tahâvî'den etkilenmiş olma ihtimalini ortaya çıkarır.

Cassâs “و قال بعض المخالفين ممن صنف في احكام القرآن” (Kur'ân Ahkâmı hakkında eser veren muhaliflerden bazıları da dedi ki)²²⁸ ve “و ذكر بعض من صنف في احكام القرآن” (Kur'ân ahkâmı hakkında eser veren bazı kişiler şöyle demiştir)²²⁹ şeklinde genel ifadeler kullanmıştır.

Cassâs'ın isimlerini zikrederek fikirlerini aktardığı, Hanefî mezhebinin görüşlerini benimseyen, Ali b. Musa el-Kummî (305/917)²³⁰ ve Mâlikî mezhebinin görüşlerini benimseyen, İsmail b. İshak (282/896)'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*ları vardır. Cassâs'ın bu müelliflerin *Ahkâmu'l-Kur'ân*larını görmüş ve istifade etmiş olma ihtimali yüksektir.

---

²²⁵ Tahâvî, a.g.e., II, 54.

²²⁶ Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs (h.370/m.981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Matbaatü'l-Evkafu'l-İslamiyye, İstanbul 1335, III, 131.

²²⁷ Cassâs, a.g.e., III, 269.

²²⁸ Cassâs, a.g.e., I, 370.

²²⁹ Cassâs, a.g.e., III, 453-454.

²³⁰ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 33.

II.2) Hadis Kaynakları

Tahâvî hadis alanında bir otoritedir, muhaddistir. Bu konuda senediyle rivayet nakilleri mevcut olup, yazılı kaynaklardan fazla aktarma yapmamıştır. Birçok hadisi hadis aldığı şeyhlerinden rivayet etmiştir. En çok hadis rivayet ettiği şeyhleri şunlardır:

1. Yunus b. Abdi'l-A'lâ
2. Bekkâr b. Kuteybe
3. Yezid b. Sinan (264/878)
4. er-Rebî' el-Murâdî
5. Muhammed b. Huzeyme (311/923)
6. İbrahim b. Merzûk
7. İbrahim b. ebî Dâvûd
8. İsmâil b. Yahya el-Müzenî

Bunların dışında birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Adını zikrettiği kaynaklardan diğer ikisi kendi hadis-fıkıh eseri *Şerhu Meâni'l-Âsar*²³¹ ile İmam Mâlik'in *el-Muvattâ'*ıdır.²³²

Bunun dışında bazılarında yazılı olarak aldığı rivayetleri nakleder. Örneğin el-Hasen b. Abdi'l-A'la es-Sanânî (254/868)'nin yazılı olarak kendisine gönderdiği bir hadisi zikreder.²³³ Şeyhi Yunus b. Abdi'l-A'lâ'dan aldığı bir hadisin yazılı metni

---

²³¹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 211.

²³² Tahâvî, a.g.e. II, 279.

²³³ Tahâvî, a.g.e. I, 429.

ile kendi ezberi arasında bir farklılık olduğunu belirterek her iki rivayeti aktarır.²³⁴ Öyle anlaşılıyor ki Tahâvî fikhî tefsirinde hocalarından rivayet ettiği hadisleri metinleriyle karşılaştırarak yazmıştır.²³⁵ Burada Tahâvî'nin muhaddis kimliğinde olduğunu müşahede ediyoruz.

Tahâvî, Ahmed b. Hanbel (241/856)'in adını zikretse de²³⁶ onun *el-Müsned*'inden hiç bahsetmez. Hocaları Ahmed b. Ebî İmran ve Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (303/915) de onun hadis kaynakları arasında zikredilebilir. Ahmed b. Ebî İmran'dan üç yerde hadis nakleder.²³⁷ Ayrıca Tahâvî fikhî tefsirindeki rivayetlerin senedinde Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin bulunduğu hadisler nakleder.

İmam Mâlik'ten sıklıkla “يونس بن عبد الأعلى ابن وهب و مالك” şeklindeki senetle nakil yapar.²³⁸

İmam Şâfiî'den sürekli el-Müzenî kanalıyla hadis rivayet eder. "اسماعيل بن يحيى المزني الشافعي"²³⁹

Ebû Hanife'nin, senedinde adının geçtiği rivayetler İmam Mâlik ve Şâfiî'nin adını içeren rivayetlerden çok daha azdır. Senetleri de genellikle farklıdır. Bu senetlerden bir tanesi şu şekildedir:

”روح بن فرج يحيى بن سليمان الجعفي عبدالله بن يزيد المقرئ أبو حنيفة“²⁴⁰

Cassâs ise fikhî tefsirinde aktardığı hadislerin büyük bir kısmını Abdalbâkî b. Kâni'(351/962)'dan rivayet eder. İbn Kâni'nin *Sünen*'inin adını zikreder.²⁴¹ Bunun

---

²³⁴ Tahâvî, a.g.e. II, 150.

²³⁵ İşler, a.g.e., s.74.

²³⁶ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 207.

²³⁷ Tahâvî, a.g.e., I, 246; II, 50, 205.

²³⁸ Tahâvî, a.g.e., I, 107; II, 13, 30.

²³⁹ Tahâvî, a.g.e., I,102, 206, 207.

²⁴⁰ Tahâvî, a.g.e., I,191.

dışında meşhur muhaddislerden el-Hâkim en-Nîsabûrî (405/1014), et-Taberânî (360/971) ve Da'lec b. Ahmed b. Da'lec (351/962) gibi zevattan rivayette bulunur fakat eserlerinin ismini zikretmez.

İki müfessirin hayatlarını işlerken “Hadis İlmindeki Yerleri” başlığı altında da değinmiş olduğumuz üzere Tahâvî'nin muhaddis kimliğinin Cassâs'a göre daha önde olduğu gözlemlenmektedir. Hadis kaynakları açısından fikhî tefsirleri karşılaştırıldığında Tahâvî'nin tefsirinin hadis usulü, senetlerin zikredilmesi ve senetlerin sıhhati açısından daha zengin olduğu müşahede edilmektedir.

II.3) Fıkıh Kaynakları

İncelediğimiz tefsirler fikhî tefsir oldukları için fıkıh kaynaklarının üzerinde durulması ayrı önem arz eder.

Tahâvî fukahânın görüşlerini genellikle sözlü olarak senetleriyle aktarır. Senetsiz olarak “Fılanca kişi bu görüştedir.” diyerek nakilde bulunduğu da vakidir. “اختلف أهل العام” , “و قال قائلون” gibi genel ifadeler kullanarak aktardığı görüşler de olmuştur.²⁴² Yazılı kaynak adı zikrettiği vakidir; fakat zikredilen eser sayısı azdır. Bu açıdan Cassâs'ın fikhî tefsirine bakıldığında zikredilen fıkıh eserleri sayısının daha fazla olduğunu görülür.

Aşağıda her iki müfessirin kullanmış olduğu fıkıh kaynakları mezheplerine göre takdim olunmaktadır.

---

²⁴¹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 417.

²⁴² Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 174.

II.3.1) Hanefî Fıkıhı Kaynakları

Tahâvî'nin fikhî tefsirine de öncelikle İmam Muhammed'in *es-Siyeru'l-Kebîr* adlı eserinden nakil yapmış olduğu görülür.²⁴³

Tahâvî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmâm Muhammed ve İmam Züfer'in fikhî görüşlerini senetlerle zikreder. Ayrıca tefsir ve hadis konularında olduğu gibi fıkıh meselelerinde de hocası Ahmed b. Ebî İmran'ın görüşlerini nakleder.

Tahâvî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yine *Ahkâmu'l-Kur'ân*'a atıf yapar.²⁴⁴ Örneğin; “و قد روينا فيما تقدم منا في هذا الكتاب حديث جابر الحذاء” (Biz daha önce bu kitapta şu hadisi rivayet etmiştik.) der.²⁴⁵

Cassâs'ın fikhî tefsirine baktığımızda, Hanefî mezhebinin sistemini benimseyen birçok âlimin görüşlerine yer verdiğini görürüz.

Ebû Yusuf'un te'lîfâtından *el-Mebsût*²⁴⁶, *el-Câmiu's-Sağîr*²⁴⁷, *es-Siyeru'l-Kebîr*²⁴⁸, *ez-Ziyâdât*²⁴⁹, *Kitabu'l-Âsâr*²⁵⁰, *Kitabu Edebi'l-Kâdi*²⁵¹ isimli kitaplarına atıflarda bulunmuştur.

Bu tespitten hareketle *es-Siyeru'l-Kebîr*'in her iki müfessirimizin müracaat ettiği ortak eser olduğunu ifade edebiliriz.

---

²⁴³ Tahâvî, a.g.e., I, 370.

²⁴⁴ Tahâvî, a.g.e., I, 398.

²⁴⁵ Tahâvî, a.g.e., I, 276.

²⁴⁶ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 305.

²⁴⁷ Cassâs, a.g.e., I, 230.

²⁴⁸ Cassâs, a.g.e., I, 262.

²⁴⁹ Cassâs, a.g.e., II, 36.

²⁵⁰ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 65.

²⁵¹ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 505. Kaynaklarda Ebû Yusuf'un Böyle bir eseri zikredilmemektedir ama Cassâs bu esere atıfta bulunmuştur.

Cassâs'ın nakil yaptığı bir diğer eser İbrahim b. Rüstem Ebu Bekr el-Mervezî (211/826)'nin *en-Nevâdir* adlı -İmam Muhammed'in kitaplarında geçmeyen çeşitli görüşlerini toplayan- eseridir.²⁵² Bir diğer eser Bişr b. Velid (238/852)'in *en-Nevâdir*'idir²⁵³ ki bu da Ebû Yusuf'un kitaplarında geçmeyen meselelerle ilgili görüşlerini ihtiva etmektedir.

Cassâs'ın bir diğer Hanefî fıkıh kaynağı Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ıdır.²⁵⁴ Ayrıca Tahâvî'nin eserine yapmış olduğu bir şerh olan *el-Muhtasar*'dan nakillerde bulunmuştur.²⁵⁵

Bunların dışında Cassâs eser adı zikretmeden hocası Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/951)'nin fikhî görüşlerine yer verir.²⁵⁶

II.3.2) Mâlikî Fıkıh Kaynakları

Tahâvî hemen her meselede İmam Mâlik'in görüşlerine yer vermiştir. Fakat onun *el-Muvatta* adlı eserinin adını sayılı yerde zikretmiştir. Bir yerde İmam Mâlik'in görüşünü öğrencisi olan Abdullah b. Abdilhakem (214/830)'in *el-Muhtasru's-Sağîr* adlı eserinden nakleder.²⁵⁷ Bunun dışında yaptığı nakiller senetlere dayanan aktarımlardır.

Cassâs'ın fikhî tefsirine baktığımızda ise Mâlikî fakihlerinden aktarım yapılırken genellikle görüş sahiplerinin isimlerinin zikredilip eser adı verilmediğini görüyoruz.

---

²⁵² Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 477.

²⁵³ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 339.

²⁵⁴ Bkz. Cassâs, a.g.e., III, 131.

²⁵⁵ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 82.

²⁵⁶ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 433.

²⁵⁷ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 279.

İmam Mâlik'in görüşlerini zikrederken Cassâs, nadiren *el-Muvatta*'ın adını zikreder.²⁵⁸ Bazen İmam Mâlik'in görüşlerini Abdurrahman b. el-Kasım (191/806)²⁵⁹, Abdullah b. Vehb (197)²⁶⁰, Eşheb b. Abdilaziz (204/819)²⁶¹, Abdullah b. Abdilhakem (214/830)²⁶² gibi talebeleri ve Abdulmelik b.Habib (238/853)²⁶³ kanalıyla aktarır.

Netice itibariyle her iki fikhî tefsirde rivayete dayalı bilginin ve kültürün hâkimiyetinin olduğu görülmektedir.

II.3.3) Şâfiî Fıkhı Kaynakları

Tahâvî hemen her meselede İmam Şâfiî'nin görüşlerine başvurur. Şâfiî'nin görüşlerini dayısı ve aynı zamanda hocası el-Müzenî'nin *el-Muhtasar* adlı eserinden aktarır.²⁶⁴ Bunun dışında İmam Şâfiî'nin görüşlerini senetle rivayet ettiği yerler mevcuttur.²⁶⁵

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ına baktığımızda Şâfiî mezhebinin görüşlerine en az Hanefî mezhebininki kadar yer verdiğini görürüz. Mâlikî mezhebinde olduğu gibi bu mezhepte de, mezhep imamı olan İmam Mâlik'in görüşlerine ya doğrudan kendisinden ya da talebeleri kanalından yer verir; çoğu zaman kitap ismi zikretmez.

Cassâs, tefsirinde *er-Risâle*'nin²⁶⁶ ve İmam Şâfiî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının²⁶⁷ adını zikreder. Cassâs İmam Şâfiî'nin görüşlerini zikrederken,

---

²⁵⁸ Bkz. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 433; III, 148.

²⁵⁹ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 393; 490; II, 286, 348; III, 418-421.

²⁶⁰ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 393; III, 418.

²⁶¹ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 389; III, 418.

²⁶² Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 490.

²⁶³ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 344.

²⁶⁴ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 447.

²⁶⁵ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 312, 316.

²⁶⁶ Bkz. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 166.

senetlerde adı geçen Şâfiî'nin talebeleri; Yusuf b. Yahya el-Buveytî (231/846)²⁶⁸, İsmail b. Yahya el-Müzenî, er-Rebî' b. Süleyman el-Murâdî²⁶⁹ dir. Ayrıca Cassâs, İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ına isim vererek atıflarda bulunur.²⁷⁰ Bu durum Tahâvî'nin dayısı el-Müzenî'den etkilenmiş olmasının Cassâs'a da intikal etmiş olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

II.3.4) Diğer Müctehid İmamların Fikhî Görüşleri

Tahâvî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında tâbiî alimlerinden Süfyan es-Sevrî (161/777)²⁷¹, İmam el-Leys (175/791)²⁷²'in görüşlerini çoğu zaman senetsiz bazen senetli olarak aktarır. İbn Ebî Leyla (82/701)'nin görüşlerini senetsiz olarak zaman zaman zikreder.²⁷³

Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında tebeut-tâbiînden olan muhaddis ve fakih Abdurrahman b. Ebî ez-Zinâd (174/790)'ın *Re'yu'l-Fukahâi's-Seb'a min Ehli'l-Medîneti ve ma'h-telefû fih* adlı eserinden *Kitâbu's-Seb'a* adıyla nakilde bulunur.²⁷⁴

Buna göre her iki müfessir tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve sonraki âlimlerin görüşlerinden faydalanmışlar ve bunu senetle zikretmişlerdir. Ancak Tahâvî'nin fikh meselelerini senetli olarak vermesi dikkat çekicidir ve Hadis ilmîni olduğu gibi fikh ilmîni de senetli olarak tahsil ettiğinin bir göstergesidir.²⁷⁵

---

²⁶⁷ Bkz. Cassâs, a.g.e., III, 269.

²⁶⁸ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 180.

²⁶⁹ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 506; II, 62.

²⁷⁰ Bkz. Cassâs, a.g.e., I,490; II, 225-229; III, 134.

²⁷¹ Senetli olarak zikretmesine örnek. bkz. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 275. Senetsiz olarak zikretmesine bir örnek: bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 276.

²⁷² Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 312.

²⁷³ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 181.

²⁷⁴ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 529.

²⁷⁵ İşler, a.g.e., s.78.

II.4) Lügat ve Nahiv Kaynakları

Tahâvî bazen kelimelerdeki anlam farklılıklarına değinir. Bunları ifade ederken “و العرب تقول”, “قالوا”, “و في لغة العرب”, gibi umumi ifadeler kullanır. Sadece bir yerde dilcilerden Ebû Ubeyd Ma'mer b. el-Müsennâ (209/824)'nın kitabında naklettiği bir beyti eser adı vermeden zikreder.²⁷⁶ Başka bir yerde de Ebû Rebîa es-Sekafî (5/626)'nin beytini senediyle birlikte verir.²⁷⁷

Cassâs aynı şekilde umumi ifadelerle lügat ehlinin görüşlerini aktarır. Bazen kitabı belirtmeden müellif adını belirtmekle yetinir. Bu lügat ve nahiv âlimleri şunlardır: Ali b. Hamza el-Kisâî (180/796)²⁷⁸, Abdülmelik b. Karîb el-Esmâî (206/831)²⁷⁹, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (207/822)²⁸⁰, Ebû Ubeyd Ma'mer b. el-Müsennâ (209/824)²⁸¹, Muhammed b. Yezid el-Müberrid (285/898)²⁸², el-Ahmed Harun b. Musa (292/904)²⁸³, İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc (311/923)²⁸⁴, Ebû Ömer Ğulâm es-Sa'leb.²⁸⁵

Burada Ma'mer b. el-Müsennâ'nın her iki müfessirin ortak olan bir kaynağı olduğunu görüyoruz. Lügat ve nahiv ilmine dayanan açıklamalar ve bu kaynaklardan faydalanmak bakımından Cassâs'ın fikhî tefsirinin daha zengin olduğunu söyleyebiliriz.

---

²⁷⁶ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 352.

²⁷⁷ Tahâvî, a.g.e., II, 395.

²⁷⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 365; II, 218, 345.

²⁷⁹ Cassâs, a.g.e., I, 365.

²⁸⁰ Cassâs, a.g.e., I, 365, 437; II, 35, 302.

²⁸¹ Cassâs, a.g.e., II, 57.

²⁸² Cassâs, a.g.e., II, 57, 360.

²⁸³ Cassâs, a.g.e., III, 29.

²⁸⁴ Cassâs, a.g.e., III, 29.

²⁸⁵ Cassâs, a.g.e., II, 57.

II.5) Tarih Kaynakları

Tahâvî, fikhî tefsirinde gerektiği yerde tarih kaynaklarına başvurmuştur. Bir yerde Muhammed b. İshak (151/768)'in *el-Meğâzi*²⁸⁶ adlı eserinden alıntı yapmıştır.²⁸⁷ Diğer yandan İşler, İbn Hişam (218/833)'in *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserinin adını zikretmese de ondan yararlanmış olma ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğu yorumunu yapmaktadır. İşler Ayrıca İbn Hişam'ın adının geçtiği senetler bulunduğunu ifade etmiştir. Fakat atıfta bulunduğu yerlerde adı geçen tarih âlimi olan İbn Hişam değil vefatı hicrî 94 olan Ebû Bekr b. Abdurrahman b. el-Hâris bin Hişam'dır.²⁸⁸

Tahâvî senedinde ez-Zühri (124/742)'nin isminin geçtiği haberler rivayet eder.

”يونس سفیان زهري عانر بن سعد بن ابي وقاص ابيه“²⁸⁹

Cassâs aynen Tahâvî gibi “ذکره اصحاب التواريخ” ve benzeri umumî ifadeler kullanarak tarihî bilgiler verir²⁹⁰ ve yine Tahâvî gibi eser adı zikretmeden yalnızca müellifin adını zikrederek tarih bilgisi aktarımları yapar. Cassâs'ın kendilerinden

---

²⁸⁶ İbn İshak'ın en önemli eseri olan *Kitâbü'l-Megâzi (Sîretü İbn İshak, el-Mübtede've'l-Meb'as ve'l-Meğâzi)* bütünüyle günümüze ulaşmamıştır. İbn İshak'ın ve çağdaşlarının Hz. Peygamber'in hayatı hakkında yazmış oldukları eserlere "*el-Megazi*" bazen de muhtevasını göstermek için "*el-Megazi ve's-Siyer*" denilmiştir. *es-Sire* adı İbn Hişam'dan sonra yaygınlık kazanmış ve onun İbn İshak'ın çalışmasını özetleyen kitabı *Sîretü Resulillâh, Sîretü İbn Hişam* ve *es-Sîretü 'n-Nebeviyye* adlarıyla tanınmıştır. Mustafa Fayda, “İbn İshak” *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1999, XX, 93.

²⁸⁷ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 217.

²⁸⁸ İşler, a.g.e., s.80.

²⁸⁹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 218.

²⁹⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 47.

rivayette bulunduğu tarih âlimleri şunlardır: Muhammed b. İshak,²⁹¹ el-Vakîdî Muhammed b. Ömer (207/823).²⁹²

Buna göre tarih kaynakları açısından iki tefsirin benzerlik arz ettiği söylenebilir.

Cassâs ayrıca zamanında Nabatça'dan Arapça'ya yeni tercüme edilen eserlerden aldığı bazı bilgilere fikhî tefsirinde yer vermiştir.

"و بعضه وجدناه في الكتب قد نقلت حديثا من النبطية الى العربية منها كتاب في ذكر سحرهم واصنافه

ووجهه"

(...ve bunlardan bazılarını son günlerde Nabatçadan Arapçaya çevrilmiş olan kitaplarda bulmaktayız. Bu kitaplardan birisi de onların sihirleri ve onun türleri hakkındaki bir eserdir.)²⁹³

Buna göre Nabatça eserlerden nakillerde bulunan Cassâs'ın güncel eserleri takip etmesi bakımından tefsirinin orijinallik arz ettiği söylenebilir.

III) RİVAYET

Tefsir tarihine bakıldığında iki temel tercih ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri Kur'ân tefsirini Hz. Peygamber ve ilk iki neslin açıklamaları olarak gören anlayış; diğeri ise bu malzemenin yanında kişisel bilgi ve tecrübeye dayalı akıl yürütmeyi esas alan anlayıştır. Bu anlayışlardan ilki rivayet, ikincisi de dirayet veya

---

²⁹¹ Cassâs, a.g.e., I, 449; II, 6, 38, 40, 43, 399.

²⁹² Cassâs, a.g.e., I, 449; II, 364.

²⁹³ Cassâs, a.g.e., I, 46.

re'y olarak adlandırılmıştır.²⁹⁴ Bu bölümde Tahâvî ve Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ânları* dirayet açısından, sonraki bölümde ise rivayet açısından ele alınacaktır.

III.1) Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmeleri

Kur'ân'ın bir yerinde kapalı olarak geçen bir ayet, başka bir yerinde açıkça ifade edilmiş, bir yerde kısaca anlatılan bir olay başka bir yerde ayrıntısıyla verilmiştir. Kur'ân'ın yine kendisiyle tefsir edilmesi demek aynı konu hakkındaki ayetleri yan yana getirmek demektir. Bu durumda ayeti açıklamış olan bizzat Allah olmaktadır.

Tahâvî, ahkâmla ilgili her ayeti tefsir ederken öncelikle o ayeti açıklayan, anlamını tamamlayan başka ayetlerin olup olmadığını araştırmıştır. Eğer böyle ayetler varsa “بينه الله لنا في آية أخرى” (Allah bu hususu başka bir ayette bize açıklamıştır.) ifadesini kullanarak diğer ayet/ayetleri zikretmiştir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin örnekleri Tahâvî'nin fikhî tefsirinde çoktur. Bir örnek:

Tahâvî, tahâret babında ele aldığı “Eğer cünüb iseniz temizlenin” (Maide 5/6)²⁹⁵ ayetini açıklarken burada geçen temizlikten ne kastedildiğinin belirtilmediğini, ancak bu konuyu Cenâb-ı Hakk'ın Nisa Suresinin “Cünüb iken de - yolcu olan hariç- gusül edinceye kadar...” (Nisa 4/43)²⁹⁶ ayetiyle “gusül” olarak açıkladığını bildirir.²⁹⁷

Cassâs aynı şekilde ayetleri tefsir ederken ilk olarak bu usule başvurur. Bu yüzden tefsirinde bunun örneklerine sıkça rastlanır. Bir örnek:

---

²⁹⁴ Mehmet Paçacı ve diğerleri, *Kur'ân ve Hadis İlimleri*, (edit. M. Paçacı, İ.H. Ünal) ANKUZEM yay. Ankara 2006, s.158-162.

²⁹⁵ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا

²⁹⁶ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا

²⁹⁷ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 87.

Bakara suresi 228. ayette²⁹⁸ erkeğin kadın üzerinde hakları olduğu gibi, kadının da kocası üzerinde hakları olduğuna işaret edilmekte, fakat bu hakların neler olduğu orada açıklanmamaktadır. Burada Cassâs, Kur'ân'a başvurarak bu hakların neler olduğunu tesbit etme çabası göstermiş;²⁹⁹ bu hakları şöyle sıralamıştır:

1. Onlarla iyi geçinmek.³⁰⁰
2. Onları ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmak.³⁰¹
3. Normal yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçlarını gidermek.³⁰²
4. Nafakalarını temin etmek.³⁰³
5. Mehirlirini yürekte isteyerek ve bir hediye olarak vermek.³⁰⁴
6. Eğer hanımını kendisi boşamak istemişse, yüklerle mehir vermiş dahi olsa ondan hiçbir şey almamak.³⁰⁵
7. Eğer birden fazla hanımı varsa hepsine karşı adaletli davranmak, onlardan birine daha çok meyli olduğunu belli etmemek, hepsiyle eşit olarak geceleme.³⁰⁶
8. İstemediği halde sırf zarar vermek amacıyla nikahı altında tutmamak.³⁰⁷

---

²⁹⁸ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَّوْنَ بِالْمَعْرُوفِ

²⁹⁹ Cassâs, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, I, 374.

³⁰⁰ Nisa 4/19. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجِلْ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرَاهًا وَلَا تَعْضَلُوهُنَّ لِنَدَاهُنَّ بِبَعْضِ مَا اتَّبَعْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

³⁰¹ Bakara 2/229. الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَجِلْ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اتَّبَعْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ

³⁰² Bakara 2/223. نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَأَتَقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

³⁰³ Nisa 4/34. وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

³⁰⁴ Nisa 4/4. وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً

³⁰⁵ Nisa 4/20. وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَأَنْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَنْتُمْ أَخَذْتُمْهُنَّ بُهْتَانًا وَإِنَّمَا مُبِينًا

³⁰⁶ Nisa 4/129. وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوا كَالْمُطَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا

Sonuç olarak her iki müfessirin Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme metodunu kullandığını görüyoruz.

III.2) Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmeleri

Kur'ân'ı tefsir etmede ilk ve en güçlü otorite Allah Resulü'dür. Yüce Rabb bunu Kur'ân-ı Kerim'de haber vermiştir.³⁰⁸ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in açıklamasına en çok gerek duyulan yerler ahkâm ayetleridir. Çünkü genellikle ahkâm ayetlerindeki ifadeler mücmel ve küllîdir. Örneğin namaz, oruç, hac, zekât gibi ifadeler hakkında insanların bir çok ayrıntıya ve açıklamaya ihtiyacı vardır ve bu açıklamayı yapacak olan da şüphesiz Allah Resulü'dür.

Tahâvî fikhî tefsirinin girişinde muhkem ve müteşâbih ayetlerden bahsederken şöyle demiştir:

“Peygamberin dilinden aktarılan şeylerin aslında kitapta müteşâbih olarak indirilen ayetlerin bir açıklaması olması, Allah'ın hükümlerindedir. Bundan dolayı O, elçisinin (vahiyle) getirmiş olduğu kitabı Kur'ân; onun sözlerini de hadis olarak kabul etmeyi emretmiş ve şöyle buyurmuştur: ‘Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının.’(Haşr 59/7)³⁰⁹, ‘Biz her peygamberi ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi için gönderdik.’(Nisa 4/64)³¹⁰, ‘Allah'ın emirlerini onlara iyice açıklasın diye biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.’(İbrahim 14/4)^{311,312}

³⁰⁷ Bakara 2/231. وَإِذَا طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَ حَوْهِنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لَتَعْتَدُوا.

³⁰⁸ Nahl 16/44. وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى. Nahl 16/ 64. وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ. İbrahim 14/4. وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ. وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

³⁰⁹ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا.

³¹⁰ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ.

³¹¹ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ.

³¹² Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 59.

Daha sonra Tahâvî Kur'ân'da bulunmayıp amel edilen bazı meseleleri hatırlatarak, sünneti inkarın mümkün olmadığını açıklamaya çalışır.³¹³ Sünneti ikinci derecede delil kabul eder. Bu yaklaşım tefsirinde sürekli göze çarpar. Her ayetin tefsirinde eğer o ayeti açıklayan başka bir ayet yoksa Tahâvî o ayeti Hz. Peygamber'in hadisleriyle tefsir eder. Tahâvî'nin *Ahkâm*'ında buna sürekli rastlıyoruz. Bir örnek:

Tahâvî, Âl-i İmran suresinin haccı farz kılan 96. ayetinin³¹⁴ tefsirinde haccın kaç defa farz kılındığının bu ayette açıklanmadığını, bu meselenin Peygamberimizin hadisiyle açıklandığını söyler. Bu konuyla ilgili on üç hadis nakleder. Bunlardan ilki şöyledir:

“İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre el-Akra b. Habis Hz. Peygamber'e hitaben; ‘Hac her sene mi?’ diye sorar. Hz. Peygamber ona ‘Hayır, bilakis hac bir defadır. Kim ondan sonra haccederse o, onun için nafildir. Şayet evet dersem üzerinize farz olur. Bu durumda da haccı yapmaya gücünüz yetmez.’ diyerek cevap verir.³¹⁵

Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında bu tür tefsirin örnekleri çok fazladır. Bu durum onun Kur'ân ve sünneti bir bütün ve birbirlerinin tamamlayıcısı olarak kabul ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Cassâs'ın tefsirine baktığımızda hadisle tefsirin oldukça yer aldığını görmekteyiz. O bu metotla tefsir yapacağı zaman “و من جهة السنة” (Sünnet yönünden ise) diyerek yeni bir başlık açar ve tefsire devam eder. Bir örnek:

---

³¹³ Tahâvî, a.g.e., I, 60-62.

³¹⁴ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

³¹⁵ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 7-12.

“Onlar, aralarında hükmetmesi için Allah ve Resulüne çağırıldıkları zaman onlardan bir grup hemen bundan yüz çevirir.” (Nur 24/48)³¹⁶ ayetinin delil olduğu anlamlardan birisi hâkimlerin kendilerine gelen davalara bakıp çözmekle yükümlü bulduklarıdır.” Yorumunu yapar. Ardından bu görüşünü desteklemek için şu hadisleri zikreder:

“İbn İmran el-Eğar el-Cühenî dedi ki: Bir adamdaki yarım hurma hakkım için onu Rasulullah’a dava ettim. Rasulullah da Ebû Bekir’e emretti: ‘Onunla git ve onun hakkını al.’ ”

“Kim bir devlet başkanına bir dava için gider; fakat devlet başkanı onunla ilgilenmezse o devlet başkanı zalimdir; ve böyle bir tasarrufta bulunmaya hakkı yoktur.”

“Kim Müslüman hâkimlerden birisine bir dava için başvurur; fakat hâkim onunla ilgilenmezse o hakim bir zalimdir; ve öyle bir tasarrufta bulunmaya hakkı yoktur.”

Hadisleri naklettikten sonra Cassâs yorumunu şöyle nihayetlendirir: “İşte bütün bu haberler, söz konusu ayetin delalet ettiği manaya aynen muvafakat ederler.”³¹⁷

III.3) Sahabe ve Tâbiûn Kavliyle Tefsirleri

Hz. Peygamberden sonra Kur’ân’ın tefsirini en iyi bilenler onun arkadaşları yani sahabilerdir. Daha sonra iyi bilenler ise sahabilerden sonra gelen nesil olan

---

³¹⁶ وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ مُّعْرِضُونَ

³¹⁷ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III, 329.

tâbiûndur. Dolayısıyla hakkında hadis bulunmayan bir meselenin izahında sahabe kavlinin önemi vâzıhtır.

Tahâvî'nin tefsirinde sahabe ve tabiun sözüyle yapılan tefsir örneklerine rastlamaktayız. Bir örnek:

“Eğer hasta iseniz” (Mâide 5/6)³¹⁸ ayetinin tefsirinde Tahâvî şöyle der: “Burada geçen hastalıktan ne kastedildiğini Allah, ne Kur’ân’da ne de elçisinin sözüyle bize açıklamıştır. Ancak biz bu hususun İbn Abbas’tan rivayet edildiğini tespit ettik. İbn Abbas ayette geçen hastalık hakkında şöyle demektedir: ‘O, (su ve irin toplayan) deri hastalığıdır. Bu hastalığa Allah yolunda yakalanan kişi, guslettiğinde öleceğinden korkarsa o zaman teyemmüm eder.’ ” İbn Abbas bu sözüyle ayetten kastedilenin “vücuduna su değerse öleceğinden korkulan kişi” olduğunu bildirir.³¹⁹

Cassâs’ın tefsirinde bu yaklaşımla tefsir yapıldığını görüyoruz. Fakat o bu yaklaşımı kullanırken çoğunlukla senet ve metin vermez. Yalnızca görüşün sahibi olan sahabe veya tabiunun görüşünü aktarır geçer. Bazen zikrettiği görüşler arasında tercihte bulunur, bazen hiçbir tercihte bulunmaz, bazen de zikrettiği görüşlerin hepsinin de uygun olabileceğini ifade ederek rivayetleri telif eder. Bir örnek:

“(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.” (Tevbe 9/41) ayetinde geçen “خَفَافًا وَ ثَقَالًا” (gerek hafif, gerek ağır olarak) ifadesi hakkında Cassâs ashâb ve tabiundan gelen çeşitli görüşleri zikretmiştir. Söz konusu

---

³¹⁸ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ

³¹⁹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 93.

kelimelerin bütün bu manalara gelme ihtimali olduğunu, herhangi birisine tahsis edilmesini gerektiren bir işaret olmadığına göre hepsine şamil olabileceğini söylemiştir. O bu ifadeye verilen manaları şöyle sıralamıştır:

El-Hasen, Mücahid, ed-Dahhak: Genç; ihtiyar.

Ebu Salih: Zengin; fakir.

El-Hasen: Meşgul olan; meşgul olmayan.

İbn Abbas, Katade: Dinç olan; dinç olmayan.

İbn Ömer: Yaya; binekli.

Şöyle de denildi: Bir sanat sahibi olan veya olmayan.³²⁰

III.4) Sebeb-i Nüzulle Tefsir Yapmaları

Yüce Allah her şey için bir sebep yaratmıştır. Hitap ettiği toplumun psikolojik ve sosyal yapısını göz önünde bulunduran Allah, Kur'ân-ı Kerim'i yirmi üç küsur senede indirmiştir. Bu süreçte vahiy sayesinde doğrular öğrenilmiş, mevcut doğrular onaylanmış, yanlış yapılanlar düzeltilmiş ve kimisi tamamen ortadan kaldırılmış, bilinmeyen birçok şey de öğretilmiş ve emredilmiştir. İşte bu durumların bazıları nüzul sebeplerini oluşturmuşlardır.³²¹

Tefsir usulü ile ilgili kitap yazan âlimler ayetlerin iniş sebeplerini bilmenin şart olduğunu, bunları bilmeyenin tefsir yapamayacağını vurgulamışlardır.³²² Bir de

---

³²⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 117.

³²¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Elif Ofset, Ankara 1979, s.115-117.

³²² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.116.

ayrıca iniş sebeplerinin sadece vahye şahit olan kişilerden gelen rivayetler yoluyla öğrenilebileceğini belirtmişlerdir.³²³

İncelediğimiz eserler ahkâm tefsiri olmaları sebebiyle çok sayıda iniş sebebini içermektedir. Tahâvî, iniş sebeplerini senet zincirleriyle nakletmiştir. Bir örnek:

"حدثنا محمد بن زكرياء أبو شريح, قال حدثنا الفريابي, حدثنا سفيان, عن يزيد, عن دجاهد, عن ابن عباس, قال: كانوا يكرهون الشراء و البيع ايم الموسم, فنزلت هذه الآية: 'ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم' "

Burada Tahâvî hac konusuyla ilgili olarak ele aldığı Bakara suresinin 198. ayetinin iniş sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas'ın şu haberini naklediyor: "Hac mevsiminde insanlar alışverişi hoş karşılamıyorlardı. Bunun üzerine 'Rabbinizden gelecek bir lütuf ve keremi aramanızda sizlere bir günah yoktur.' (Bakara 2/198) ayeti nazil oldu. Burada İbn Abbas, ilgili ayetin (Arapların) hacda alışveriş yapmama ve haccı ticarî işlerine karıştırmama tarzındaki teâmüllerini neshettiğini haber vermektedir. Bu ayetin te'viline ilişkin Mücâhid ve Said bin Übeyr'den nakledilen rivayetler ise bu manada daha açıktır." Bunun ardından Mücâhid'in " فأنزل الله عزَّ و " kalıbıyla rivayet ettiği bir haberi zikreder.³²⁴

Bu ayetin sebab-i nüzulü Cassâs'ın tefsirinde farklı bir versiyonuyla zikredilmiştir:

"قال الله عقيب ذكر الحج والتزود له 'ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم' يعني المخاطبين بأول الآية وهم المأمورون بالتزود للحج وأباح لهم التجارة فيه وروى أبو يوسف عن العلاء بن السائب عن أبي أمامة قال قلت لابن عمر إني رجل أكره الإبل إلى مكة أفيجزى من حجتي قال ألت تلبى فتقف وترمي الجمار

³²³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.118.

³²⁴ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 37.

قلت بلى قال سأل رجل رسول الله (ص) عن مثل ما سألتني فلم يجبه حتى أنزل الله هذه الآية 'ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم' فقال (ص) أنتم حاج وقال عمرو بن دينار قال ابن عباس كانت ذو المجاز وعكاظ متجرا للناس في الجاهلية فلما كان الإسلام تركوا حتى نزلت 'ليس عليكم جن' أن تبتغوا فضلا من ربكم في مواسم الحج"

“Allah haccı ve ona azık hazırlamayı zikrettikten sonra şöyle buyurur: ‘Rabbinizden rızık istemenizde size bir günah yoktur.’ (Bakara 2/198) Burada da muhatap olarak bir önceki ayette kendilerine hac için rızık hazırlamaları emredilen kimseler kastedilmekte ve bu ayetle de onlara hac ibadetleri esnasında ticaret yapmaları mübah kılınmaktadır. Nitekim Ebû Yusuf, al-A'lâ b. es-Sâib'den. O da Ebû Ümâme'den şöyle rivayet etmiştir:

“Ebû Ümâme: ‘İbn Ömer’e sordum: Ben devemi kiraya verip Mekke’ye hacı götürün bir adamım. Acaba benim bu arada yapmış olduğum hac kabul olur mu?’

“İbn Ömer bana: ‘Sen telbiye getiriyor, Arafat’ta duruyor, şeytan taşıyor musun?’ diye sordu.

“Ben de: ‘Tabii’ dedim.

“İbn Ömer bunun üzerine: ‘Senin bana sorduğun bu soruyu bir adam Rasûlullah’a sormuştu da o da cevap vermemiş, bunun üzerine şu ayet nazil olmuştu: ‘(Hac mevsiminde ticaretle) Rabbinizden rızık istemenizde bir günah yoktur.’

“Rasûlullah da bunun üzerine adama: ‘Siz hacısınız.’ buyurmuştur.”³²⁵ Cassâs buna benzer bir rivayet daha zikrettikten sonra hac zamanında alışverişin

---

³²⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 309.

mübah olduğuna delil olabilecek ayetlerden birkaç tane zikrederek açıklamasını sonlandırır.

Görüldüğü gibi her iki müfessir sebab-i nüzûlü senetli bir şekilde zikretmiştir. Cassâs rivayeti destekler mahiyette başka ayetler zikrederken Tahâvî zikretmemiştir. Tahâvî yukarıda geçen rivayeti naklettikten sonra bunu destekleyen farklı hadislere yer vermiştir.

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'an*'ında nüzul sebeplerine sıkça rastlamaktayız. Bir örnek:

Cassâs, “Maktûller hakkında size kısas farz kılındı; hür hür ile, köle köle ile...” (Bakara 2/178)³²⁶ ayetinin iniş sebebi ile ilgili olarak eş-Şa'bî (129/749) ve Katade (117/735)'den gelen şu rivayeti aktarır: “İki Arap kabilesi arasında çatışma olmuştu. Bunlardan biri ötekinden daha zengin ve üstündü. Bu sebeple, ‘Biz ancak bizim bir kölemiz karşılığında sizden bir hür ve bizden bir kadın karşılığında sizden bir adam öldürülmesine razı oluruz.’ dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti inzal buyurdu: “Maktûller hakkında size kısas farz kılındı; hür hür ile, köle köle ile...”³²⁷

Cassâs yukarıda verdiğimiz ilk örnekte görüldüğü gibi bazı yerlerde isnat zincirini vererek iniş sebebi zikreder.³²⁸ Bazı yerlerde çeşitli kaynaklardan çok sayıda iniş sebebi zikrederek bunlar arasında tercihte bulunur.³²⁹ Örneğin;

---

³²⁶ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ

³²⁷ Bkz. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 133-134.

³²⁸ Başka bir örnek için bkz. Cassâs, a.g.e., I, 130.

³²⁹ Cassâs, a.g.e., I, 337-338; III, 334-335.

"قال الله تعالى: 'وأتوا اليتامى أموالهم ولا تتبدلوا الخبيث بالطيب' روي عن الحسن أنه قال لما نزلت هذه الآية في أموال اليتامى كرهوا أن يخالطوهم وجعل ولي اليتيم يعزل مال اليتيم عن ماله فشكوا ذلك إلى النبي ص فأُنزل الله 'ويسئلونك عن اليتامى قل إصلاح لهم خير وإن تخالطوهم فإخوانكم'

"قال أبو بكر وأظن ذلك غلطا من الراوي لأن المراد بهذه الآية إيتاءهم أموالهم بعد البلوغ إذ لا خلاف بين أهل العلم أن اليتيم لا يجب إعطاؤه ماله قبل البلوغ وإنما غلط الراوي بأية أخرى وهو ما حدثنا محمد بن بكر قال حدثنا أبو داود قال حدثنا عثمان بن أبي شيبة قال حدثنا جرير عن عطاء عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال لما أنزل الله تعالى 'ولا تقربوا مال اليتيم إلا بالتي هي أحسن و إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما' الآية انطلق من كان عنده يتيم فعزل طعامه من طعامه وشرابه من شرابه فجعل يفضل من طعامه فيحبس له حتى يأكله أو يفسد فاشتد ذلك عليهم فذكروا ذلك لرسول الله ص فأُنزل الله تعالى 'ويسئلونك عن اليتامى قل إصلاح لهم خير وإن تخالطوهم فإخوانكم' فخلطوا طعامهم بطعامهم وشرابهم بشرابهم فهذا هو الصحيح في ذلك"³³⁰

Cassâs çok sayıda sebep-i nüzul zikrettiği yerlerden bazılarında rivayetleri uzlaştırma yoluna gider.³³¹ Örneğin;

"قال الله تعالى: 'إن الصفا والمروة من شعائر الله فمن حج البيت أو اعتمر فلا جناح عليه أن يطوف بهما' روي عن ابن عيينة عن الزهري عن عروة قال: قرأت عند عائشة رضي الله تعالى عنها 'إن الصفا والمروة من شعائر الله' فقلت: لا أبالي أن لا أفعل قالت: بئسما قلت: يا ابن أخي قد طاف رسول الله (ص) وطاف المسلمون فكانت سنة إنما كان من أهل لمناة الطاغية لا يطوف بهما فلما جاء الإسلام كرهوا أن يطوفوا بهما حتى نزلت هذه الآية فطاف رسول الله (ص) فكانت سنة

"قال فذكرت ذلك لأبي بكر بن عبدالرحمن فقال إن هذا العلم ولقد كان رجال من أهل العلم يقولون إنما سأل عن هذا الرجال الذين كانوا يطوفون بين الصفا والمروة فأحسبها نزلت في الفريقين وروي عن عكرمة عن ابن عباس في قوله تعالى إن 'الصفا والمروة من شعائر الله' قال كان على الصفا تماثيل وأصنام

³³⁰ Cassâs, a.g.e., II, 47-48.

³³¹ Cassâs, a.g.e., I, 256; II, 79-80, 483, 111.

وكان المسلمون لا يطوفون عليها لأجل الأصنام والتمائيل فأنزل الله تعالى 'فلا جناح عليه أن يطوف بهما' قال أبو بكر كان السبب في نزول هذه الآية عند عائشة سؤال من كان لا يطوف بهما في الجاهلية لأجل إهلاله لمناة وعلى ما ذكر ابن عباس وأبو بكر بن عبدالرحمن أن ذلك كان لسؤال من كان يطوف بين الصفا والمروة وقد كان عليهما الأصنام فتجنب الناس الطواف بهما بعد الإسلام وجائز أن يكون سبب نزول هذه الآية سؤال الفريقين³³²

Cassâs bazen tercihini belirtmeyerek sadece rivayetleri zikretmekle yetinir.³³³

"قوله تعالى 'ولله المشرق والمغرب فأينما تولوا فثم وجه الله' روى أبو أشعث السمان عن عاصم بن عبيدالله عن عبدالله بن عامر بن ربيعة عن أبيه قال كنا مع رسول الله (ص) في ليلة مظلمة فلم ندر أين القبلة فصلى كل رجل منا على حياله ثم أصبحنا فذكرنا ذلك للنبي (ص) فأنزل 'الله تعالى فأينما تولوا فثم وجه الله'... "عن جابر بن عبدالله قال بعث رسول الله ص سرية كنت فيها فأصابتنا ظلمة فلم نعرف القبلة فقالت طائفة منا قد عرفنا القبلة ههنا قبل الشمال فصلوا وخطوا خطوطا وقالت طائفة القبلة ههنا قبل الجنوب وخطوا خطوطا فلما أصبحنا وطلعت الشمس وأصبحت تلك الخطوط لغير القبلة فلما قفلنا من سفرنا سألنا النبي (ص) عن ذلك فسكت فأنزل 'الله فأينما تولوا فثم وجه الله' أي حيث كنتم

"قال أبو بكر ففي هذه الأخبار أن سبب نزول الآية كان صلاة هؤلاء الذين صلوا لغير القبلة

اجتهادا"³³⁴

Cassâs ayrıca ayetlerin bir sebep üzerine nazil olmalarının onların umuma şamil olmasını engellemeyeceği üzerinde durmak ihtiyacı hissetmiştir.³³⁵ Zaten usûlcü ve fakihlerin çoğunluğu "Muteber olan lafzın umumudur, sebebin husûsu değildir." (العبرة بعموم اللفظ، لا بخصوص السبب)³³⁶

³³² Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 96.

³³³ Cassâs, a.g.e., II, 17.

³³⁴ Cassâs, a.g.e., I, 62.

³³⁵ Cassâs, a.g.e., I, 70, 101; II, 70; III, 6, 31, 194.

³³⁶ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule yay., İstanbul 2008, s.106.

Cassâs yeri geldikçe iniş sebeplerinin yalnızca nakille bilinebileceğine, bu konuda içtihadın söz konusu olamayacağına dikkatleri çekmiştir.³³⁷

Her iki müfessirin iniş sebeplerinden yararlandığını ve yararlanma usullerinin birbirlerine yakın olduğunu görüyoruz. Fakat sebab-i nüzul rivayetlerini naklederken Tahâvî her rivayetin senedini zikreder, Cassâs ise bazen zikreder.

III.5) Nâsîh-Mensuh ile Tefsir Yapmaları

Sözlükte izâle etmek, değiştirmek, tahvil etmek, nakletmek anlamına gelen nesh kelimesinin terim anlamı “Şer’i bir hükmü daha sonra gelen başka şer’i bir delille kaldırmaktır.”³³⁸

Bütün İslam âlimleri Kur’ân-ı Kerim’in kendisinden önce gelen semâvî kitapları nesh ettiği görüşünde ittifak etmişlerdir. Kur’ân’ın tedricî olma özelliği ve yirmi üç küsur senede parça parça inmiş olması neshin varlığını aklen mümkün kılar.³³⁹

Nesh sadece ahkâm ayetleri için geçerlidir ve Kur’ân-ı Kerim içinde bunun sayısı çok azdır. Suyutî’ye göre bu ayetlerin sayısı 19-21 arasındadır.³⁴⁰

İncelediğimiz tefsirler ahkâm tefsiri olmaları sebebiyle nesh meselesine özellikle temas etmek gerekir.

Tahâvî, eserinin girişinde nesh ile ilgili görüşünü söylemiş, ayet ve hadislerle açıklamış,³⁴¹ yeri geldiğinde de bu meseleye temas etmiştir.

---

³³⁷ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, II, 435.

³³⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.122.

³³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.124,125.

³⁴⁰ Celaleddin Abdirrahman es-Suyutî, *el-İtkân fî-Ulûmu’l-Kur’ân*, Daru İbn Kesir, Dımeşk, 1987/1407, II, 712.

Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında nâsîh ve mensuha gereken yeri vermiştir. İstîlâhî anlamda nesh üzerinde oldukça durmuş ve daha fazla bilgi almak isteyenleri kendi te'lifi olan *Usûlü'l- Fıkh* kitabına yönlendirmiştir:

“وقد تكلمنا في أصول الفقه في وجوه النسخ وما يجوز فيه وما لا يجوز بما يعني ويكفي”³⁴²

Cassâs ayrıca “إنما هو بيان مدة الحكم والتلاوة” (Nesh, hükmün ve tilavetin müddetini beyandır.)³⁴³ diyerek neshe yeni ve farklı bir tanım getirmiştir.

C.5.1) Kur'ân'ın Kur'ân'la Neshi

Tahâvî, sünnetin Kur'ân'ı neshi de dâhil olmak üzere neshin her çeşidini kabul etmiştir. Tefsirinde bazı ayetlerin nâsîh veya mensuh olduğuna dair bilgi vermiş, kimi zaman bu bilgidен sonra görüşünü bildirmezken kimi zaman da bu iddianın yanlış olduğunu söylemiştir. Bir örnek:

Tahâvî, İslam'ın ilk yıllarında duhulden önce boşanan kadınlara mehirlerinin Ahzâb suresinin 28. ayetine³⁴⁴ göre verildiğini bildiren bir haberi Said b. el-Müseyyib'den nakleder:

Bu ayette yüce Allah şöyle buyurur: “Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: ‘Eğer dünya dirliğini ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim de sizi güzellikle salıvereyim.’ ” Said b. el-Müseyyib bu ayetin hem duhul olan hem de duhul olmayan kadınları ilgilendirdiği görüşündedir. Tahâvî daha sonra onun şu görüşünü zikreder: “Duhul olmadan boşanan kadınlara verilen mehri ‘Evlendiğiniz kadınları mehir tayin ettiğiniz halde dokunmadan boşarsanız tayin ettiğiniz mehirin

³⁴¹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 62-63.

³⁴² Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 59.

³⁴³ A.y.

³⁴⁴ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزُوجِكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمْتَعُنَّ وَأَسْرَحُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا

yarısı onundur.’ (Bakara 2/237)³⁴⁵ ayeti neshetti.”³⁴⁶ Fakat Tahâvî bu ayetlerin gerçekten nâsîh veya mensuh olup olmadıkları konusundaki görüşünü bildirmez.

Kur’ân’ın Kur’ân’la neshi ile ilgili Cassâs’ın *Ahkâmu’l-Kur’ân*’ında örnekler bulmak mümkün:

“Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün’(Tevbe 9/5) Muaviye b. Salih’in Ali b. Ebi Talha’dan, onun da İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre; ‘Sen onlara zor kullanacak değilsin.’(Gaşiye 88/22)³⁴⁷, ‘Sen onların üstünde bir zorba değilsin.’(Kaf 50/45)³⁴⁸, ‘Sen yine de onları affet, aldırma.’(Maide 5/13)³⁴⁹, ‘İnanlara söyle ahiret gününün geleceğini ummayanları affetsinler.’(Casiye 45/14)³⁵⁰ ayetlerinin tamamı şu ayetlerle neshedilmiştir: ‘Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün’(Tevbe 9/5)³⁵¹, ‘Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaş.’(Tevbe 9/29)^{352,353}

Cassâs da Tahâvî gibi bazı ayetlerdeki nesh iddiasına karşı çıkar.³⁵⁴ Cassâs’a göre birbirine zıt hükümler taşıyan ayetlerde esas olan, hepsinin de yürürlükte olmasıdır, nesh ancak birbiri ile uzlaşma ihtimali hiç olmayan ayetlerde en son çaredir:

³⁴⁵ وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى

³⁴⁶ Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, II, 370-371.

³⁴⁷ لَسُنَّتْ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّطٍ

³⁴⁸ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ

³⁴⁹ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

³⁵⁰ قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

³⁵¹ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

³⁵² قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ

³⁵³ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III, 80-81.

³⁵⁴ Cassâs, a.g.e.,II, 111.

"فإن خفتم ألا يقيما حدود الله فلا جناح عليهما فيما افتدت به ومن الناس من يقول إنها منسوخة بقوله وإن أردتم استبدال زوج مكان زوج وذلك غلط لأن قوله تعالى وإن أردتم استبدال زوج مكان زوج قد أفاد حال كون النشوز من قبله وقوله تعالى إلا أن يخافا ألا يقيما حدود الله إنما فيه ذكر حال أخرى غير الأولى وهي الحال التي يكون النشوز منها وافتدت فيها المرأة منه فهذه حال غير تلك وكل واحد من الحالين مخصوصة بحكم دون الأخرى"

"قال أبو بكر هي ثابتة الحكم عامة في الفرض والتطوع أما الفرض فلم يرد به الوالدين ولا الولد وإن سلفوا لقيام الدلالة عليه وأما التطوع فهي عامة في الجميع ومتى أمكننا استعمالها مع فرض الزكاة فغير جائز الحكم بنسخها وكذلك حكم سائر الآيات متى أمكن الجمع بين جميعها في أحكامها من غير إثبات نسخ لها لم يجز لنا الحكم بنسخ شيء منها وليس يمتنع أن يكون المراد به"³⁵⁵

Her iki müfessir Kur'ân'ın Kur'ân'la neshini kabul etmekte ve bazı ayetlerdeki nesh iddiasına karşı çıkmaktadırlar.³⁵⁶

C.5.2) Kur'ân'ın Sünnetle, Sünnetin Kur'ân'la Neshi

Bu konu âlimler arasında ihtilafli olan meselelerdendir. Cumhur ulema Kur'ân'ın sünneti ve mütevatir sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği görüşündedirler. Fakat sünnetin Kur'ân'ı neshine İmam Şâfiî³⁵⁷ ve Ahmed b. Hanbel karşı çıkmışlar ve Kur'ân'ı Kur'ân'ın, sünneti de sünnetin nesh edebileceğini savunmuşlardır.³⁵⁸

Bu konuda Tahâvî cumhur ulema gibi düşünmektedir. Bununla ilgili görüşlerini eserinin giriş kısmında açıklamış ve örnekler vermiştir.

Kur'ân'ın sünneti nesh ettiğine dair bir örnek:

İslam'ın ilk yıllarında hicretten sonra kardeş ilan edilenlerin, birbirlerinden aldıkları miras "Akraba olanlar Allah'ın kitabına göre (miras bakımından) birbirlerine muhacir ve ensardan daha yakındırlar."³⁵⁹ (Ahzab 33/6) ayetiyle nesh edilmiştir.³⁶⁰

³⁵⁵ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 320.

³⁵⁶ Cassâs, a.g.e. I, 111; Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 417-418.

³⁵⁷ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, çev. A. Şener, İ. Çalışkan, TDV yay. Ankara 2007, s.65.

³⁵⁸ Bedreddin Çetiner, "Nesh", Şamil İA, İstanbul 2000, VI, 216-217.

³⁵⁹ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

³⁶⁰ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 61.

Tahâvî'nin sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesiyle ilgili olarak ise verdiği örneklerden bir tanesi şudur:

Allah'ın anne baba ve yakınlarla yapılan vasiyetin “Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.”³⁶¹ (Bakara 2/180) ayetinde farz kılındığını, ancak bu emrin Hz. Peygamber'in " لا لوصية لوارث " (Varise vasiyet yoktur.) sözüyle nesh edildiğini bildirir.³⁶²

Burada Tahâvî'nin sünnete verdiği önemi bir kez daha görmüş oluyoruz. Zira o burada hem Kur'ân'ın hem de sünnetin Allah'tan olduğunu vurgulamaktadır. Aynı ayeti aşağıda takdim olunacağı üzere Cassâs da ele almaktadır.

Cassâs sünnetin Kur'ân'la, Kur'ân'ın sünnetle neshini caiz görür. Sünnetin Kur'ân'ı nesh edebileceğine delil olarak " وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ " (Necm 53/ 3,4) ayetini zikreder ve sünnetin de vahiy mahsulü olduğunu söyler.

Cassâs'ın *Ahkâm* 'ından sünnetin Kur'ân'la neshine bir örnek:

“Oruç günlerinizin gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.’
Ayetin ‘ak iplik kara iplikten’e kadar olan kısmıyla bu ayetin içerdiği hüküm, cinsî ilişki, yeme ve içmenin oruç gecelerinde yatsı vaktinden veya gece uykusundan sonra haram oluşunun nesh edilmesidir. Bu hususta da sünnetin Kur'ân'la nesh edileceğine işaret vardır. Çünkü daha önceki haram oluş sünnetle sabitti, Kur'ân'la

---

³⁶¹ كَتَبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

³⁶² Tahâvî, a.g.e., I, 63.

değil... Fakat bu haram oluş sonradan, ayetteki serbest bırakma ile Kur'ân tarafından neshedilmiştir.”³⁶³

Kur'ân'ın sünnetle neshine Cassâs'ın *Ahkâm*'ından bir örnek:

Bakara suresi 180. ayeti Cassâs da ele almaktadır:

"... لا وصية لوارث... هذا الخبر المأثور عن النبي (ص) في ذلك ووروده من الجهات التي وصفنا هو عندنا في حيز التواتر لاستفاضته وشهرته في الأمة وتلقي الفقهاء إياه بالقبول واستعمالهم له وجائز عندنا نسخ القرآن بمثله..."³⁶⁴

Burada Cassâs'ın Kur'ân'ı nesh edecek olan sünnetin mütevâtir olması gerektiği üzerinde ayrıca durmuştur. Cassâs'a göre âhad haberler ile Kur'ân'ın neshi câiz değildir. Şüphesiz Tahâvî de aynı görüştedir fakat yukarıda geçen ayeti ele alırken bu görüşünü ayrıca ifade etmemiştir.

Her iki müfessir, Kur'ân'ın sünnetle, sünnetinde Kur'ân'la neshini câiz görür. Ayrıca Cassâs neshe söz konusu olacak olan sünnetin mütevâtir olması gerektiğini belirtir.

C.5.3) Sünnetin Sünnetle Neshi

Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında sünnetin sünnetle neshi ile ilgili örnekler diğer nesh şekillerine oranla daha fazladır. Bir örnek:

“İbn Mesud'dan gelen bir rivayet şöyledir: Habeşistan'a gitmeden önce Hz. Peygamber'e namazdayken selam veriyor o da namazdayken selamımızı alıyordu.

---

³⁶³Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 232.

"أحل لكم ليلة الصيام الرفث إلى نسائكم إلى قوله من الخيط الأسود من الفجر نسخ تحريم الجماع والأكل والشرب في ليالي الصوم بعد العتمة أو بعد النوم وفيها الدلالة على نسخ السنة بالقرآن لأن الحظر المتقدم إنما كان ثبوته بالسنة لا بالقرآن ثم نسخ بالإباحة المذكورة في القرآن"

³⁶⁴ Cassâs, a.g.e., I, 65-66.

Habeşistan'dan döndükten sonra hal hatır sormak için yanına gittiğimde onu namaz kılar buldum. Selam verdim ancak selamımı almadı. Namazını tamamlayana kadar bekledim bana şöyle dedi: 'Allah dilediği hususu farz kılar. Namazda konuşmamak da Allah'ın farz kıldıklarındandır.'³⁶⁵

Tahâvî gerek bu hadisten, gerekse "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde kulluk edin."³⁶⁶ (Bakara 2/238) ayeti gelene kadar insanların namazda konuştuklarını bildiren haberden; namazda konuşmanın mübah olmasına rağmen sonradan nesh edildiği görüşüne ulaşır.³⁶⁷

Cassâs Kur'ân'ın Kur'ân'la ve sünnetin sünnetle neshi konusunda bir ihtilâf olmadığını, her iki delilin kendi türünden olan delillerle nesh edilebileceği hususunda ümmet arasında ittifâk olduğunu söylemiş, bu konudaki asıl ihtilâfın farklı tür deliller arasında gerçekleştiğini ifade etmiştir.³⁶⁸

Her iki müfessir sünnetin sünnetle neshini caiz görmede hemfikirdirler.

Cassâs tefsirinde zaman zaman nesh meselesi ile ilgili kurallara yer vermiştir.

Bu kuralları burada zikretmeyi uygun bulduk:

Cassâs neshi kabul etmeyenleri tenkit eder:

"فهذه الآيات كلها دالة على أن النبي ص قد كان يصلي إلى غير الكعبة وبعد ذلك حوله إليها وهذا

يبطل قول من يقول ليس في شريعة النبي ناسخ ولا منسوخ"³⁶⁹

---

³⁶⁵ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 213.

³⁶⁶ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

³⁶⁷ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 213.

³⁶⁸ Özdemir, a.g.e., s.105.

³⁶⁹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 85.

Bir hükmün nesh edilmesi için nesh edilmeden önce bir süre uygulanmış olması gerekir. Bundan dolayı nasih ile mensuh aynı hitapta bulunamaz. Bir örnek:

”ومع ذلك فإن قوله وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين لله إذا كان نازلا مع أول الخطاب عند قوله ولا تقاتلوهم عند المسجد الحرام فغير جائز أن يكون ناسخا له لأن النسخ لا يصح إلا بعد التمكن من الفعل وغير جائز وجود الناسخ والمنسوخ في خطاب واحد“³⁷⁰

Fakat hükmü kesinleşen ve bir süre uygulanan bir nassa sonradan yapılan bir ekleme onu nesh edebilir. Bir örnek:

”قد كان حدها فإذا ألحق به الأذى صار منسوخا لأن الزيادة في النص بعد استقرار حكمه توجب النسخ“³⁷¹

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra nesh mümkün değildir:

”ويستحيل وجود النسخ بعد النبي“³⁷²

Nesh ile tahsis farklı şeylerdir:

”أن الآية كانت عامة في اقتضاءها إيجاب العدة بالإقراء في المدخول بها وغير المدخول بها وأنه نسخ منها غير المدخول بها وهذا ممكن أن يكون كما قال وأما قوله ونسخ عن الثلاثة قروء امرأتان وهي الأيسة والصغيرة فإنه أطلق لفظ النسخ في الآية وأراد به التخصيص وكثيرا ما يوجد عن ابن عباس وعن غيره من أهل التفسير إطلاق لفظ النسخ ومرادهم التخصيص وإنما أراد قتادة بذكر النسخ في الأيسة التخصيص لا حقيقة النسخ لأنه غير جائز ورود النسخ إلا فيما قد استقر حكمه وثبت وغير جائز أن تكون الأيسة مرادة بعدة الإقراء مع استحالة وجودها منها فدل على أنه أراد التخصيص“³⁷³

Kıyas ve akılla nesh câiz değildir.

³⁷⁰ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 259; Farklı bir örnek için bkz. Cassâs, a.g.e., I, 407.

³⁷¹ Bkz. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 106; Farklı bir örnek için bkz. Cassâs, a.g.e., II, 227.

³⁷² Cassâs, a.g.e., I, 89.

³⁷³ Cassâs, a.g.e., I, 377.

"لم يجز الاعتراض على المحكوم بتحليله بديا بتحريم غيره من طريق القياس فمنع تحريم المباح

بالقياس ودل ذلك على بطلان قول من يجيز النسخ بالقياس"³⁷⁴

Cassâs'ın *Ahkâm* 'ında nesh ile ilgili bu ayrıntılara yer vermesi Tahâvî'ye nispetle usûl yönünün ağır bastığının göstergesi olabilir.

III.6) Kırâat ile Tefsir Yapmaları

Kırâat; قَرَأَ fiilinin masdarı olan قِرَاءَةٌ kelimesinin çoğuludur. Terim anlamı ise; Kur'ân'ın herhangi bir kelimesi üzerindeki med, kasır, hareke, sükun, nokta, i'rab gibi hususlarda olan değişikliktir. Çoğunluğa göre sahih olan yedi kırâat vardır.³⁷⁵

Sözünü ettiğimiz bu okuyuş farklılıkları Hz. Peygamber'in ashabına kolaylık olması için, bazı Kur'ân kelimelerini çeşitli şekillerde okumuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Kur'ân'ın bazı kelimelerinin okunuşunu birbirlerinden farklı şekillerde öğrenen ashab, daha sonra muhtelif bölgelere dağılmış ve her biri kendi bildiklerini oradaki tabiûna, onlar da tebe-i tabiûna öğretmişler; böylece her bölgede birbirinden farklı bazı okuyuşlar ortaya çıkmıştır.³⁷⁶

Bu konuda, o devirde, Arap yazısında henüz nokta ve harekelerin olmamasının da etkisi vardır. Zira noktasız ve harekesiz bir yazının okunuşunda ihtilafların çıkması gayet normaldir. Farklı noktalamalar farklı manaları ortaya çıkardığı gibi; hareke ve i'rab vermedeki değişiklikler de nahiv ve fıkıh açısından bazı ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁷⁷

---

³⁷⁴ Cassâs, a.g.e., II, 116; Diğer bir örnek için bkz. Cassâs, a.g.e., III, 292.

³⁷⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.96.

³⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.105.

³⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.106.

Görüldüğü gibi, ilk asırlardan itibaren başlayan bu kıraât hareketi bizzat Hz. Peygamber'in tutumundan kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber bu konuda kolaylığı tercih etmiştir. Nitekim bir gün Allah Rasulü, Hz. Ömer'e "Rahmet ayetini azap, azap ayetini rahmet olarak değiştirmedikçe Kur'ân'ın her okunuşu doğrudur." demiş ve bu sözlerle kıraât farklılıklarına müsaade etmiştir. Bu müsaade zamanla daha da genişlemiş ancak hiçbir zaman imana hâlel getirir bir duruma gelmemiştir. Kıraât farklılıkları Müslümanlar için bir nimet olmuş; Kur'ân'ın hıfzında kolaylık, manalarının izahında ve bazı hükümlerinin hafifletilmesinde faydalar sağlamıştır.³⁷⁸

Sebeb-i nüzul ve nesh meselelerinde olduğu gibi kıraât farklılıkları da ancak nakille bilinir. Akıl veya içtihat ile bilinmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca naklin Hz. Peygamber'e kadar dayandırılması gerekmektedir. Yukarıda bahsi geçen yedi kıraât tevatür ile Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.³⁷⁹

İlâhî koruma altında bulunan Kur'ân Hz. Peygamber'den günümüze kadar korunmuştur. Hz. Osman'ın Kur'ân'ı Kureyş lehçesiyle yazdırması kıraâtlerde birlik sağlanmasında en büyük faydayı sağlamıştır. Yani yazı, her ne kadar harekesiz ve noktasız olsa da, bu anlamda birleştirici bir rol oynamıştır. Neticede kısa zaman içinde bütün Müslümanlar Kur'ân'ı günümüzde olduğu şekliyle okumuşlar ve kıraât farklılıkları ilim ehlinin bildiği ve yararlandığı müstakil bir ilim haline gelmiştir.³⁸⁰

Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında zaman zaman bu farklılıklara değinmiştir. Bir örnek:

---

³⁷⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.97.

³⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.106.

³⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.102-106.

"وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ" (Bakara 2/196) ayetindeki *العمرة* lafzının kıraâtinde ihtilaf olduğunu belirtir. Bazılarının bu kelimeyi fethayla bazılarının dammeyle okuduğunu ifade eder ve bu konuyla ilgili rivayetleri aktarır:

“Said b. Ebi Burde’den gelen bir rivayet şöyledir: ‘Babamla eş-Şa’bî’nin umre konusunu tartıştıklarını işittim, eş-Şa’bî, muhakkak umre vaciptir, çünkü Allah ‘Haccı ve umreyi tamamlayın.’ buyurdu, dedi. -eş-Şa’bî ayette geçen umre lafzını dammeli okudu- Babam da muhakkak umre vaciptir dedi ve ayette geçen umre lafzını fetha ile okudu.’ ”

Böylece Tahâvî kıraat farklılığına rağmen, ayetin hükmünün değişmediğini vurgular. Ayrıca umreye başlandıktan sonra tamamlanmasının vacip olduğunu bildirir.³⁸¹

Cassâs da Tahâvî gibi ayetlerin tefsirinde ve hüküm istinbatında kıraat farklılıklarından yararlanmış ve gerekli gördüğü yerde onlar arasında bir tercihte bulunmuştur. Bir örnek:

“أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ” (Yahut yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret. Maide 5/95) ayetinde *كفارة* kelimesinin izafetle okunduğu gibi izafetsiz olarak tenvinle de okunabileceğini söyledikten sonra bunlar arasında bir tercih yapmamış ve her iki durumda da ayetin ne anlama geleceğinden bahsetmeyerek devam etmiştir.³⁸²

Her iki tefsirde kıraat farklılıklarına değinilmiştir. Cassâs genellikle kıraat sahiplerine ve senetlerine yer vermezken, Tahâvî kıraat farklılıklarını sahipleri ve senetleri ile aktarmıştır.

---

³⁸¹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 211.

³⁸² Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 475.

III.7) Tefsirlerdeki İsnatlar

Buraya kadar her iki tefsirin rivayet yönünün işledik. Ayetleri; sünnetle, sahabe ve tabii sözüyle, sebab-i nüzul, nâsîh-mensuh ve kıraat bilgisiyle açıklarken söz konusu bu unsurlara ulaşmak için birer isnat zincirine ihtiyaç vardır.

İsnat; sözlükte yükselmek, yükseltmek ve itimat etmek anlamlarına gelir. Hadis ilminde ise “Metne ulaştırılan raviler zinciri” ve “Sözün asıl sahibine aracılar vasıtasıyla yükseltilmesi” anlamlarına gelmektedir.³⁸³ İsnat zinciri özellikle, üzerine şer’î bir hüküm bina edilen ahkâma dair haberlerde büyük bir önem arz eder. Zira zayıf senetli bir haberle şari’in iradesine aykırı bir hükme varma riski söz konusudur.³⁸⁴

Burada iki müfessirin senetleri ne sıklıkta zikrettiği ve zikredilen senetlerin sağlamlık derecesi ele alınacaktır.

Tahâvî hiçbir hadisi senetsiz zikretmemiştir. Ayrıca zikrettiği bir rivayeti mevcut bütün şekilleriyle aktarmaya özen göstermiştir. Bu sebepten eseri bir hadis kitabı görünümündedir.

Tahâvî’nin rivayetleri hep حدثنا lafzıyla başlamaktadır. Bu Tahâvî’nin bütün hadisleri hocalarından bizzat aldığı anlamına gelmektedir. En çok hadis rivayet ettiği şeyhleri Yunus b. Abdil A’lâ, Bekkar b. Kuteybe, er-Rebî’ el-Murâdî, Muhammed b. Huzeyme, İbrahim b. Merzuk’tur. Bunlar ve diğer bazı şeyhlerden Tahâvî hadis rivayet ettiği gibi Müslim ve sünen sahipleri de hadis rivayet etmişlerdir.³⁸⁵

---

³⁸³ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.79-80.

³⁸⁴ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.80-82.

³⁸⁵ İşler, a.g.e., s.106.

Tahâvî, tefsirinin bir yerinde konuyla ilgili hadisleri *Meâni'l-Âsâr* adlı eserinde zikrettiği için tekrar etmez.³⁸⁶ Bazen birkaç konuyla birden alakası olan hadisleri daha önce senetleriyle birlikte zikrettiğini belirtir ve başka hadisler bulmuşsa sadece onları zikreder.³⁸⁷ Kimi zaman da önceden zikrettiği hadislere atıflar yapar.³⁸⁸

Tahâvî, ele aldığı ayetin tefsirinde ihtilaf varsa bunu zaman zaman belirtir. Bu konuda sahabe ve tabiûnun görüşlerini zikredip sonra senetlerini vereceğini söyler ve konuyu ele alırken bütün görüşleri senetleriyle birlikte aktarır. Kimi zaman herhangi bir konuyla ilgili çok hadis olduğunu ifade eder ve bu hadisleri daha sonra başka bir vesileyle ele alacağını bildirir.³⁸⁹ Bazen de konuyla ilgili birkaç hadis zikrettikten sonra diğerlerinin aynı anlamda olması sebebiyle onları zikretmez.³⁹⁰

Eğer mesele hakkında ihtilaf yoksa konuyla ilgili hükmü söyler ve hadisleri zikretmeye gerek duymadığını bildirir.³⁹¹ Şaz kabul ettiği görüşlerin senetlerini zikretmez.³⁹²

Tahâvî'nin *Ahkâm*'ında her bir ayeti açıklarken isnat ile ilgili izlediği yöntemin şu şekilde olduğu görülmektedir; Öncelikle ayeti başka bir ayetle tefsir etmeye çalışır bu mümkün değilse Hz. Peygamber'den gelen merfû hadislerle konuyu açıklar.³⁹³ Eğer konuyla ilgili merfû hadis bulunmazsa o zaman konuyu

---

³⁸⁶ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 211.

³⁸⁷ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 386.

³⁸⁸ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 128.

³⁸⁹ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 69.

³⁹⁰ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 75.

³⁹¹ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 257.

³⁹² Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 295.

³⁹³ Bkz. Tahâvî, a.g.e., II, 135.

sahabenin açıkladığını bildirerek, ilgili mevkuf haberleri zikreder.³⁹⁴ Eğer sahabeden konuyla ilgili mevkuf haber bulunmazsa, tabîlerin sözlerini (maktû) nakleder.³⁹⁵ Hadislerin mürsel³⁹⁶ veya âhad haber³⁹⁷ oldukları durumlarda bilgi verir.

Tahâvî, kimi zaman hadislerin senetlerini ve metinlerini eleştirir.³⁹⁸ Kimi zaman farklı hadisleri aynı anlama yorumlar. Bazen de hadisler arasında tercih yapar, nâsîh ve mensuh olanlarını belirtir.³⁹⁹

Tahâvî'nin zikretmiş olduğu hadislerin çoğu meşhur hadis kitaplarında geçmektedir. Bu hadislerin senetleri genellikle tek şahısta birleşmektedir. Bazen de tamamen farklı senetlerle rivayet edildikleri görülür.⁴⁰⁰

Cassâs ise, el-Hâkim en-Neysaburî, et-Taberânî, İbn Kâni' gibi zamanının değerli muhaddislerinden hadis almış ve fıkıh konusunda olduğu gibi hadis konusunda da kendisini yetiştirmiştir. Bundan dolayı tefsirinde konu ile ilgili hadisler için çoğu zaman "ومن جهة السنة" (Sünnet yönünden ise)⁴⁰¹ ifadesinden sonra çok sayıda hadis ve haberi delil olarak kullanmıştır.

Cassâs, tefsirine aldığı haberlerin sağlamlığı üzerinde durmuştur. Zaman zaman senet ve metin tenkitleri yapmıştır. Fakat hadis ve haberlerin çoğunluğunda senet vermemiştir. Bazen de "كرهت الإطالة بذكر اسانيدھا" (Senetleri zikrederek sözü uzatmayı uygun bulmadım)⁴⁰² diyerek açıklamada bulunur. Kimi zaman "و قد تقدم ذكر

---

³⁹⁴ Bkz. Tahâvî, a.g.e., II, 135.

³⁹⁵ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 351.

³⁹⁶ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 448.

³⁹⁷ Bkz. Tahâvî, a.g.e., II, 29.

³⁹⁸ Yukarıda konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bkz. "Tefsirlerin Hadis Usûlü Yönü" başlığı s.88.

³⁹⁹ Yukarıda konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bkz. "Sünnetin Sünnetle Neshi" başlığı s.77.

⁴⁰⁰ İşler, a.g.e., s.110.

⁴⁰¹ Bkz. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 135-137.

⁴⁰² Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 269; III, 414.

"سنده" (Senedinin zikri daha önce geçmişti)⁴⁰³ diyerek tekrardan kaçındığını bildirir. Böylece tefsirini daha muhtasar tutmuş olur.

Cassâs tefsirine aldığı hadis ve haberlerin isnadlarına nadiren yer verir. İsnadlarını zikrettiği rivayetlerin iki grupta toplandığı dikkat çekmektedir; Bunlardan bir tanesi Cassâs'ın kendisine kadar ulaşmayan rivayetler, diğeri ise isnadı kendisine kadar ulaşan rivayetlerdir. Cassâs, senedi kendisine kadar uzanan rivayetleri bizzat şeyhlerinden almış ve "حَدَّثَنَا" lafzıyla rivayet etmiştir. Bu rivayetleri genellikle şu şeyhlerinden yapmaktadır: İbn Kâni', Muhammed b. Bekr el-Basrî, Cafer b. Muhammed el-Vâsıtî, Abdullah b. Muhammed b. İshak el-Mervezî.

Cassâs kimi zaman "حَدَّثَنَا مَنْ لَا أَتَهُمْ" (Kendisini herhangi bir zayıflıkla itham etmediğim birisi bize rivayet etti ki)⁴⁰⁴ diyerek hadisi bizzat aldığı kişinin adını açıkça vermekten uzak durur. Böyle davranmasının sebebi hadisi almış olduğu şeyhini unutmuş olması olabileceği gibi, başkaları tarafından kötü tanınmış fakat kendisinin iyi bildiği bir gizli tutmak istemesi de olabilir.⁴⁰⁵

Cassâs isnadı kendisine kadar ulaşmayan rivayetleri ise "رُوي" lafzıyla rivayet etmiştir. Rivayet ettiği hadis ve haberlerin bazılarını tam isnatla zikrederken bazılarını inkıtâ'lı bir şekilde aktarmıştır. Bu bakımdan tefsirinde tamamen isnadsız haberlerin yanında merfu, mevkuf, maktu, mürsel ve munkatı hadis ve haberler de vardır.

---

⁴⁰³ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 513.

⁴⁰⁴ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 329.

⁴⁰⁵ Güngör, a.g.e., s.97.

Cassâs'ın tefsirinde yer alan hadisler genellikle muteber hadis kitaplarında bazı önemsiz farklılıklarla mevcuttur.⁴⁰⁶

Neticede Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da bütün hadisleri senetleriyle zikretmiş, mürsel ve munkatî' olarak rivayet ettiği hadisleri belirtmiş, bazen senetteki ricali cerh ve ta'dile tâbi tutmuştur. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da isnada âzamî özen gösterdiği söylenebilir.

Her iki müfessir değerli muhaddislerden hadis almışlardır.

Her iki müfessirin hadisleri rivayet ederken senet ve metin tenkidi yaptıkları görülmektedir. Tahâvî, hadisçilik yönü kuvvetli olmasından kaynaklı olsa gerek tefsirindeki isnatlar bakımından oldukça sağlam görünmektedir. Tahâvî hiçbir haberin senedini ihmal etmezken, Cassâs daha çok metin ve yoruma odaklanmış durumdadır.

Tahâvî'nin rivayet ettiği hadislerin tamamının senedi kendisine kadar ulaşırken, Cassâs'ın *Ahkâm*'ında senedi Cassâs'a kadar uzanmayan rivayetler de yer almaktadır. İki tefsirde de merfû, mevkuf, maktu ve mürsel rivayetler vardır.

Her iki müfessirin rivayet ettiği hadisler arasında meşhur hadis kitaplarında geçen rivayetler bulunmaktadır.

III.8) Değerlendirme

Ahkâmul-Kur'ân'lardan önce gelenin sonrakini etkilediği görülmektedir. Cassâs'ın eserinde Tahâvî ve Şâfiî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'larına atıf yapması ve yine Cassâs'ın, Tahâvî'nin dayısı el-Müzenî'den rivayette bulunması bu iddiamızı

---

⁴⁰⁶ Güngör, a.g.e., s.103.

destekler mahiyettedir. Bu durum ayrıca Tahâvî'nin bir şafîf âlimi olan dayısı el-Müzenî'den istifadesinin Cassâs'a intikal ettiği anlamına da gelebilir.

Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında muhaddis kimliğinin öne çıktığı görülmektedir. Onun senetler konusunda gösterdiği titizlik bu fikrimizi güçlendirir mahiyettedir. Tahâvî yalnızca hadisleri değil tâbînin, tebe-i tâbînin, sonraki âlimlerin ve fukahânın görüşlerini; kıraat farklılıklarını senetli bir şekilde nakletmektedir.

Tahâvî'nin rivayet ettiği hadislerin tamamının senedinin kendisine kadar ulaşması da *Ahkâm*'ında muhaddis kimliğinin ön plana çıktığını göstermektedir. Fakat Cassâs'ın *Ahkâm*'ında senedi Cassâs'a kadar uzanmayan rivayetler de yer almaktadır.

Cassâs'ın *Ahkâm*'ında zikredilen fıkıh eserlerinin sayısının daha fazla olması ve onun yoruma odaklanmış durumda olması *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında fakih kimliğinin önde olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan her iki müfessir önemli muhaddislerden hadis almışlardır ve *Ahkâmu'l-Kuran*'larında rivayet ettikleri hadisler arasında meşhur hadis kitaplarında geçen rivayetler bulunmaktadır.

Tahâvî sünnete bir kaynak olarak oldukça önem vermektedir. Nesh meselesinde hem Kur'ân'ın hem de sünnetin Allah'tan olduğunu ve bu iki kaynağın birbirini nesh edebileceğini vurgulamaktadır. Cassâs da aynı vurguyu yapmaktadır.

İncelediğimiz *Ahkâmû'l-Kur'ân*'larda zikredilen kaynakların sayısı o dönemlerde hâkim olan ilmî alışkanlıkların tabiatına bağlı olarak azdır. Çünkü söz konusu devirde kullanılan bilgiler daha çok senediyle rivayet edilmektedir.

Her iki fikhî tefsirde rivayete dayalı bilginin ve kültürün hâkimiyetinin olduğu görülmektedir. Fakat iki müfessirin de rivayetleri ve diğer görüşleri aktardıktan sonra veya aktarmadan önce kendi görüşlerini, çıkarımlarını ifade etmeleri; rivayet ve görüşleri kimi zaman eleştirmeleri; bazı hadisleri metin tenkidine tabi tutmaları; bazı ayetlerdeki nesh iddiasına karşı çıkmaları mantığa da yeteri kadar önem verdiklerini göstermektedir.

IV) RE'Y

Bu tür tefsire التفسير بالدراية (dirayet) adı da verilmektedir.⁴⁰⁷ Re'y tefsiri; başta Kur'ân'ın kendisi, sünnet ve sahabeden ve tabiûndan gelen haberler, daha sonra Arap dili ve edebiyatı gibi diğer lüzumlu bilgilerin ışığı altında müfessirin kendi içtihat ve re'yiyle Kur'ân'ı tefsir etmesi demektir.⁴⁰⁸

IV.1) Tefsirlerin Hadis Usûlü Yönü

Hadis usulü bir haberin senet ve metnini belirli kıstaslar süzgecinden geçirerek o haberin güvenilirlik derecesini ortaya koyan ilimdir.⁴⁰⁹

Tahâvî hadisleri senetleriyle birlikte aktarmaktadır fakat eserinin mukaddimesinde hadisleri delil olarak değerlendirirken ne gibi hususlara dikkat ettiğiyle ilgili veya hadis usulü yönünü açıklayıcı bilgi vermez. Bununla birlikte kimi zaman zıt anlamdaki hadisler arasında tercih yaparken veya her iki hadise aynı anlamı yüklerken bazı açıklamalar yapar. Bazen hadisi hem senet hem metin

---

⁴⁰⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.230.

⁴⁰⁸ Cerrahoğlu, a.g.e. s.230.

⁴⁰⁹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.5.

yönünden eleştirir ve âhad⁴¹⁰, muttasıl⁴¹¹, munkatı⁴¹², mürsel⁴¹³ haberler olduklarını belirtir.

Tahâvî, iki hadis arasında tercih yaparken sahabîden gelen haberi tâbîden gelen habere tercih eder. Bir örnek:

Tahâvî, İbn Abbas ve İbn Ömer'den yolculuğa çıkan ve gittiği yerde on beş gün kalmaya niyet eden birisinin namazlarını tam kılması gerektiğini bildiren bir haber nakleder. Aynı konuyla ilgili tâbînden Said b. el-Müseyyib'den gelen ve yolculuğunda dört gün kalmaya niyet eden bir kimsenin namazlarını tam kılması gerektiğini bildiren başka bir haber nakleder. Tahâvî ilk rivayeti, Hz. Peygamber'in ashabından gelmiş olması sebebiyle tercih ettiğini ifade eder ve Hz. Peygamber'den gelen ve bu görüşü destekleyen başka haberler zikrederek ilk rivayetin haklılığını ispatlamaya çalışır.⁴¹⁴

Tahâvî daha sonra gelen haberi daha önce gelen habere tercih eder. Bir örnek:

Tahâvî, İbn Abbas'tan Haşimoğullarının sadaka almalarını serbest bırakan ve yasaklayan iki ayrı hadis rivayet eder. Haşimoğullarının sadaka almasını yasaklayan haberde İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki kendileriyle ilgili hükmü haber verdiğini bildirir. Daha sonra ilk haberin Allah'ın onlara sadakaları yasaklamasından önceki dönemi kapsadığını söyler ve sonraki haberi tercih eder.⁴¹⁵

---

⁴¹⁰ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 29.

⁴¹¹ Tahâvî, a.g.e., I, 234.

⁴¹² Tahâvî, a.g.e., I, 339; II, 136.

⁴¹³ Tahâvî, a.g.e., I, 448.

⁴¹⁴ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 192.

⁴¹⁵ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 377.

Tahâvî, çoğunluğun rivayetini tercih eder. Bir örnek:

Tahâvî, i'tikaf ayetini tefsir ederken İbn Abbas'tan birbirine zıt iki haber zikreder. Bu haberlerden birisi sadece Tâvûs tarafından diğeri ise Atâ, Mücâhid ve Ebû Fâhite yoluyla rivayet edilen aynı anlamdaki İbn Abbas'ın haberini yine onun sadece Tâvûs tarafından nakledilen haberine “فكان ثلاثة أولى بالحفظ من واحد” Üç kişinin hafızası bir kişiye tercih edilir.” diyerek tercih eder.⁴¹⁶

Tahâvî'nin tercih sebeplerinden biri de kelimenin lügatteki anlamını esas almasıdır. Bir örnek:

“ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ” (Bakara 2/197) ayetinin açıklamasında Tahâvî, Mücahid'den ve diğeri bazı sahabi ve tabîlerden gelen birkaç haber nakleder. Bu haberlerde “cidal” kelimesi kavga olarak açıklanır. Mücahid'den gelen başka bir rivayette ise aynı kelime şüphe olarak açıklanır. Cidal kelimesi Arap dilinde tartışma anlamına geldiği için Tahâvî, ilk görüşü tercih eder. Ayrıca tartışma anlamına gelen aynı kelimeyi içeren Mücadele suresinin ilk ayetini⁴¹⁷ ve Mü'min suresinin 35. ayetini⁴¹⁸ delil olarak zikreder.⁴¹⁹

Tahâvî, zaman zaman zıt anlamlı hadisler arasını te'lif eder. Bunu yaparken bazen hadisleri aynı anlama yorumlar⁴²⁰, bazen kelimelerin lügatteki anlamlarından yararlanır.⁴²¹

---

⁴¹⁶ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 475.

⁴¹⁷ قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

⁴¹⁸ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الدِّينِ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ

⁴¹⁹ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 35.

⁴²⁰ Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 247-248.

⁴²¹ Bkz. Tahâvî, a.g.e., II, 33.

Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ına mukaddime olarak yazdığı *Usûlü'l-Fıkh*'ında hadis usulü ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir.⁴²²

Cassâs, birbirine zıt gibi görünen hadislerde;

1. Eğer, iki haberden birisi selefin amel ettiği diğer amel etmediği bir şey içeriyorsa Cassâs amel edilen rivayeti tercih eder. Bir örnek:

Cassâs, *Ahkâmul-Kur'ân*'ında Fatiha'nın açıktan okunduğu namazlarda bismelenin açıktan okunup okunmaması hakkında Hz. Peygamberden farklı rivayetler geldiğini, fakat selefin çoğunun uygulamasının besmeleyi içten okumak olduğunu belirttikten sonra kendi tercihinin de içten okumak yönünde olduğunu ifade eder.⁴²³

2. Birisi âm, diğeri hâs olan iki rivayetten birisi hakkında fakihler ittifak edip diğeri hakkında ihtilafa düşmüşlerse hakkında ittifak edilen hadisi tercih eder. Bir örnek:

Bu prensibe dayanarak bitkilerden zekât alınmayacağına dair olan hadis karşısında yağmurla sulanan bitkilerden onda bir oranında zekât alınmasını ifade eden hadisi tercih etmiştir.⁴²⁴

3. Bir kimseden birbirine zıt iki haber geliyorsa ikisini de tercih etmez ve bu kişi o konuda hiç nakil yapmamış gibi hareket eder. Bir örnek:

Cassâs, Bir kimsenin gideceği yerde mukim sayılabilmesi için orada en az kaç günlük bir ikamete niyet etmesi gerektiği meselesinde makbul olan görüşün “on

---

⁴²² Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, tahkik: Uceyl Câsim en-Neşemî, Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul 1994, III, 29-245.

⁴²³ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 17.

⁴²⁴ Cassâs, a.g.e., III, 12, 14.

beş gün” olduğu görüşündedir. Bu görüşünü ifade ettikten sonra Said b. el-Müseyyib’den gelen bir habere istinaden bu sürenin dört gün olduğuna dair itiraza karşılık olarak yine aynı şahıstan gelen ve söz konusu sürenin on beş gün olduğunu belirten haberi ileri sürer. Ardından aynı şahıstan gelen bu iki zıt rivayetin ikisinin de göz ardı edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴²⁵

Tahâvî, bu konuyu açıklarken Said b. Müseyyib’den gelen ve “on beş gün” görüşünü içeren haberden hiç bahsetmemektedir. Şerhu *Meâni'l-Âsâr*'da da söz konusu rivayet geçmemektedir.

4. Bir konuda yasaklayan ve mübah kılan iki ayrı rivayet varsa yasaklayıcı tercih eder. Bir örnek:

Cassâs, at etinin yenilmesini yasaklayan ve serbest bırakan haberler geldiğini ve bunlardan yasaklar mahiyette olanların tercih edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴²⁶

5. İki haber birbiriyle çatışırsa Kur'ân'ın zahiri ve Hz. Peygamber'den gelen diğer mütevatir haberlerin gereğince hareket eder. Bir örnek:

İslam devletinde yaşayan gayrimüslimlerin diyetlerinin Müslümanlarınki ile eşit miktarda olduğu konusunu işlerken “ودية الكافر نصف دية المسلم/ Kafirin diyeti Müslümanınkinin yarısı kadardır” şeklindeki bir habere dayanılarak yapılan bir itiraza karşılık, bu haberin hem Kur'ân'a hem de Hz. Peygamber'den gelen diğer mütevatir haberlere aykırı olması sebebiyle geçersiz olduğunu savunur.⁴²⁷

6. Cassâs, birbirine zıt olan iki haberi uzlaştırır. Bir örnek:

---

⁴²⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 256.

⁴²⁶ Cassâs, a.g.e., III, 183-184.

⁴²⁷ Cassâs, a.g.e., II, 239-240.

Dışarıda cinayet işleyip sonra Kabe'ye sığınan bir kimseye kısasın tatbik edilip edilmeyeceği konusunda el-Hasen'den iki rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerden bir tanesi katile kısasın Kabe'de tatbik edileceğini, diğeri ise oradan çıkarıldıktan sonra tatbik edileceğini ifade eder. Cassâs, bu iki kavlin sonuç olarak aynı şeyi ifade ettiğini, aralarında bir farklılık olmadığını söyleyerek iki rivayeti uzlaştırmaya çalışır.

428

Cassâs, bazen hadisleri senet⁴²⁹ veya metin⁴³⁰ yönünden, bazen hem metin hem senet yönünden⁴³¹ eleştirir.

Cassâs'ın haber-i vahid ile ilgili görüşü, bu tür haberlerin kabulü yönündedir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında yeri geldikçe bazı ayetlerle, haber-i vahid arasında irtibat kurar ve ayetin haber-i vahidin kabulü için bir delil olduğunu ifade eder ve bu gibi haberlerin dindeki önemini ispat etmeye çalışır. Bir örnek:

"إِنَّ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أَوْلِيَّكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمْ يَكْفُرُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ

الَّذِينَ اللَّاعِنُونَ" (Bakara 2/159)

Ayetini açıklarken "Bu ayet Rasulullah'tan tek başına bir hadis işitmiş olan bir kimsenin, aldığı bu haberi yaymasını gerektirdiğine göre zımnen onun kabulünü de öngörmektedir."⁴³²

Cassâs, haber-i vahidi kabul etmeyenlerin delil olarak kullandıkları ayet-i kerimleri tefsir ederken bu ayetlerin haber-i vahidin reddini gerektirmeyeceğini vurgular ve bilakis kabulünü gerektireceklerini ispatlamaya çalışır.⁴³³

---

⁴²⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 22.

⁴²⁹ Cassâs, a.g.e., I, 266.

⁴³⁰ Cassâs, a.g.e., III, 144.

⁴³¹ Cassâs, a.g.e., I, 238.

⁴³² Cassâs, a.g.e., I, 100.

Cassâs, güvenilir bir râviden gelen ve selef tarafından olumlu bakılan âhad haberlerin makbul olduğu görüşündedir. Zaman zaman bu görüşünü ispat etmeye çalışır. Mesela; Kiblenin değiştirilmesiyle ilgili ayetin⁴³⁴ tefsirini yaparken şöyle der:

“Sahabeden birinin o sırada namaz kılmakta olan bir kısım ashaba bu ayeti haber vermesi üzerine onlar derhal yönlerin değiştirmişlerdir. Bu da gösteriyor ki onlarca tek sahabinin haberi de makbuldür.”⁴³⁵

Cassâs’ın tefsirinde haber-i vahidle ilgili bazı prensipleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Âhad haberler dinde hüccet olarak kullanılırlar fakat kesin bir ilim ifade etmezler. Bu açıdan mütevatir haberden ayrılırlar. Fakat sonradan birçok kişi tarafından hüsnü kabul görmüş olan bazı âhad haberler mütevatir haber hükmündedir.⁴³⁶

2. Ahad haberler, mütevatir haberler gibi olmadıkları için onlarla Kur’ân’a itiraz edilemez⁴³⁷ ve yine onlarla Kur’ân’ın neshi de mümkün olmaz.⁴³⁸

3. Haber-i vahidle ayetin neshi mümkün olmayacağı gibi tahsisi de mümkün olmaz.⁴³⁹ Fakat ayetin mahsus olduğu ittifakla kabul edilmişse, ancak o zaman haber-i vahidle ayetin tahsisi caiz olabilir.⁴⁴⁰

4. Haber-i vahidle ayetin hükmüne bir ilave yapmak mümkün değildir.⁴⁴¹

---

⁴³³ Cassâs, a.g.e., III, 204.

⁴³⁴ Bakara 2/144.

⁴³⁵ Cassâs, a.g.e., I, 87.

⁴³⁶ Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 368.

⁴³⁷ Cassâs, a.g.e., III, 28.

⁴³⁸ Cassâs, a.g.e., I, 22, 518.

⁴³⁹ Cassâs, a.g.e., I, 122.

⁴⁴⁰ Cassâs, a.g.e., III, 22.

⁴⁴¹ Cassâs, a.g.e., II, 337-339.

Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın mukaddimesinde hadis usûlü ile ilgili görüşlerine yer vermezken Cassâs, *Ahkâm*'ının mukaddimesi mahiyetinde olan *Usûlü'l-Fıkh*'ında hadis usulü görüşlerini ifade etmiştir.

Her iki müfessir hadisleri senet ve/veya metin yönünden eleştirmeleri, zıt gibi görünen iki rivayet arasını te'lif etmeye çalışmaları ve bunlar arasında tercihte bulunmaları açısından benzer tavır içerisinde olmuşlardır.

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında haber-i vâhid konusunda uzun uzun prensipler zikretmesi, buna karşılık Tahâvî'nin, bu konuya Cassâs kadar yer vermemesi tefsirlerinin farklı bir yönünü oluşturmuştur.

IV.2) Tefsirlerin Fıkıh Usûlü ve Fıkıh Yönü

“Müctehidin şer'î-amelî hükümleri tafsilî delillerden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütününe usûlü'l-fıkh denir.”⁴⁴²

Fıkıh usûlünde temel kaynak Kur'ân ve sünnettir. Bunların kaynak olduğunda âlimler ittifak etmiştir. Tahâvî de Kur'ân ve sünneti iki temel kaynak kabul eder. Tahâvî'nin müstakil bir fıkıh usulü kitabı yoktur. Fakat *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da fikhî hükümler içeren ayetlerin tefsirini yapmış olması sebebiyle fıkıh usulünün yöntemlerini uygulamıştır.

Tahâvî, tefsirinde sünnet konusu üzerinde hassasiyetle durur. Tefsirinin birkaç yerinde sünnetin Kur'ân'a ek hükümler getirdiğini özellikle vurgular.⁴⁴³ Bir örnek:

---

⁴⁴² Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkh)*, çev. İ. Kâfi Dönmez, TDV yay., Ankara 2009, s.28.

"و كان قصر الصلاة في الآية إنما هو في حال الخوف, ثم وجدنا السنة قد ردت حكم حال الأيمن/ في

ذلك إلى حكم حال الخوف"⁴⁴⁴

"والآثار عن Birkaç yerde Hanefî âlimlerinin hadislere ters düşen görüşlerini
"Hz. Peygamber ve ashabından gelen haberler رسول الله (ص) و عن أصحابه أولى من النظر"
"فذلك عندنا من قولهما أولى مما قد قاله أبو حنيفة و زفر و محمد و" ⁴⁴⁵veya
"Ebû Hanife, Züfer, Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşlerinden daha üstündür"⁴⁴⁶ diyerek
reddeder. Fakat bir yerde onların sünnete ters düşen görüş benimsemelerinin sebebini
"غير أن هذه الآثار عندنا لم تتصل بأبي حنيفة و زفر و أبي يوسف و محمد, و لو
"Bu noktada ilgili اتصلت بهم عندنا لقالوا بها, لأنه ليس لأحد التخلف عن رسول الله (ص)"
rivayetlerin Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'e muttasıl bir yolla
ulaşmamıştır. Eğer muttasıl bir yolla onlara ulaşmış olsaydı mutlaka gereği gibi fikir
beyan ederlerdi. Çünkü hiç kimsenin Rasûlullah (s.a.v.)'a ihtilaf etme hakkı
yoktur."⁴⁴⁷

Tahâvî'nin sünnete verdiği önem yukarıdaki ifadelerde açıkça görülmektedir.
Diğer taraftan bu cümlelerde Tahâvî'nin müstakil bir müçtehit olduğu
anlaşılmaktadır. Tahâvî, kendisini herhangi bir mezhebin veya fakihin görüşlerini
tamamen benimsemek durumunda görmemekte ve kendi sistemine uygun gelmeyen
bir görüşü rahatlıkla eleştirebilmektedir.

---

⁴⁴³ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 69, 198; II, 97.

⁴⁴⁴ Tahâvî, a.g.e., I, 197.

⁴⁴⁵ Tahâvî, a.g.e., I, 300.

⁴⁴⁶ Tahâvî, a.g.e., II, 314.

⁴⁴⁷ Tahâvî, a.g.e., I, 300.

Diğer taraftan çoğunlukla yöntemini kullandığı Hanefî âlimlerinin mantığa ve Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere olan sadakatine güvenmektedir. Çünkü Hanefî âlimlerinin benimsemediği bir görüşü ile karşılaştığı zaman bu görüşün bilgi eksikliğinden kaynaklandığını eğer gerekli rivayetler kendilerine ulaşmış olsa onların bu görüşte olmayacaklarını ifade etmiştir.

Cassâs'ın fihhi tefsirine bakıldığında, fıkıh usûlü ilminin prensiplerinden geniş bir şekilde istifade ettiği görülür. Ayrıca Cassâs tefsirine mukaddime olarak bir fıkıh usûlü eseri telif etmiştir. Kendisi bunun sebebini *Ahkâmu'l-Kur'ân*'na başlarken şöyle açıklamıştır:

"قد قدمنا في صدر هذا الكتاب مقدمة تشتمل على ذكر جمل مما لا يسع جهله من أصول التوحيد وتوطئة لما يحتاج إليه من معرفة طرق استنباط معاني القرآن واستخراج دلائله وإحكام ألفاظه وما تتصرف عليه أنحاء كلام العرب والأسماء اللغوية والعبارات الشرعية إذ كان أولى العلوم بالتقديم معرفة توحيد الله وتنزيهه عن شبه خلقه و عما نحلّه المفترّون من ظلم عبّيده والآن حتى انتهى بنا القول إلى ذكر أحكام القرآن ودلائله والله نسأل التوفيق لما يقربنا إليه ويزلفنا لديه إنه ولي ذلك والقادر عليه"

“Bu kitabın başında bir mukaddime sunduk. Bu mukaddime tevhid esasları ile ilgili mutlaka bilinmesi gereken bir takım bilgilerin zikri ile; Kur'ân manalarının istinbat, delaletlerinin ve lafızlarındaki ahkâmın istihraç yollarının, ayrıca Arab'ın deyişleri ile, lügavî isimlerin ve şer'î ibarelerin muhtelif kullanışlarının bilinmesi hususunda ihtiyaç duyulan bir takım hazırlayıcı ön bilgileri ihtiva ediyordu.”⁴⁴⁸

---

⁴⁴⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 6.

Cassâs, ayetlerden hüküm çıkarırken usul kitabında ortaya koyduğu prensiplere sadık kalmış ve sık sık usulüne atıfta bulunmuştur.⁴⁴⁹ Tefsirinde adeta *Usulu'l-Fıkh*'ının uygulamasını yapmıştır.

Cassâs, tefsirinde Kur'ân ve sünnet dışında hanefî mezhebinin kabul etmiş olduğu diğer hüküm kaynaklarının meşrûiyetini her fırsatta ispata çalışır. Diğer taraftan usulünde geniş bir şekilde ele aldığı usul kaidelerine dayanarak ayetlerden hükümler çıkarır. Bunun örnekleri “İçtihat Görüşleri” başlığı altında sunulmaktadır.

Kur'ân ve sünnet dışında fıkıh usulü kapsamına giren iki müfessirin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında temas ettiği diğer hususlar aşağıda takdim olunmaktadır.

IV.2.1) İçtihat Görüşleri

İctihad sözlükte, zor bir işi başarmak için insanın var gücünü harcaması ve imkânları seferber etmesi anlamına gelir. İctihadın terim anlamı ise fakihin, şer'î-amelî hükümleri tafsîlî delillerinden çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koymasıdır.⁴⁵⁰

Tahâvî, fikhî tefsirinde içtihat ile eş anlamlı olan istinbat ve istihraç kelimelerini kullanmıştır. Bu kelimeleri kullandığı yerlerde sünnetle kesin olarak sabit olan bir meselede ayrıca içtihada gerek yoktur demiştir. Bazen sahabenin rivayet ettiği haberlerin, istinbat ya da re'ye dayanılarak söylenmiş olamayacağına dikkat çekip, bu sözleri Hz. Peygamber'den almış olmalarının gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁹ Cassâs, a.g.e., I, 19, 161, 429.

⁴⁵⁰ Şa'bân, a.g.e., s.437.

⁴⁵¹ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 186, 338-339.

Tahâvî içtihat edebilecek, hatta usul ve fûruda mezhep imamının aksine içtihat edebilecek kadar fakih bir âlim olup birçok âlim onun mezhepte müctehid olduğu görüşündedir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında ayetlerden, hadislerden, sahabe ve tâbiûn sözlerinden ahkâm istinbat ettiği görülmektedir.

Tahâvî'nin tefsirinde ayetlerden hüküm çıkarmasına çok az örnek vardır. Bunlardan biri şu şekildedir:

Zekâtın kimlere verileceğini açıklayan “وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ” /Allah yolunda çalışıp cihat edenlere” (Tevbe 9/60) lafzından maksadı şöyle açıklar: “Bu Allah yolundakilere yardım etmektir. Mücahitler onlardandır. Onlara cihat etmeleri için yardım yapılır. Kendilerine verilen mallar mülkleri olur. Onlardan kim kendi mülküne verilen maldan cihat için bir harcamada bulunmadan ölürse o mal onun terekesi olur ve terekeye ne uygulanırsa ona da o yapılır.”⁴⁵²

Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında hadislerden hüküm çıkarmaya dair pek çok örnek vardır. Bir örnek:

“İbn Ümmü Mektum, Peygamber (s.a.v.)'e ‘Mescitle aramda bazı engeller var, bazen kılavuz bulabiliyorum, bazen de bulamıyorum.’ dedi. O da ‘Sen ezanı duyuyor musun? Ezanı duyduğunda ona yürü gel.’ buyurdu. Daha sonra başka bir adam Hz. Peygamber’e buna benzer bir soru sormuş o da ‘Ezanı duyuyorsan yaklaş gel.’ diye cevap vermiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: ‘İçimden öyle geçiyor ki, bir adamı insanlara namaz kıldırma üzere tayin edeyim de sonra gidip namaz kılmayanların evlerini ateşe vereyim.’

---

⁴⁵² Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 367-368.

Rasulullah (s.a.v.)'in 'Ezanı duyuyor musun?' sözünün anlamı bize göre namaz vaktinin girdiğini bilmektir. Çünkü Allah rasulü o esnada namaz vakitlerini günün saatlerine göre değil, sadece duyduğu kametle ve namazın girdiği haberiyle öğrenebilen görme engelli birisiyle konuşuyordu. Kaldı ki söz konusu kişi görme engelli değil de sağır biri dahi olsaydı, -namaz vaktinin girdiğini öğrenmesi halinde- namaza gelme konusunda üzerine düşen farz, işitme sorunu olmayan bir kimseden farksız olur ve sağırlık, onun bu yükümlülüğünü kaldırmazdı.”⁴⁵³

Tahâvî'nin sahabe ve tabiûn sözünden hüküm istinbatına bir örnek:

"عن السائب بن يزيد قال: سمعت عثمان بن عفان يخطب الناس و يقول: هذا شهر زكاتكم فمن كان

عليه دين فلؤده, ثم لتؤدوا زكات ما بقي"

Hız. Osman'ın bu sözünü nakleden Tahâvî şu hükmü çıkarır; "Görüldüğü gibi Osman onlara mallarından borçlarını ayırmalarını geri kalanının zekâtını zekât ayında vermelerini emretmiştir. Eğer zekât ellerinde bulundurdıkları bütün mallar için gerekseydi, bu durumda borçlarını ödemek için ayırdıkları miktarın da zekâtını vermeleri gerekirdi.

"Elinde bulundurduğu yıllanmış mala zekât düşen kişinin o malın bir kısmını veya tamamını borcunu ödemek için çıkarması zekâtın vücûbiyetini gidermez. Aynı şekilde ticaret malı olmayan bir mal satın alsa ya da bu malı hibe etse veya zengin birisine sadaka verse bu yaptıkları vacip olan zekâtı iptal etmez.

"Mademki Osman (r.a.) borç için ayrılan mala zekât düşmez görüşündedir. O halde bu görüş onun mezhebinin de borç miktarına zekât düşmediğini ortaya

---

⁴⁵³ Tahâvî, a.g.e., I, 147-148.

koymaktadır. Çünkü yillanmış malın elden çıkarılması durumunda zekâtını düşürecek bir hüküm yoktur. "إن هذا شهر زكاتكم" sözü ise bu ayda zekât vermeniz vacip olmuştur anlamına gelmektedir. "زكوا ما بقي" sözü ise sözün söylendiği andan önce zekâtın vacip olduğuna işaret etmektedir.⁴⁵⁴

Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında her ayetten az veya çok sayıda hüküm çıkarmış ve müctehit olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim yukarıda Cassâs'ın fikhî yönünü incelerken onun meselede müctehit mertebesinde olduğuna dair görüşlerin varlığından bahsedilmişti.⁴⁵⁵

Cassâs'ın ayetlerden çıkardığı hükümlerin sayıca çokluğu dikkat çekmektedir. Bunun en bariz örneğini yetmiş bir tane hüküm çıkardığı Mâide sûresinin 6. ayetinin⁴⁵⁶ tefsirinde görülür. Cassâs önce çıkardığı hükümleri ayrıntılı bir şekilde anlatmakta daha sonra da maddeler halinde özet olarak vermektedir.⁴⁵⁷

Cassâs'ın ayetlerden çıkardığı hükümlerin ilk anda akla gelmeyecek kadar dolaylı olması dikkat çekmektedir. Örneğin "(Ey Eyyub!) Eline bir demet sap al da onunla vur. Yemininde durmamazlık etme." (Sad 38/44)⁴⁵⁸ ayetinden çıkardığı dokuz tane hükümden bir tanesi şudur: Erkek hanımını te'dip maksadıyla dövebilir. Eğer böyle olmasaydı Hz. Eyyub ne böyle bir yemin edebilirdi, ne bu yeminini yerine

---

⁴⁵⁴ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 284.

⁴⁵⁵ Tezimizin 18. sayfasına bkz.

⁴⁵⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُنِيمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

⁴⁵⁷ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 328-392.

⁴⁵⁸ وَخَذْ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاصْرَبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

getirmek için hanımını dövebilirdi, ne de Allah Teâla yemininden dolayı hanımına vurmasını ona emrederdi.⁴⁵⁹

Ayrıca Cassâs, ayetlerden çıkardığı hükümleri genellikle ayrı bir başlık altında vermektedir.

Cassâs, Bakara suresinde geçen bakara kıssasındaki⁴⁶⁰ ineğin tarifinden içtihadın cevazına delil bulur. Ayette geçen “Ne yaşlı ne de çok genç, ikisinin ortası” bir ineği tespit etmek için içtihat etmeye ihtiyaç duyulacağını ifade eder.⁴⁶¹

Tahâvî daha çok hadislerden, Cassâs ise ayetlerden hüküm çıkarmaktadırlar. Tahâvî'nin ayetlerden, Cassâs'ın ise hadislerden hüküm çıkarmalarının nadir olduğu görülmektedir.

IV.2.2) İcmâ Görüşleri

İcmâ, bir meselenin şer'î hükmü hakkında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, herhangi bir asırda yaşayan bütün İslam müçtehitlerinin fikir birliği etmeleridir.⁴⁶²

Tahâvî bu meseleye tefsirinin birkaç yerinde değinir. İki yerde ileri sürülen görüşün kitap, sünnet veya icmâdan herhangi biri ile sabit olmadığı için kabulünün mümkün olmayacağını ifade eder.⁴⁶³ Başka bir yerde ise kocası ölen hamile kadının iddetinin dört ay on günde değil, çocuğun doğmasıyla son bulacağı hakkında

---

⁴⁵⁹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 383.

⁴⁶⁰ Bakara 2/68. قَالَوَادْعُ لَنَا رَبَّنَا يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافعلوا مَا تُمَرُونَ.

⁴⁶¹ Cassâs, a.g.e., I, 35.

⁴⁶² Şa'bân, a.g.e., s.105.

⁴⁶³ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 335; 371.

âlimlerin icmâ'ı bulunduğunu bildirir.⁴⁶⁴ Başka bir yerde de “Zekât vermekle yükümlü olan kimseler âlimlerin icmâna göre şu kimselerdir.”⁴⁶⁵ ifadesini kullanır.

Cassâs ise tefsirinde bazı ayetleri icmân sıhhatine delil gösterir, bunlardan biri şu şekildedir:

“ ‘Yoksa siz, Allah, içinizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? (Tevbe 9/16)’⁴⁶⁶ ayet, Rasûlullah (sa.v.)’a itaatin gereğini ortaya koyduğu gibi, kişinin müminlere ittibâ etmesinin gerekliliğini ve onlardan yüz çevirmeyi terk etmesinin önemini de iktiza etmektedir. Bu durum ise icmânın şerî bir hüccet olmasını gerektiren bir delildir.”⁴⁶⁷

Cassâs, ayrıca *Usûlü'l-Fıkh*'ında; icmânın bütün asırlarda mümkün olduğu, icmânın dayandığı kaynağın naklî veya ictihâdî olabileceği, icmânın çeşitleri, icmânın kimler arasında olabileceği, icmânın gerçekleşmesi için gerekli vakit, Medine ehlinin icmâi gibi çeşitli konuları geniş bir şekilde işlemiştir.⁴⁶⁸

IV.2.3) Kıyas Görüşleri

Kıyas; kitap, sünnet veya icmâda hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek demektir.⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁴ Tahâvî, a.g.e., II, 342.

⁴⁶⁵ Tahâvî, a.g.e., I, 257.

⁴⁶⁶ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

⁴⁶⁷ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 87.

⁴⁶⁸ Cassâs, *el-Usûl*, III, 255-350.

⁴⁶⁹ Şa'bân, a.g.e., s.126.

Kıyasa en fazla önem verenlerin Hanefi âlimleri oldukları bilinmektedir. Bu özelliklerinden dolayı rey ehli olarak adlandırılmışlardır.⁴⁷⁰

Tahâvî tefsirinde birçok yerde meselelerin hükümlerini kıyas yoluyla açıklamıştır.⁴⁷¹ Fakat hadis-kıyas ilişkisinde Tahâvî, hakkında kesin hüküm bulunan meselelerde kıyasa başvurulmayacağını düşünür ve şöyle der “Hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.v.)’in görüşüne ters düşemez ve ondan başkasını kabul edemez. Bu konuda kıyasa başvuramaz, başka örnekler veremez ve canı istediği şekilde içtihat edemez.”⁴⁷² Yani Tahâvî hadisleri kıyasa tercih eder.

Eğer bir konuda Hz. Peygamber’den farklı rivayetler gelmiş ve bu konuda sahabe ve daha sonra gelenler arasında görüş birliğine varılmamış ise Tahâvî görüşlerden birisini kıyas yoluyla tercih eder. Bir örnek:

Ergenlik çağına girmemiş zengin çocuğun zekâtla mükellef olup olmadığı meselesinde:

"و قال قائلون: لا زكاة فيها, و ليس أهلها ممن يدخل في الفرض المذكور, في الآيات التي تلونا

وَرَزُّوا ذلك عن عبد الله بن عباس...و كان القياص عندنا في ذلك ما قاله ابن عباس و أولى"⁴⁷³

Arafat’ın ne kadarının vakfe yeri olduğu⁴⁷⁴, kurbanın hangi günlerde kesilebileceği⁴⁷⁵ gibi hakkında içtihat ve kıyas yapılamayacak meseleler olduğunu Tahâvî özellikle belirtir.

---

⁴⁷⁰ M. Esad Kılıçer, “Ehl-i Re’y” *DİA.*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul 1994 X., 521-522.

⁴⁷¹ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 111, 126, 152; II, 371.

⁴⁷² Tahâvî, a.g.e., I, 338-339.

⁴⁷³ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 259-260.

⁴⁷⁴ Tahâvî, a.g.e., II, 135, 167.

⁴⁷⁵ Tahâvî, a.g.e., II, 208.

Tahâvî sahabe görüşleri karşısında kıyası terk etmenin bir sakıncası olmadığını belirtir. Mesela, kişinin sadece tahsil etmeye muktedir olduğu borcunun zekâtını vermekle yükümlü olduğunu söyleyen hanefî âlimlerin, bu sözleriyle kıyası terk ettiklerini, ancak hanefî âlimlerin bu konudaki dayanağının Hz. Osman'ın görüşü olduğunu belirtir.⁴⁷⁶

Tahâvî kıyasla hükmü doğru olarak tespit edilebilecek bir konuda muhaliflerine “Kıyası kabul ettiğinize göre neden ona başvuruyorsunuz?” sorusunu yöneltir.⁴⁷⁷

Cassâs, kıyasa büyük önem verir. Tefsirinde her fırsatta kıyasın meşruiyetini ve gerekliliğini ispata çalışır. Kıyası reddedenleri eleştirir ve yeri geldikçe onların delillerinin tutarsız olduğunu ispat etmeye çalışır.

Cassâs, daha ziyade kıyası inkar edenlerin delil olarak kullandıkları “Biz sana her şeyi apaçık beyan eden kitabı indirdik (Nahl 16/89)”⁴⁷⁸ ayetini kıyasın meşruiyetini ispat için ileri sürerek şöyle der:

“Bu ayet kıyasla amelin doğruluğuna delalet etmektedir. Zira biz, herhangi bir hadise için ne kitapta, ne sünnette, ne de icmâda kayıtlı bir hüküm bulamazsak - ki, Allah Teâlâ ayette, kitapta din işlerinden her birisi için bir açıklama olduğunu haber vermektedir- bu durumda yapılacak şeyin düşünmek ve hükmü kıyasla ortaya çıkarmak olduğu açıkça görülmektedir. Zira bu takdirde hükme varmak için bu yoldan başka çare kalmamaktadır. Yapılan bu işe kıyas değil de ‘gizli nass’ veya ‘istidlal’ diyenler sözde muhalif gibi görünseler de, aslında onlar da bunu uygun

---

⁴⁷⁶ Tahâvî, a.g.e., I, 272.

⁴⁷⁷ Tahâvî, a.g.e., II, 280.

⁴⁷⁸ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

görmekte ve farkında olmadıkları halde re'y ile içtihadı, akıl yürütmeyi ve kıyası bilfiil kullanmaktan kendilerini alıkoyamamaktadırlar.”⁴⁷⁹

Cassâs, ahkâm istinbâtında kıyasa önemli bir yer vermekle beraber, tefsirinde bazen hadlerin ve keffâretlerin kıyasla tespit olunamayacağına, kıyasla ayetin neshinin caiz olmadığına ve nasların birbiriyle kıyas olunamayacağına işaret eder. *Usûlü'l-Fıkh*'ında ise bu konuları daha geniş bir şekilde ele alıp inceler.⁴⁸⁰

IV.2.4) İstihsan Görüşleri

İstihsan, sözlükte bir şeyi iyi ve güzel bulmak anlamına gelir.⁴⁸¹ İstılahta ise, daha kuvvetli görülen bir delil veya sebepten dolayı, bir meseleye benzerlerinin hükmünden başka bir hüküm vermektir.⁴⁸²

İstihsan, uygulamada sahabeden beri kullanılan bir usul olmakla birlikte bu delili, bir terim olarak “istihsan” adıyla kullanan ve geliştiren Ebu Hanife ve talebeleri olmuştur.⁴⁸³

İstihsanı sözlük anlamıyla değerlendirip onu, tamamen keyfe göre hüküm vermek olarak değerlendirerek eleştirenler olmuştur. Bunlardan biri İmam-ı Şâfiî'dir.⁴⁸⁴ İstihsanı kabul edenlerle reddedenlerin istihsandan anladıkları mana birbirinden oldukça farklıdır. İstihsanı delil olarak kabul edenler keyfe göre hüküm

---

⁴⁷⁹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 189-190.

⁴⁸⁰ Cassâs, *el-Usûl*, IV, 7-218.

⁴⁸¹ Ali Bardakoğlu, “İstihsan” *DİA* Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2001, XXIII, 339.

⁴⁸² Şa'bân, a.g.e., s.181.

⁴⁸³ Bardakoğlu, a.g.m., s.340.

⁴⁸⁴ Eş-Şâfiî, a.g.e., s.274.

verme yoluna gitmemişler bilakis, bu delili kullanırken bir takım sebeplere ve delillere dayanmışlardır.⁴⁸⁵

Hanefî âlimler ilk dönemlerden itibaren istihsanı kullanmaktaydılar fakat hicrî dördüncü yüzyıla kadar Hanefî âlimlerine ait bir istihsan tanımı bulunmamaktaydı. İstihsanı ilk tanımlayan Tahâvî'nin çağdaşı ebu'l-Hasen el-Kerhî'dir. Kerhî şu şekilde bir tanım yapmaktadır: "İstihsan, bir meselede daha kuvvetli bir sebebi göz önüne alarak benzeri meselelerde kabul edilen hükmü vermekten vazgeçmektir."⁴⁸⁶

İbn Hazm (456/1063) Tahâvî'nin istihsâna karşı olduğunu rivayet etmektedir.⁴⁸⁷ Aslında Tahâvî *Meâni'l-Âsâr*'da istihsandan yararlanmakta ama adını zikretmemektedir.⁴⁸⁸ O dönemde Şâfiî âlimlerin istihsana son derece karşı olmaları ve Tahâvî'nin açıkça istihsanın adını zikretmemesi ve yine aynı dönemde istihsanın henüz tanımlanmamış olması yahut tanımının yaygınlaşmamış olması İbn Hazm'ı Tahâvî hakkında böyle düşünmeye sevk etmiş olabilir. Diğer taraftan Tahâvî'nin *Ahkâm*'ında istihsanı kullandığı bir örneğe rastlanmamaktadır.

Cassâs, ilk tanımı yapan Kerhî'den bir nesil sonra, istihsanı "kendisine nisbetle üstünlüğü bulunan bir delil sebebiyle kıyasın terkedilmesi" olarak tanımlamakta ve *Usulü'l-Fıkh*'ında istihsan hakkında geniş bilgi vermektedir.⁴⁸⁹ Tefsirinde istihsanın meşrûiyetini ispatlamaya çalışmakta ve kullanımına örnekler vermektedir. Bir örnek:

---

⁴⁸⁵ Şa'bân, a.g.e. s.181.

⁴⁸⁶ Bardakoğlu, a.g.m., s.340.

⁴⁸⁷ A.y.

⁴⁸⁸ Tekineş, "Meâni'l-Âsâr", s.207.

⁴⁸⁹ Bardakoğlu, a.g.m., s.340-346; Cassâs, *el-Usûl*, IV, 218-253.

"قوله تعالى ونزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شيء يعني به والله أعلم تبيان كل شيء من أمور الدين بالنص والدلالة فما من حادثة جليلة ولا دقيقة إلا والله فيها حكم قد بينه في الكتاب نصا أو دليلا فما بينه... وما أوجب القياس واجتهاد الرأي وسائر ضروب الإستدلال من الإستحسان وقبول خبر الواحد جميع ذلك من تبيان الكتاب لأنه قد دل على ذلك أجمع فما من حكم من أحكام الدين إلا وفي الكتاب تبيانه من الوجوه التي ذكرنا"⁴⁹⁰

Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında istihsana oldukça önem verirken Tahâvî *Ahkâm* 'ında istihsan konusuna temas etmemektedir. Bunda özellikle Şafî âlimlerinin istihsana karşı oldukça tepkili olmalarının etkili olmuş olabileceği düşünülebilir. Tahâvî'nin daha önce Şafî mezhebinin görüşlerini benimsemesi de istihsana temas etmemesine sebep olmuş olabilir.

IV.2.5) Şer'u Men Kablenâ Görüşleri

Yüce Allah'ın önceki toplumlar için koyduğu ve Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa gibi peygamberler vasıtasıyla onlara bildirdiği hükümlerdir.⁴⁹¹

Önceki ümmetlerin şariatlarından olan, Kur'ân ve hadiste zikredilip kabulü veya reddi hakkında hiçbir şey söylenmemiş olan hükümlerin bizim için bağlayıcı olup olmadığı hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür.⁴⁹² Tahâvî ve Cassâs'ın görüşü ise Şer'u men kablenâ'nın bu kısmının makbul olduğu yönündedir.

" و الذي على كل نبي اتباع شرائع الأنبياء قبله حتى يحدث " Tahâvî tefsirinin birkaç yerinde " Peygambere Allah yeni bir nasla hüküm getirerek eski şariatlardaki bir uygulamayı nesh etmedikçe her peygamberin ona uyması

⁴⁹⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 189-190.

⁴⁹¹ Şa'bân, a.g.e., s.208.

⁴⁹² Şa'bân, a.g.e., s.210.

gerekir.”⁴⁹³ diyerek Şer’u men kablenâ’nın söz konusu kısmının Müslümanları bağlayacağını ifade etmiş olur.

Cassâs şer’u men kablenâ’nın söz konusu kısmının bağlayıcı olduğu konusunda Tahâvî ile mutabıktır. Bir örnek:

Cassâs “Ey kitap ehli, siz Tevrat’ı İncil’i ve Rabb’ininzden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz. (Mâide 5/68)”⁴⁹⁴ ayetini tefsir ederken şöyle demektedir: " وفي هذا دلالة على أن شرائع الأنبياء المتقدمين ما لم ينسخ منها قبل مبعث النبي ص: فهو ثابت الحكم مأمور به وأنه قد صار شريعة لنبينا ص لولا ذلك لما أمروا بالثبات عليه والعمل به "495

IV.2.6) Usûl Kaidesi Zikretmeleri

Tahâvî, tefsirinde usul kaidelerine çok fazla başvurmaz. Eserinin yalnızca bir yerinde "الضرورات ترفع الإثم ولا تسقط الكفارات" (Zaruretler günahı giderir ancak keffâreti düşürmez) kaidesini "سقوط الإثم عنه بالضرورة, لا سقوط الكفارة" şeklinde zikretmiştir.⁴⁹⁶

Cassâs ise usûlü’l-fıkh kaidelerinden tefsirinde çokça yararlanmıştı. Mesela bunlardan bazıları; "فوجب حمل اللفظ على الحقيقة ولا يجوز صرفه عنها إلى المجاز إلا بدلالة" "Bir lafzın mecaza hamledilmesi câiz değildir. Bu ancak bir delâletle olabilir."⁴⁹⁷ "هذا قول" "لأن الشيء لا يعطف على نفسه وإنما" ⁴⁹⁸ "Tahsis ancak bir delaletle dayanılarak yapılabilir." ⁴⁹⁹ "Bir şey kendisine atfedilmez." "يعطف على غيره"

⁴⁹³ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 119, 187.

⁴⁹⁴ يا أهل الكتاب لستم على شيء حتى تقيموا التوراة والإنجيل وما أنزل إليكم من ربكم

⁴⁹⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 450.

⁴⁹⁶ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 62.

⁴⁹⁷ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 201.

⁴⁹⁸ Cassâs, a.g.e., II, 107.

⁴⁹⁹ Cassâs, a.g.e., I, 526.

Tahâvî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının yalnızca bir yerinde usûl kâidesi zikrederken Cassâs tefsirinin birçok yerinde usûl kâidesi zikreder. Bu Cassâs'ın fıkıh usûlcüsü olmasına ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının *Usûlü'l-Fıkh*'ının bir uygulaması olmasına bağlanabilir.

IV.3) Tefsirlerin Lügat Yönü

Müfessirde aranan şartlardan birisi dile hâkim olmaktır.⁵⁰⁰

Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında kelimelerin izahını Arap diline, başka ayetlere, hadislerle başvurarak yapmıştır. Bir örnek:

Tahâvî Bakara sûresinin 197. ayetinde⁵⁰¹ geçen "فسوق" kelimesinin çıkmak anlamına geldiğini savunmakta ve kelimenin Arap dilinde bu anlamda kullanıldığını söylemektedir. Arapların hurma şekil değiştirdiği zaman bu değişikliği ifade etmek için "فسقت الرطبة" dediklerini ifade eder. Aynı yerde Tahâvî'nin Kehf sûresi 150. ayette geçen "فسق عن امر ربه" ifadesini zikrederek kelimeyi başka bir ayet ile açıkladığı görülmektedir. Tahâvî ayrıca bu kelimeyi sövmek küfretmek olarak anlamakta ve bunu tâatten çıkış olarak değerlendirmekte ardından ihramda öldürülmesi câiz olan hayvanlara, insanlara zarar vermeye çıkmaları sebebiyle "فواسق" dendiğini ifade eden bir hadis zikretmektedir.⁵⁰²

Tahavi'nin kelimeleri selefın sözleriyle açıkladığı vâkîdir. Bir örnek:

---

⁵⁰⁰ Suyutî, a.g.e., II, 1209.

⁵⁰¹ الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَرَوْدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

⁵⁰² Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 33.

"وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ" (Maide 5/6) ayetinde geçen İbn Abbas'ın "مرضى" kelimesini suya temas ettiğinde öleceğinden korkulan hasta olarak açıkladığını bildirir.⁵⁰³

Tahâvî kelimeleri kimi zaman doğrudan kendi bilgisiyle izah etmiştir. Bir örnek:

Tevbe sûresinin 60. ayetinde⁵⁰⁴ geçen "للفقراء" kelimesinin Tahâvî şu şekilde açıklar : "Fakirlik zenginliğin zıddıdır. Kendisine fakir denilen kişinin elinde hiçbir şey olmayacak anlamına gelmez. Fakir, zengin olmayacak kadar malı bulunan kişidir."⁵⁰⁵

Tahâvî tefsirinin iki yerinde şiirden istişhatla kelimeleri açıklamaktadır. Bunlardan birisinde hadiste geçen "عريّة" kelimesini vermek, hibe olarak açıkladıktan sonra Ebû Ubeyde'nin şu beytini zikretmektedir:

ليست بسنهاء ولا رجبية
ولكن عرايا في السنين الجوارح⁵⁰⁶

"وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا" Tahâvî zıhar ayetinde⁵⁰⁷ geçen "يعودون" kelimesinin açıklarken "عاد" fiilini "صار" olarak açıklar ve Ebû Rebîa es-Sekaffî'nin şu beytini zikreder:

تلك المكارم لا قعبان من لبن
شيبان بمانعاد أبعد أبو ال⁵⁰⁸

Cassâs ise dil anlamında kendini yetiştirmiş, zamanının en değerli dil âlimlerinden istifade etmiştir. Ayetlere anlam verirken, önce ayette hükme veya

⁵⁰³ Tahâvî, a.g.e., I, 93.

⁵⁰⁴ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ قُلُوبُهُمْ فِي الرَّقَابِ وَالْعَارِمِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

⁵⁰⁵ Tahâvî, a.g.e., I, 356-357.

⁵⁰⁶ Tahâvî, a.g.e., I, 351.

⁵⁰⁷ Mücadele 58/3: وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تُوعِظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

⁵⁰⁸ Tahâvî, a.g.e., II, 395.

manaya tesir eden önemli kelimelerin anlamları üzerinde durmaktadır. Aynen Tahâvî'nin yaptığı gibi kelimeleri açıklarken başka ayetlere dayanarak açıklamaktadır. Bir örnek:

Cassâs Bakara sûresi 234. ayette⁵⁰⁹ geçen "التربص" kelimesinin beklemek anlamına geldiğini ifade etmekte ve ardından şu ayetleri sıralamaktadır: "إِنَّ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ", "وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمْ (Mü'minûn 23/25) بِهٖ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهٖ حَتَّىٰ جِيئَ", "أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهٖ رَيْبَ الْمُنُونِ", (Tevbe 9/98) الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" ⁵¹⁰(Tûr 52/30)

Cassâs kimi zaman kelimeleri açıklarken hadislerden örnekler verir. Bir örnek:

Bakara sûresinin 187. ayetinde⁵¹¹ geçen "و عفا عنكم" kelimesinin kolaylaştırma anlamına geldiğini ifade eder ve şu hadisi zikreder: "أول الوقت رضوان الله و آخره عفو الله" ve "يعني تسهيل"⁵¹² diyerek açıklama yapar.

Cassâs bazen kelimeleri seleften gelen haberler yardımıyla açıklar. Bir örnek:

Bakara sûresi 238. ayette⁵¹³ geçen "القنوت" kelimesini bir şeye devam etmek olarak açıklar ve seleften gelen bazı rivayetler nakleder: "İbn Abbas, el-Hasen, Atâ ve eş-Şa'bî'den onun itaat edenler anlamına geldiği nakledilir. Nâfi' de İbn

---

⁵⁰⁹ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَنْزِلُوا مَا يُنْفِقُونَ بِنَفْسِهِمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغَ أَجْلُهُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِهِمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

⁵¹⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 414.

⁵¹¹ أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّبَاِمِ الرَّفَقْتُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتِغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَبِيطَ الْأَبْيَضَ مِنَ الْخَبِيطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّبَاِمَ إِلَىٰ اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

⁵¹² Cassâs, a.g.e., I, 227.

⁵¹³ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

Ömer'den rivayet ederek, onun kıyamın uzun oluşu manasına geldiğini söyleyerek şu ayeti okumuştur:⁵¹⁴ »أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا،⁵¹⁵

Cassâs kelimeleri açıklarken kimi zaman doğrudan kendi bilgisine dayanmaktadır. Bir örnek:

"والنفاق اسم شرعي جعله سمة لمن يظهر الإيمان ويسر الكفر خصوا بهذا الإسم للدلالة على معناه وحكمه وإن كانوا مشركين إذ كانوا مخالفين لسائر المبادئ بالشرك في أحكامهم وأصله في اللغة من نفاقاء البربوع وهو الجحر الذي يخرج منه إذا طلب لأن له أجرة يدخل بعضها عند الطلب ثم يراوغ الذي يريد صيده فيخرج من جحر آخر قد أعده"⁵¹⁶

Cassâs'ın şiirden örnekler vererek kelimeleri açıkladığı yerler Tahâvî'ye oranla daha fazladır. Bir örnek:

"والفقو" kelimesini (İsrâ 17/36) ayetini açıklarken "وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ" insanın hakikati olmayan bir şeyden haber vermesi anlamına geldiğini açıklar ve Cerir (115/733)'in bir beytini zikreder:

"وطال حذاري خيفة البين والنوى وأحدوثه من كاشح متقوف"⁵¹⁷

Cassâs Tahâvî'den farklı olarak lügatçilerden yaptığı nakillerle kelimeyi açıklar. Bir örnek:

Bakara sûresinin 196. ayetinde geçen⁵¹⁸ "أحصرتم" kelimesini açıklarken şöyle demektedir:

---

⁵¹⁴ Zümer 39/9.

⁵¹⁵ Cassâs, a.g.e., I, 443.

⁵¹⁶ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 26.

⁵¹⁷ Cassâs, a.g.e., III, 203.

⁵¹⁸ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ...

"قال الكسائي وأبو عبيدة وأكثر أهل اللغة الإحصار المنع بالمرض أو ذهاب النفقة والحصر حصر

العدو ويقال أحصره المرض وحصره العدو"⁵¹⁹

Tahâvî ve Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*larının lügat yönlerinin benzer olduğu görülmektedir.

IV.4) Tefsirlerin Sarf ve Nahiv Yönü

Arap dilinde kelimenin aslının nereden geldiği, mazisi, muzarisi, mastarı, tekili, çoğulu sarf ilmi sayesinde bilinir.⁵²⁰

Kelimelerin cümle içindeki görevlerine göre değişen okunuşları, yani irabı nahiv ilmi sayesinde bilinir.⁵²¹

Sarf ilmiyle ilgili olarak; Tahâvî, kelimelerin tekil veya çoğuluyla ilgili bilgiler verir. Bir örnek:

"الغراب إهramlı bir insanın öldürebileceği hayvanların sayıldığı hadiste geçen "الغراب" olarak açıklamaktadır.⁵²² ۱ الأبقع

Tahâvî *Ahkâm* 'ının bir yerinde i'lâl kuralı⁵²³ vermektedir:

Vâkıa sûresi 79. ayeti açıklarken: "Eğer emir anlamı taşıyaydı kelimenin 'يَمْسَحُ' olması yani sinin fethalı olması gerekirdi. Çünkü bu kelimenin aslı 'يَمْسَسُهُ' dur. İki sin birbirine idğam edildiğinde sükun fethaya dönüşür."⁵²⁴

Cassâs ise çoğul kelimelerin tekilini verir. Bir örnek:

---

⁵¹⁹ Cassâs, a.g.e., I, 268.

⁵²⁰ Hulûsi Kılıç, "Sarf" *DİA*, TDV yay. İstanbul 2009, XXXVI, 136.

⁵²¹ İsmail Durmuş, "Nahiv" *DİA*, TDV yay. İstanbul 2006, XXXII, 300.

⁵²² Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 61.

⁵²³ İ'lâl: Sarf ilminde bir çeşit harf dönüşüm kuralını ifade eder. Bkz. Kılıç, a.g.m., s.136.

⁵²⁴ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 118.

"فقال تعالى 'فإن خفتم فرجالاً أو ركبانا'⁵²⁵ قوله فرجالاً جمع رجل لأنك تقول رجل ورجال كتاجر

وتجار وصاحب وصحاب وقائم وقيام وأمر بفعلها في حال الخوف رجلاً ولم يعذب في تركها"⁵²⁶

Cassâs bazı babların kullanıldıkları anlamlara işaret eder, bazı fiillerin mazisini, muzarisini, mastarını verir. Bir örnek:

"قال الله تعالى 'للذين يؤلون من نسائهم تربص أربعة أشهر'⁵²⁷ قال أبو بكر الإيلاء في اللغة هو

الحلف يقولون ألى يؤلي إيلاء وإليه"⁵²⁸

Nahiv ilmiyle alakalı olarak; Tahâvî, bazı zamirlerin merciine işaret eder. Bir örnek:

"دَخَلَهُ" kelimesinde ayetinin "529" Oraya giren emniyette olur."529 ayetinin "دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا" / وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا" geçen ة zamirinin Beytullah'a ait olduğunu söyler.⁵³⁰

Tahâvî bazı edat ve harflerin anlamı üzerinde durur. Bir örnek:

"وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّيَنَّكَ" و harfinin anlamına geldiğini ifade eder. "ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ" (Yunus 10/46) ayetine "ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ" anlamını kattığını bildirir.⁵³¹

Tahâvî gramer kuralı hakkında bilgi verir. Bir örnek:

Bakara suresi 228. ayeti⁵³² açıklarken 3'ten 10'a kadar olan sayılara eklenen kelimelerin nasıl çoğul yapılacağı üzerinde durur.⁵³³

⁵²⁵ Bakara, 2/239.

⁵²⁶ Cassâs, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, I, 448.

⁵²⁷ Bakara 2/226.

⁵²⁸ Cassâs, a.g.e., I, 355.

⁵²⁹ Âl-i İmran 3/97.

⁵³⁰ Tahâvî, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, II, 310.

⁵³¹ Tahâvî, a.g.e., II, 394.

⁵³² وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

⁵³³ Tahâvî, a.g.e., II, 379.

Cassâs aynen Tahâvî gibi zamirlerin merciine işaret eder. Bir örnek:

"فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" (Bakara 2/181) ayetinde geçen "فَمَنْ بَدَّلَهُ" daki zamirin vasiyete "إِثْمُهُ" daki zamirin ise ayette sözü edilen tebdil faaliyetine ait olduğunu ifade eder.⁵³⁴

Cassâs da Tahâvî'nin *Ahkâm*'ında yaptığı gibi bazı edat ve zarfların anlamları üzerinde durur. Bir örnek:

"فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ" (Maide 5/4) ayetinin açıklamasında Cassâs şöyle demektedir:

"قيل فيه أن من دخلت للتبعيض ويكون معنى التبعض فيه أن بعض ما يمسكه عليه مباح دون جميعه وهو الذي يجرحه فيقتله دون ما يقتله بصدمة من غير جراحة"⁵³⁵

Cassâs Tahâvî'den farklı olarak irabla ilgili izahlarda bulunmakta, hazfedilen kelimeleri belirtmekte ve bazı istisnalar üzerinde durmaktadır.

Tahâvî, fikhî tefsirinde sarf ve nahiv konuları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamakta yalnızca gerekli olan birkaç yerde bu konulara değinmektedir. Cassâs'ın tefsirinde ise bu tür bilgilere Tahâvî'nin tefsirine oranla daha sık rastlanmaktadır.

IV.5) Değerlendirme

Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın mukaddimesinde hadis usûlü ile ilgili görüşlerine yer vermezken Cassâs, *Ahkâm*'ının mukaddimesi mahiyetinde olan *Usûlü'l-Fıkh*'ında hadis usulü görüşlerini ifade etmiştir. Tahâvî'nin ayrıca *et-*

---

⁵³⁴ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 169.

⁵³⁵ Cassâs, a.g.e., II, 317.

Tesviyetü beyne Haddesena ve Ahberanâ adlı hadis istilahlarına dair bir risalesi bulunmaktadır.

Her iki müfessir hadisleri senet ve/veya metin yönünden eleştirmeleri, zıt gibi görünen iki rivayet arasını te'lif etmeye çalışmaları ve bunlar arasında tercihte bulunmaları açısından benzer tavır içerisinde olmuşlardır.

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında haber-i vâhid konusunda uzun uzun prensipler zikretmesi, buna karşılık Tahâvî'nin, bu konuya Cassâs kadar yer vermemesi tefsirlerinin farklı bir yönünü oluşturmaktadır.

Cassâs ve Tahâvî'nin içtihat hakkındaki görüşleri farklılık arz etmektedir. Cassâs, hükmün açıkça ortaya konduğu muhkem ayette de, hükmü uygulanabilir hale getirmek için işlenmesine, dolayısıyla içtihada lüzum vardır derken Tahâvî, hükmün açıkça ortaya konduğu ayetlerde içtihat edilmeyeceğini ifade eder.

Cassâs işlediği ayetlerin hemen hepsinden az veya çok hüküm çıkarırken Tahâvî, sadece birkaç ayetten hüküm çıkarır. Tahâvî çoğu yerde ayetlerin zaten Allah rasulü tarafından açıklandığını düşünerek bu şekilde davranmıştır. Fakat tefsirinin birçok yerinde hadislerden hüküm çıkardığı görülmektedir.

Bu farklılık iki müfessirin içtihada bakış açılarının farklı olmasından kaynaklanmıştır değerlendirmesi yapılabilir.

Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında istihsana oldukça önem verirken Tahâvî *Ahkâm*'ında istihsan konusuna temas etmemektedir. Bunda özellikle Şafîî âlimlerinin istihsana karşı oldukça tepkili olmalarının etkili olmuş olabileceği düşünülebilir. Tahâvî'nin daha önce Şafîî mezhebinin görüşlerini benimsemesi de istihsana temas etmemesine sebep olmuş olabilir.

Cassâs tefsirinde usul kaidelerine sıkça yer verirken, Tahâvî tefsirinde sadece bir yerde usul kaidesi zikretmiştir. Bu Cassâs'ın bir usûl âlimi olması ile ilişkilendirilebilir.

Cassâs'ın tefsirinde içtihat, icmâ, kıyas gibi meselelerin müdafaasının yapıldığı görülürken Tahâvî'nin bu delilleri müdafa etme kaygısında olmadığı, yalnızca kullandığı görülmektedir. Bu durumun Cassâs'ın usûle önem vermesinden, Tahâvî'nin ise kuralların pratiğe dökülmesini hedeflemesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Her iki müfessir meseleler hakkında ihtilaf eden âlimlerin görüşlerine yer vermektedirler bu anlamda benzerlik arz etmektedirler.

Cassâs'ın tefsirinde sarf ve nahiv bilgilerine ve ayetleri tefsir ederken bu bilgilerden yararlanmaya oldukça sık rastlanırken, Tahâvî'nin tefsirinde sarf ve nahive daha az yer verildiği görülmektedir. Buna karşılık iki tefsirin lügat yönlerinin oldukça benzer olduğu göze çarpmaktadır.

Buraya kadar iki tefsirin hadis usulü, fıkıh ve fıkıh usulü, lügat, sarf ve nahiv yönleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yönler tefsirlerin ortak önü olup, bunlar haricinde her iki *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın kendine has özellikleri vardır. Aşağıda özet bir şekilde bu özellikler takdim olunmaktadır.

Cassâs tefsirinde Kelam ilmiyle ilgili birçok konuya temas etmektedir. Allah'ın varlığına ve birliğine⁵³⁶, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin⁵³⁷ doğruluğuna

---

⁵³⁶ Bkz. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 28.

⁵³⁷ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 38.

delil getirmiş ve kendi asrında bulunan birçok batıl mezhebe değinmektedir.⁵³⁸ Tahâvî'nin tefsirinde ise bu tür kelâmî mevzulara rastlanmamaktadır.

Cassâs tefsirinde kimi zaman ayetlerin edebî ve belağî boyutuna değinmekte,⁵³⁹ fakat Tahâvî'nin tefsirinde böyle bir duruma söz konusu değildir.⁵⁴⁰

Tahâvî tefsirinde bazı ayetlerin muhkem⁵⁴¹ veya müteşabih⁵⁴² olduğuna değinmekte fakat Cassâs'ın tefsirinde bu görülmemektedir.

V) GÖRÜŞLER KARŞISINDAKİ TUTUMLARI

V.1) Hanefî Mezhebine ve Ebû Hanîfe'ye Karşı Tutumları

Tahâvî, daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere 21 yaşında iken, Şafî mezhebinin görüşlerini benimsemeyi bırakıp Hanefî mezhebinin sistematüğini tercih etmeye başlamıştır. Bunun Hanefî mezhebinin görüşlerini daha ilmî daha mantıklı bulmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tahâvî, çoğu yerde Hanefî âlimlerin görüşlerinin haklı olduğunu delilleriyle birlikte ispatlayarak tercih etmiştir. Ancak bunu yaparken, doğru olan görüşün Hanefî âlimlerinin görüşü olduğunu ispatlamak için özel bir gayret içerisinde olmamıştır. Nitekim pek çok yerde Hanefî mezhebinin görüşünü tercih etmemiş ve bunu yaparken onların görüşlerinin yanlış olduğunu açıkça belirtmiştir. Bir örnek:

İkinci namazının son vakti ile ilgili tartışmada Tahâvî konuyla ilgili hadisleri zikrettikten sonra Hanefîlerin görüşünün güneş batana kadar ikinci namazının

---

⁵³⁸ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 90, 106; II, 6.

⁵³⁹ Bkz. Cassâs, a.g.e., I, 158-159.

⁵⁴⁰ İşler, a.g.e., s. 147.

⁵⁴¹ Bkz. Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 139.

⁵⁴² Bkz. Tahâvî, a.g.e., I, 183.

kılınabileceği yönünde olduğunu ifade eder. Fakat zikretmiş olduğu hadislerden sonra kendisinin aksi görüşte olduğunu şu şekilde dile getirir:

"ففي هذه الآثار أن وقت اصفرار الشمس لا يصلي فيه, فخرج بذلك أن يكون وقت العصر, لأن سائر أوقات الصلوات سواء تقضى فيه الصلوات الفائتات, ولا تقضى صلاة فائتة في قول أبي حنيفة و أبي يوسف, و محمد عند اصفرار الشمس, فثبت بذلك أنه غير وقت لصلوات العصر, و هذا هو القول الصحيح عندنا في هذا الباب, لا ما قاله أبو حنيفة و أبو يوسف و محمد فيه." ⁵⁴³

Tahâvî bazen bir konu hakkında Hanefî âlimler arasında diğerlerinden farklı bir görüş ileri süren âlimin görüşünü eleştirmiştir. Ebû Yusuf'un görüşünü reddine bir örnek:

Tahâvî Tevbe sûresinin 60. ayetinde ⁵⁴⁴ geçen "و في سبيل الله" ifadesini İmam Muhammed'in "yolda kalmış hacılar", Ebû Yusuf'un ise "savaşanlar" olarak açıkladığını bildirir. Daha sonra İmam Muhammed'in görüşünün İbn Ömer'in rivayetine de uygunluğu sebebiyle kendisine daha hoş geldiğini ifade ederek Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşünü reddeder. ⁵⁴⁵

"و القول الذى حكيناه عن أبي يوسف رحمه الله و محمد في ذلك أحب إلينا من قوله هذا" ⁵⁴⁶ Tahâvî, Ebû Hanîfe'yi de eleştirmiş hatta görüşünü Ebû Hanîfe'nin görüşüne tercih etmiştir.

Tahâvî bazen Hanefî âlimlerin görüşlerinin hadise muhalif olması sebebiyle "Kimse Hz. Peygamber (s.a.v.)'e muhalefet" "ليس الأحد التخلف عن رسول الله (ص)"

---

⁵⁴³ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 174.

⁵⁴⁴ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ فَتُؤْتُهُمْ فِي الرَّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَيْنَ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

⁵⁴⁵ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 370.

⁵⁴⁶ Tahâvî, a.g.e., I, 157.

edemez.”⁵⁴⁷ ve “İbn Abbas ve İbn Ömer’den gelen rivayetleri kastederek: *فذلك عندنا*”⁵⁴⁸ gibi sert kabul edilebilecek üsluplar dahi kullanmıştır.

Cassâs ise istisnalar hariç olmak üzere Hanefî mezhebinin görüşlerinin tamamını benimsemektedir. Tefsirinde Hanefî mezhebinin görüşlerini daima diğer görüşlerden üstün tutmaktadır. Mezhebin imamı olan İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye karşı özel bir bağlılığı vardır. Mezhep içi ihtilafli meselelerde daima İmam-ı Âzam’ın görüşünü tercih ve müdafaa etmektedir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ile Ebû Hanîfe’nin görüşleri birbirine ters düştüğü zamanlarda İmameyn’in delilleri ne kadar kuvvetli olursa olsun Cassâs Ebû Hanîfe’nin görüşünü desteklemektedir. Bu bakımdan bazen zorlama te’viller yaptığı da görülmektedir. Bir örnek:

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun.” (Nur 24/2)⁵⁴⁹ ayetini açıklarken kendisine zorla zina yaptırılmış olan kişiye bu cezanın uygulanıp uygulanmayacağı meselesinde Ebû Hanîfe zorlama sultan tarafından yapılmışsa cezanın uygulanmayacağı görüşündedir ve Cassâs bu görüşü şu şekilde müdafaa eder:

أن يريد به الخليفة فإن كان قد أراد هذا فإنما أسقط الحد لأنه قد فسق وانغزل عن الخلافة بإكراهه إياه على الزنا فلم يبق هناك من يقيم الحد عليه والحد إنما يقيمه السلطان فإذا لم يكن هناك سلطان لم يبق الحد كمن زنى في دار الحرب ويحتمل أن يريد به من دون الخليفة فإن كان أراد ذلك فوجهه أن السلطان مأمور بالتوصل إلى درء الحد فإذا أكرهه على الزنا فإنما أراد التوصل إلى إيجابه فلا تجوز له إقامته إذا لأنه بإكراهه أراد التوصل إلى إيجابه فلا يجوز له ذلك ويسقط الحد وأما إذا أكرهه غير سلطان فإن الحد واجب وذلك لأنه معلوم

⁵⁴⁷ Tahâvî, a.g.e., I, 300.

⁵⁴⁸ Tahâvî, a.g.e., II, 314.

⁵⁴⁹ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ

أن الإكراه ينافي الرضا وما وقع عن طوع ورضا فغير مكره عليه فلما كانت الحال شاهدة بوجوب الرضا منه بالفعل دل ذلك على أنه لم يفعله مكرها ودلالة الحال على ما وصفنا أنه معلوم أن حال الإكراه هي حال خوف وتلف النفس والانتشار والشهوة ينافيهما الخوف والوجل فلما وجد منه الانتشار والشهوة في هذه الحال علم أنه فعله غير مكره لأنه لو كان مكرها خائفا لما كان منه انتشار ولا غلبته الشهوة وفي ذلك دليل على أن فعله ذلك لم يقع على وجه الإكراه فوجب الحد⁵⁵⁰

Cassâs, Ebû Yusuf'u, İmam Muhammed'i ve diğer Mezhep imamlarını gerektiğinde rahat bir şekilde tenkit edebildiği halde Ebû Hanîfe'yi aşağıda takdim olunan sayılı birkaç yer hariç tenkit etmemektedir. Bu Ebû Hanîfe'ye olan derin saygısının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Cassâs'ın Ebû Hanîfe'yi eleştirdiği yerler aslında doğrudan tenkit olmayıp, ya muhaliflerinin sözlerini delillerle kuvvetlendirmek veya onun sözünü tevîl edip "O böyle değil de şöyle demek istemiştir." veya "Onun bu görüşü o gün için geçerliydi, fakat bu güne ulaşmış olsaydı o da böyle düşünmezdi." demek gibi üstü kapalı ve yumuşak ifadelerle yapılan görüş beyanlarıdır. Bir örnek:

Hâkimin kendisinden herhangi bir şekilde şüphe edilmeyen bir şahidi araştırmasının gerekli olup olmadığı meselesinde Ebû Hanîfe, diğer mezhep imamlarından farklı olarak, bunun gerekmediğini ileri sürmektedir. Cassâs ise onun bu görüşünün kendi zamanı için geçerli olduğunu, zira Ebû Hanîfe'nin hadiste geçen üçüncü karna dahil olduğunu,⁵⁵¹ bugün bunun geçerli olamayacağını, çünkü

---

⁵⁵⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 262-263 Başka örnekler için bkz. Cassâs, a.g.e., I, 111-112; 401-402.

⁵⁵¹ Cassâs, "خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثلاث أو أربع ثم يجيء قوم سبق شهادة أحدهم يمينه ويمينه شهادته" a.g.e., I, 507.

insanların artık değiştiğini ifade ederek Ebû Hanîfe'yi dolaylı yönden eleştirmiş olmaktadır.⁵⁵²

Bundan başka Yahudi ve Hristiyanlara Müslüman muamelesi yapılabilmesi için sadece kelime-i şehadet getirmelerinin yeterli olup olmadığı, ayrıca “Ben İslam'a girdim.” demelerinin gerekip gerekmediği meselesinde Ebû Hanîfe'nin görüşü sadece kelime-i şehadetin yetmeyeceği ayrıca İslam'a girdiklerini açıkça belirtmelerinin gerekli olacağı yönündedir. Cassâs, önce Ebû Hanîfe'nin bu görüşünün sebebini şöyle açıklar: “Onlar bu hususta müşrik olan Araplardan farklıdır. Zira onlarda da Allah'a iman vardır. Muhammed'in geleceğini de kabul ederler, fakat bu Muhammed'in bizim peygamberimiz, Muhammed (s.a.v.) olduğunu kabule yanaşmazlar. Bu sebeple onların gerçekten Müslüman olduklarını anlamak için ‘İslam'a girdim eski dinimi terk ettim.’ demeleri de gereklidir.”

Cassâs bu açıklamadan sonra Ebû Hanîfe'nin görüşünü uygun bulmadığından dolayı, kelime-i şehadeti getiren herkesin Müslüman kabul edilmesine ve onların canlarına ve mallarına dokunulamayacağına dair hadis-i şerifleri vererek ve Hz. Peygamber'in bazı münafıkların içini bildiği halde, sırf bu kelimeyi söyledikleri için onlara dokunmadığını belirterek, bu kelimeyi söyleyen herkesin Müslüman olduğuna hükmetmek gerektiği sonucuna ulaşır. Fakat Ebû Hanîfe'nin görüşünü uygun bulmadığını açıkça söylemez.⁵⁵³

---

⁵⁵² Cassâs, a.g.e., I, 506-507.

⁵⁵³ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, 246-249.

Cassâs, Hanefî mezhebinin ileri gelen diğerk iki imamı Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini Ebû Hanîfe'nin görüşlerine oranla daha rahat bir şekilde tenkit edebilmektedir. Bir örnek:

Cassâs, taş, ağaç gibi şeylerle vurulmuş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış, yırtıcı bir hayvan tarafından yaralanmış olup henüz ölmemiş hayvanların kesildiği takdirde yenilebileceği görüşündedir. Hayvanın henüz ölmemiş olmasını kâfi görür bunun dışında bir şarta lüzum görmemektedir ve bu konuda diğerk görüş sahipleri arasında bulunan Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'i eleştirmektedir.

Cassâs'ın İmameyn'i daha sık eleştirmesinin sebebi İmameyn'in sistematüğini Ebû Hanîfe'nin sistemetiği kadar sağlam bulmaması olabilir.

Cassâs kimi zaman Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini tercih edebilmektedir. Bir örnek:

"وذكر ابن شجاع... في الرجل يتوضأ أنه ينبغي له إذا غسل وجهه أن يمر الماء على لحيته فإن أصاب لحيته من الماء قدر ثلث أو ربع أجزاءه ذلك وإن كان أقل من ذلك لم يجزه وهو قول أبي حنيفة وبه أخذ الحسن وقال أبو يوسف يجزيه إذا غسل وجهه أن لا يمس لحيته بشيء من الماء.. قال أبو بكر لا تخلو اللحية من أن تكون من الوجه فيلزمه غسلها كغسل بشرة الوجه مما ليس عليه شعر وأن لا تكون من الوجه فلا يلزمه غسلها ولا مسحها بالآية فلما اتفق الجميع على سقوط غسلها دل ذلك على أنها ليست من الوجه لأنها لو كانت منه لوجب غسلها ولما سقط غسلها لم يجز إيجاب مسحها لأن فيه إثبات زيادة في الآية" ⁵⁵⁴

Bu örnekte Cassâs Ebû Hanîfe'nin görüşünü dahi terkedip Ebû Yusuf'un görüşünü tercih etmektedir.

---

⁵⁵⁴ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 340.

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında mezhep içindeki bazı ihtilaflı meselelerde Ebû Hanîfe dahil olmak üzere her imamın görüşünü ve delilini ayrı ayrı ifade edip kendi görüşünü belirtmeden bıraktığı yerler vardır. Bir örnek:

Cassâs Hanefilerin Tevbe sûresi 34. ayete⁵⁵⁵ dayanarak altın ve gümüşün zekatlarının birleştirilerek verileceği konusunda ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Ardından Ebû Hanîfe'nin bu ikisinin kıymetlerinin birleştirilerek hesap edileceğini savunduğunu Ebû Yusuf ve Muhammed'in altın ve gümüşün fiziksel olarak bir araya getirilerek hesaplanacağını ileri sürdüklerini söylemekte fakat kendi tercihini belirtmeden meseleyi öylece bırakmaktadır.⁵⁵⁶

Cassâs Hanefî mezhebine ait bir görüşün bulunmadığı meselelerde mezhebin usulüne göre içtihat etmektedir. Bunun örnekleri daha önce, Cassâs'ın meselede müctehit olduğu ifade edilirken sunulmuştu.

V.2) Diğer Mezhep Görüşlerine Karşı Tutumları

Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının dikkat çeken bir yönü müellifin Hanefî âlimler dışındaki mezhep imamlarına ve müctehitlere karşı kullanmış olduğu son derece olumlu üsluptur. Tahâvî; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer'in benimsemediği görüşlerini hangi üslupla ele almışsa, İmam Malik ve İmâm Şâfiî'nin tercih etmediği görüşlerini aynı üslupla ele almıştır.

İmam Mâlik'in görüşünü reddine bir örnek:

"و قد اختلف أهل العلم في المتتابعين في هذا الوقت المنهي عن التتابع فيه فقال طائفة منهم: هو مكروه و البيع جائز, و ممن قال ذلك, منهم أبو حنيفة, و زفر, و أبو يوسف, و محمد, و الشافعي.

⁵⁵⁵ وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

⁵⁵⁶ Cassâs, a.g.e., III, 108.

"و قالت طائفة منهم: ذلك البيع باطل, و ممن قال ذلك منهم مالك بن أنس.

"و لما اختلفوا في ذلك نظرنا فيما يجمعون عليه من شكل ما اختلفوا فيه من هذا التعطف عليه ما اختلفوا فيه فوجدناهم لا يختلفون إن الله - عز و جل- قد حرم على العباد التشاغل عن الصلوات في آخر أوقاتها إذا لم يبق من الوقت إلا مقدار ما تؤدي فيه تلك الصلاة, و كان من صار في مثل ذلك من الوقت فترك الصلاة فباع, واشترى فبيعه و شراؤه جائز ان بلا اختلاف ممن ذكرنا, فلما كان البيع في هذا الوقت جائز أو إن كان الوقت الذي عقد فيه منهيا عن البيع فيه كان كذلك البيع فيما سواه من الأوقات المنهي عن البيع فيها. و الله أعلم."⁵⁵⁷

İmam Şâfiî'nin görüşünü reddine bir örnek:

İmam Şâfiî, iki kişinin malı olan, beraber otlayan, beraber sağılan, beraber sulanan ve koçları bir olan kırk sâime koyuna bir yıl geçtikten sonra zekat düşeceği görüşündedir. İmam Şâfiî'nin bu görüşünü eleştirirken Tahâvî şöyle demektedir:

"و أما ما ذكرناه عن الشافعي في هذا الباب فلا معنى له عندنا"⁵⁵⁸

Tahâvî, fikhî tefsirinde herhangi bir görüşe çürütme gayesiyle yönelmemiştir, hemen her konuda doğru ve tutarlı olan görüşü ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁵⁹ Zaten onun asıl amacı hep doğru olan görüşü ortaya çıkarmak olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmeye çalışırken kimin görüşü olursa olsun yanlış bulduğu görüşü tercih etmemiştir. *Ahkâm*'ında kırıcı, eleştiride aşırıya giden ifadelere rastlamamaktadır. Kibar bir üslup kullanmakta ve objektifliğini korumaktadır. Bu Özelliğiyle Tahâvî günümüz ilim dünyasına örnektir.

---

⁵⁵⁷ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 152.

⁵⁵⁸ Tahâvî, a.g.e., I, 312.

⁵⁵⁹ İşler, a.g.e., s.132.

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında diğer mezheplerin görüşlerini benimseyen âlimlere karşı yaptığı eleştirilerin üslûbunun Hanefî âlimlere karşı kullandığı üslûba nispetle daha sert olduğu görülmektedir. Cassâs her zaman Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsemekte, Hanefî mezhebi dışında herhangi bir mezhebin görüşünü benimsediğini ifade etmemektedir.

Cassâs, tefsirinde Şafî mezhebinin ve İmam Şafî'nin görüşlerine oldukça sık yer vermekte ve genellikle bu görüşleri tenkit etmektedir. Bir örnek:

"وأما قول الشافعي أنه لم يأتهمم الأيتام لم يصدقوا فقول ظاهر الإختلال بعيد من معاني الفقه منتقض

فاسد"⁵⁶⁰

Cassâs'ın Mâlikî mezhebi ve İmam Mâlik'in görüşlerine karşı tutumu da aynı şekildedir. Bir örnek:

"وهذا قول لم يقل أحد به من أهل العلم سواه وهو فاسد أيضا"⁵⁶¹

Cassâs'ın tefsirinde şedit bir dille eleştirdiği başka fakihler de vardır. Bir örnek:

"وتأوله أبو عبيد القاسم بن سلام على أنه يخرج من منزله ناويا العمرة خالصة لا يخلطها بالحج قال

لأنه إذا أحرم بها من دويرة أهله كان خلاف السنة لأن النبي ص قد وقت المواقيت وهذا تأويل ساقط"⁵⁶²

Cassâs'ın böyle bir üsluba sahip olması onun gayet haklı olan eleştirilerine de gölge düşürmektedir. Zira, örneklerini zikrettiğimiz şekilde bazı eleştirilerinde üslûbun sertliği dikkati çekmekte ve eleştirinin tutarlı olup olmadığı meselesini arka plana itmektedir.

---

⁵⁶⁰ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 69.

⁵⁶¹ Cassâs, a.g.e., I, 525; Başka örnek için bkz. I, 441.

⁵⁶² Cassâs, a.g.e., I, 286. Eleştirdiği diğer fakihlerin dökümü için bkz. Güngör, a.g.e., s.153.

Ahkâmu'l-Kur'ân müelliflerinden biri olan Şafî İlkiyâ el-Herrâsî (504/1110), Cassâs'ın İmam Şâfi'ye muhalefet ettiği noktalar sebebiyle Cassâs'ı ağır bir dille eleştirirken, Tahâvî'ye herhangi bir eleştiride bulunmadığı gibi Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ından yararlanmakta ve alıntılar yapmaktadır.⁵⁶³ Bu durum Cassâs ile Tahâvî'nin eleştirirken kullandıkları üslupların birbirinden oldukça farklı olmasına bağlanabilir.

Ahkâmu'l-Kur'ân yazarlarından Malikî İbnu'l-Arabî (543/1148) İmam Malik'i tenkit etmesi sebebiyle Cassâs'ı ağır bir dille eleştirmiştir.⁵⁶⁴

el-Herrâsî ve İbnu'l-Arabî'nin bu tutumları, o zamanki mezhebe bağlılığın oldukça kuvvetli olduğuyla ilgili fikir oluşturarak, Cassâs'ın Ebu Hanîfe'ye olan bağlılığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Cassâs ve Tahâvî *Ahkâm*'larında Hanbelî mezhebinin görüşlerinden bahsetmemişlerdir. Çünkü Hanbelî mezhebinin teşekkülü h.500'lerden sonraya rastlamaktadır. Bu dönem Cassâs ve Tahâvî'nin vefatlarından sonraki bir zamana tekabül etmektedir.

V.3) Değerlendirme

Tahâvî'nin bütün görüşlere yaklaşımının objektif olduğu görülmektedir. Mantıklı bulmadığı görüş Hanefî âlimlerin görüşü dahi olsa Tahâvî o görüşü benimsemekten kaçınmaktadır. Cassâs ise çoğunlukla Hanefî âlimlerin görüşlerini tercih etmekte ve diğer mezhepleri benimseyen âlimlere eleştirel yaklaşmaktadır.

---

⁵⁶³ Güngör, a.g.e., s.154-155; İşler, a.g.e., s.149.

⁵⁶⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Mısır 1967 I, 394.

Yukarıdaki durumun mukabilinde çeşitli kitaplarda Cassâs ve Tahâvî hakkında tenkitlere rastlanmaktadır. Bu tenkitler arasında bir mukayese yapıldığında Cassâs'a yapılan tenkitlerin Tahâvî'ye yapılanlara oranla daha yoğun olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Tahâvî'ye muhalif görüşte olan âlimlerin onu övdüğü vâkîdir. Bu durumun iki müellifin üsluplarının farklı olmasından kaynaklandığı değerlendirilmesi yapılabilir.

Bu tablo karşısında Cassâs'ın yaşadığı dönemde mezhebe bağlılığın oldukça kuvvetli olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu durum Cassâs'ın, zamanındaki şartları benimseyerek Hanefî mezhebinin görüşlerine sadık kalmayı tercih etmesine sebep olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada biri hicrî 3. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarında Mısır'da, diğeri hicrî 4. yüzyılda İran'da, Rey şehrinde yaşamış olan iki Hanefî âlimin öncelikle birer tefsir âlimi olarak hayatları karşılaştırılmış, ardından da *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı tefsirleri bakımından bir mukayese yapılmış bu suretle tarihsel karşılaştırmalı bir araştırma ortaya çıkarılmıştır.

Söz konusu tefsirlerin şekil itibarıyla en göze çarpan farklılıkları şu olmuştur: Tahâvî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında ayetleri konu bütünlüğü içerisinde bir araya getirerek incelemekteyken Cassâs Kur'ân'daki sıralamasına göre ele almaktadır.

Tahâvî ayetleri açıklarken hemen her konuyla ilgili birçok hadisi bizzat şeyhlerinden senediyle birlikte rivayet etmektedir. Bundan dolayı eseri çoğu zaman bir hadis eseri görünümündedir. Cassâs ise senetleri Tahâvî'ye göre nadir olarak zikretmektedir. Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının hacmini genişleten onun her rivayeti senediyle vermesi ve bir hadisi bütün varyantlarıyla zikretmesidir.

Cassâs'ın tefsirine hacim sağlayan şey ise neredeyse her şeyi bütün ayrıntılarıyla tartışması ve konu hakkındaki fikhî ihtilâflara değinmesidir. Cassâs'ın olgunluğunun zirvesinde telif ettiği, diğeri eserlerinin hulasası, neticesi hükmünde olan *Ahkâm*'ının fıkıh yönü ağır basmaktadır.

Tahâvî, aynen Cassâs gibi eserinde ele aldığı konu hakkındaki fikhî ihtilâfları zikretmekte ve bu sebeple *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı bazen mukayeseli fıkıh kitabı özelliği göstermektedir. Bu anlamda iki eser benzerlik arz etmektedir.

Netice itibariyle Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında bir bilginin geliş yolunun sağlamlığını öncelediği Cassâs'ın ise bilginin içeriğine daha çok önem verip bütün rivayetleri zikretme çabası göstermediği söylenebilir.

Tefsirlerde göze çarpan diğer bir farklılık şu şekildedir; Cassâs'ın tefsirinde mezhebe bağlılık oldukça kuvvetlidir. Cassâs'ın yaşadığı dönem mezhebe bağlılığın kuvvetli olduğu bir dönemdir. Cassâs da döneminin gerektirdiği bu yapıya sadık kalmayı tercih etmiştir. Tahâvî ise belirli bir mezhebin görüşlerinden ayrılmama gibi bir çaba içerisinde olmamıştır. Çünkü Tahâvî müstakil bir mezhebin imamı olabilecek seviyede bir âlimdir. Hanefî mezhebinin görüşlerini benimseme sebebi ise Ebû Hanîfe ile kendi görüşlerinin ve usulünün çoğu zaman örtüşmesidir.

Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında, Tahâvî'den yararlandığı ve etkilendiği görülmektedir. Cassâs'ın, Tahâvî'nin *İhtilâfu'l-Ulema* adlı fıkıhla ilgili eserini ihtisar etmiş olması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

İki âlimin *Ahkâmu'l-Kur'ân*ları arasındaki önemli farklardan birisi Tahâvî'nin yumuşak üslûbuna karşılık Cassâs'ın sert üslûbudur. Bu farklılığın önemli bir sebebi âlimlerin hayatlarına bakıldığında anlaşılmaktadır. Tahâvî'nin yaşadığı ortamda ekonomik durum ve siyasî istikrar olumlu iken, Cassâs'ın bulunduğu ortamda ekonominin iyi olmadığı ve siyasî, sosyal çalkantıların olduğu görülmektedir. Ekonomik ve sosyal düzen/düzensizlik insan psikolojisini, üslubunu, tarzını etkilemektedir. İki tefsir arasındaki üslûp farklılığında bu durumun etkisinin olabileceği düşünülebilir.

Bu tefsirlerin mukayese edilmesi ve zikredilen sonuçlar, Hanefî mezhebinin gelişiminde 4. hicri asıra ait yarım asırlık bir zaman diliminin analiz edilmesine ve bu sürecin tefsir ilmindeki izdüşümünün anlaşılmasına imkan sağlamış olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

AKBAŞ, Bahattin, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara 2008.

AYTEKİN, Arif, *Ehl-i Sünnet İnanç Esasları Tahavi ve Akaid Risalesi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1997.

BARDAKOĞLU, Ali, “İstihsan” *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2001, XXIII.

_____, “Hanefî Mezhebi” , *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1997, XVI.

BAŞOĞLU, Tuncay “Tahric”, *DİA*, TDV yay., İstanbul 2010, XXXIX,

BİLGE, Mustafa L., “Ahvaz” *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, II.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz., I-IIIX.

BİRİŞİK, Abdülhamit; Eren, A. Cüneyt, “Sıddîk Hasan Han” *DİA*, TDV yay. İstanbul 2009, XXXVII.

el-CASSÂS, Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Tahkik: Uceyl Câsim en-Neşemî, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1994, I-IV.

_____, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Matbaatü'l-Evkafu'l-İslamiyye İstanbul 1335, I-III.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Elif Ofset, Ankara 1979.

- _____, *Tefsir Tarihi*, Fecr yay. Ankara 2005.
- ÇEKER**, Huzeyfe, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe’den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2012.
- ÇETİNER**, Bedreddin “Nesh”, *Şamil İA*, İstanbul 2000, VI.
- ed-DÛRÎ**, Abdülazîz, “Divan” *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1994, IX.
- _____, “Bağdat”, *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1991, IV.
- DURMUŞ**, İsmail, “Nahiv” *DİA*, TDV yay. İstanbul 2006, XXXII.
- EBÛ ZEHRA**, Muhammed, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınevi, İstanbul tsz.
- EREN**, Mehmet, “Hadis ilminde Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları-I”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, , II. sy. 6 Ocak-Nisan 2000.
- FAYDA**, Mustafa, “İbn İshak” *DİA*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1999 XX.
- GÜNGÖR**, Mevlüt, *Cassâs ve Ahkâmu’l-Kur’ân’ı*, Elif Matbaası, Ankara 1989.
- HACIOĞLU**, Nejla, “El-Fusûl Fi’l-Usûl” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs’ın Hadis İlmindeki Yeri (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.
- İbnu’l-ARABÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Mısır 1967 I-IV.

- İLTAŞ,** Davut, “Tahâvî” *DİA*, TDV yay. İstanbul 2010, XXXIX.
- İŞLER,** Emrullah, *Tahâvî ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ı (Basılmamış Doktora Tezi)* Ankara 1993.
- KARADUT,** Ahmet, *Kelâm Tarihinde Tahâvî ve Akide Risalesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 1990.
- KILIÇ,** Hulûsi, “Sarf” *DİA*, TDV yay. İstanbul 2009, XXXVI.
- KILIÇER,** M. Esad, “Ehl-i Re'y” *DİA.*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1994 X.
- KOÇYİĞİT,** Talat, *Hadis Usulü*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 4.bsk. Ankara 1993.
- , *Hadis Tarihi*, T.D.V. yay. Ankara 2007.
- ÖNDER,** Muharrem, “Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Şurût İlmi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Konya 2008.
- ÖZDEMİR,** Merve, *Cessâs'ın Nesih Anlayışı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 2010.
- PAÇACI,** Mehmet ve diğerleri, *Kur'ân ve Hadis İlimleri*, ANKUZEM yay. Ankara 2006.
- PALABIYIK,** M. Hanefi, “Türk Devlet Telakkisinde Tebaa Anlayışının Tarihi ve Dini Bazı Kökenleri” *E.A.Ü. Türkiyyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, Erzurum 2001.

SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule yay., İstanbul 2008.

es-SUYUTÎ, Celaleddin Abdirrahman, *el-İtkân fi-Ulûmu'l-Kur'ân*, Daru İbn Kesir, Dımeşk 1987/1407, II.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkh)*, (çev. İ. Kâfi Dönmez), TDV yay., Ankara 2009.

eş-ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, çev. A. Şener, İ. Çalışkan, TDV yay. Ankara 2007.

et-TAHÂVÎ, Ebû Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Matbau Mustafa Muhammed Han, Keşmir 1300 h.

_____, *Ahkâmû'l-Kur'âni'l-Kerîm*, TDV yay., İstanbul 1995.

_____, *İslam İnancının Temelleri*, çev. Süleyman Çelik, Elif Ofset, , İstanbul 1997.

_____, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Genç, Beka yay., İstanbul 2012.

TEKİNEŞ, Ayhan, "Meâni'l-Âsâr" *DİA*, TDV yay. Ankara 2003
XXIIX.

_____, "Müşkilü'l-Âsâr" *DİA*, TDV yay. İstanbul 2006,
XXXII.

TOMAR, Cengiz, "Mısır", *DİA*, TDV., yay., Ankara 2004,
XXIX.

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmi (Giriş)*, Damla yay. İstanbul 1981.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, T.D.V. yay.,
6. Baskı, Ankara 2007.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Ahmed b. Tolun” *DİA*, Ali Rıza
Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, II.

_____, “Abbasiler” *DİA*, m.y. tsz. I.

YURDAYDIN, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, A.Ü.İ.F. yay.
Ankara 1971.

ÖZET

SOYARSLAN, Zeyneb, Tahâvî (ö.321/933) ve Cassâs (ö.371/981) Örneğinde İki Hanefî Ahkâm Tefsirinin Mukayesesi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU, Ankara Üniversitesi, 2014.

Bu çalışmada biri hicrî 3. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarında yaşamış diğeri yaşamını hicrî 4. yüzyılda geçirmiş iki âlim olan Ebû Cafer et-Tahâvî ile Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs'ın Ahkâmu'l-Kur'ân adlı tefsirleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve önemi, amacı ve yöntemi takdim edilmiştir.

Birinci bölümde Tahâvî ve Cassâs'ın yaşadıkları ortamlar ve hayatları hakkında bilgi verilmiş ve bu bilgilerin değerlendirmeleri yapılmıştır.

İkinci bölümde Tahâvî ve Cassâs'ın Ahkâmu'l-Kur'ânları mukayese edilmiştir. İkinci bölümün birinci kısmında iki tefsirin genel yöntemleri maddeler halinde sıralanarak değerlendirilmiştir.

İkinci kısımda tefsirler; tefsir, hadis, fıkıh, lügat, nahiv ve tarih kaynakları açısından karşılaştırılmıştır.

Üçüncü kısımda bu iki tefsir rivayet açısından incelenmiş ve Tahâvî ve Cassâs'ın tefsir ettikleri ayetleri; diğere ayetler, hadisler, sahâbe ve tâbiûn sözleri, sebab-i nüzul, nâsîh ve mensuh ilmi, kıraat farklılıkları yardımıyla nasıl açıkladıkları araştırılmıştır. Ayrıca kullandıkları senetler üzerinde durulmuştur.

Dördüncü kısım olan re'y bölümünde iki tefsir hadis usulü, fıkıh ve fıkıh usulü, lügat, sarf ve nahiv yönlerinden incelenmiştir. Ardından müfessirlerin Hanefî mezhebi ve Ebû Hanîfe'ye karşı tutumları ile diğer mezhep görüşlerine karşı tutumları mukayese edilmiş ve değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Soyarslan, Zeyneb, The Comparison of Two Hanafite Ahkam Tafsîrs in The Example of al-Tahavi (321/933) and al-Jassas (371/981), Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, Ankara University, 2014.

In this study, two tafsirs that are both titled as Ahkâm al-Qur'an and written by two scholars, Abu Ja'far al-Tahawi and Abu Bakr al-Razi al-Jassas, one lived in the end of the 3rd century and at the beginning of the 4th century AH, the other lived in the 4th century AH have been compared.

This study consists of an introduction and two chapters.

In the introduction section the study's subject and its importance, the objectives and the method are presented.

In the first chapter, information about the lives of Tahawi and Jassas and the environments they had lived in are given, and these backgrounds have been evaluated.

In the second chapter Tahawi and Jassas' Ahkam al-Qur'ans are compared. The two tafsirs' general methods are itemized and evaluated in the first part of the second chapter. In the second part, these two tafsirs have been compared and contrasted in terms of the sources of tafsir, hadith, Islamic Jurisprudence (fiqh), language, syntax and history.

In the third part, the two tafsirs are examined through the perspective of al-tafsir bi'l-riwayah (narrative or traditional interpretation) and how Tahawi and Jassas explained the Quranic verses by the other verses, the hadith, the sayings of the prophet's companions, the sayings of the second generation

Muslims (tabi'un), occasions of revelation (asbabu'n-nuzul), abrogation (al-naskh) and recitals (al-qira'ah) has been analyzed. Moreover the narrations (isnad) that the scholars used are included in the study.

In the fourth part that is the chapter of Ra'y, the two tafsirs are studied from the points of methodology of hadith, Islamic Jurisprudence and its methodology, language, inflection / morphology (sarf) and syntax (nahv). After that, the two scholars' opinions on the Hanafi school and Abu Hanifa have been compared with their attitudes towards the interpretations and the teachings of the other schools.